

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академи илмино оммавӣ
№ 2 (20), 2020

Маҷалла 24 июли соли 2019 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Абдучаббор Раҳмонзода, Талбак Назаров, Мӯсо Диноршоев, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пӯлод Бобочонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

МАОРИФИ ВАТАНИ ВА РУШДИ ТАФАККУРИ ТЕХНИКӢ

С. Ятимов. <i>Послание Лидера нации и проблемы развития просвещения.....</i>	4
Фарход Раҳимӣ. <i>Ҳадафи Пешивои миллат – рушди тафаккури техникӣ ва ҷаҳонбинии илмӣ.....</i>	36
Муҳаммадалӣ Музаффарӣ. <i>Андешаҳои концептуалии тасвири физикӣ ва метафизикии табиати инсон дар фалсафаи Ведой.....</i>	55
Точинисо Муродова. <i>Ҳасад аз нигоҳи Муҳаммад Закариёи Розӣ.....</i>	84
Фирдавс Мирзоёров. <i>Корбурди зарбулмасалу мақолҳо дар романи «гардиши девбод» -и Абдулҳамид Самад.....</i>	92
Иброҳимова Марям. <i>Луғатҳои таълимӣ.....</i>	103

ОЯНДАБИНИИ ИЛМӢ ВА ХАТАРҲОИ ҶАҲОНИ ИМРӢЗӢ

Ғафур Қаҳҳоров. <i>Вазъият, омилҳо ва дурнамои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон.....</i>	111
Назрӣ Асадзода. <i>Хатарҳои геосиёсӣ ва зарурати ҷамоҳанг кардани фаъолияти ниҳодҳои илмӣ бо ниҳодҳои идории кишвар дар баробари он.....</i>	125
Виркан Музаффарпур. <i>Ирредентизм ва бӯҳрони ҳувияти миллии дар шароити Тоҷикистони муосир.....</i>	135
Меҳр Собирӣён. <i>Геополитика ва мановфеи геополитикӣ дар Осиёи Марказӣ.....</i>	141

ЧЕҲРАҲО

Нозим Нурзода. <i>Ҳунарманде мардумӣ дар муҳити фарҳангии деҳотӣ.....</i>	158
Дидавар Бекзода. <i>Фалсафаи фарҳанги Наврӯз аз дидгоҳи файласуф Саъдулло Раҳимзода.....</i>	164

ФАРҲАНГИ ОРИЁӢ ДАР ЧАШМАНДОЗИ ТАҲҚИҚӢ

Комил Бекзода., Дидавар Бекзода. <i>Сарнавишти фарҳанги ориёӣ.....</i>	176

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

Содиқ Ҳидоят. <i>Охириин лабханд . Таҳияи Олимҷон Ҳоҷамуродов</i>	189
Матлаби тозаи таҳқиқӣ дар заминаи давлатшиносии арастуӣ <i>(Мулоҳизаҳо оид ба тадқиқоти нави узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Ятимов «Аристотел: давлат ва сиёсат») // Илм ва ҷомеа (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ). – 2019. – №4 (17). – С. 4-50).....</i>	200

МАОРИФИ ВАТАНИ ВА РУШДИ ТАФАККУРИ ТЕХНИКӢ

С. Ятимов

*доктор политических наук,
член-корреспондент Академии наук
Республики Таджикистан*

**ПОСЛАНИЕ ЛИДЕРА НАЦИИ И
ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОСВЕЩЕНИЯ**

Предисловие

Изучение ежегодных посланий Лидера нации является показателем того, что в указанных документах анализируется и оценивается положение государства. Объявляются основные направления внутренней и внешней политики страны не только в течение одного года, но и на ближайшие десятилетия.

Послания Лидера нации носят сущностный характер. Степень диалектической связи всех секторов политической системы определяется центральным субъектом государственной власти. Оценивается и комментируется её эффективность. Выявляются недостатки. Показываются пути их исправления и горизонты национального развития на ближайшее будущее.

Необходимо изучать этот судьбоносный документ для реального понимания истории нации, достижений, общих проблем, путей, методов и способов их решения посредством возможностей всех аспектов государственности.

Очередное Послание Лидера нации Парламенту страны 26 декабря 2019 года является одним из судьбоносных документов нашего общества.

Изучение просветительских аспектов документа с учётом социальных вопросов, которые имеют созидательный характер, представляется нашему уважаемому читателю.

Экономические вопросы

Системный подход в Послании Лидера нации предполагает необходимость солидарности и сотрудничества жизненно

важных государственных сфер. В нём подчёркивается иерархия, то есть определяющее качество экономики.

В этом программном документе чётко разъяснены все сферы государственности – политика, социализация, наука, образование, культура, защита интересов государства в плане экономического положения и возможностей страны.

В рамках такого анализа в Послании Лидера нации особое внимание уделяется двум компонентам проблемы – силам, выступающим в качестве движущего источника производства, а также производственным отношениям.

В пределах производительных сил внимание общественности привлечено к позиции человека, процессу обеспечения и защиты его социальных интересов, ходу создания производственных объектов.

Усилия Главы государства в вопросах изучения профессий, повышения производительности труда путём эффективного использования науки, просвещения, самореализации и совершенствования средств производства являются составными частями деятельности Правительства.

Одним из основополагающих факторов, обеспечивающих поэтапные цели построения государства, является стратегическое планирование основных отраслей социально-экономического развития страны на основе растущих потребностей общества.

Разработка и принятие по инициативе и под руководством Главы государства **«Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года»** и **«Среднесрочной программы развития Республики Таджикистан на 2016-2020 годы»** подразумевают реализацию этих программ.

Как отмечено в Послании, **«Уходящий год в истории независимого Таджикистана, благодаря достижениям народа запечатлелся в качестве еще одного плодотворного и успешного года, и именно эти документы «создали условия для того, чтобы мы проделали устойчивые шаги в направлении достижения высшей цели, то есть повышения уровня и улучшения качества жизни славного народа Таджикистана»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 3).

Несмотря на то, что в период рыночной экономики планирование не считается приоритетным направлением, научно обоснованное программирование имеет большое практическое значение, являясь залогом эффективной деятельности государственного управления.

Необходимо учитывать, что Таджикистан входит в число стран, которые по своему географическому расположению, природным запасам, имеющим важное стратегическое значение (нефть, газ, уран, золото, серебро, пахотные земли), обладают ограниченными возможностями.

С геополитической точки зрения, на протяжении около полутора тысяч километров соседствует со страной, которая уже более сорока лет сталкивается с проблемой гражданской войны и является центром террористических угроз. Таджикистан мобилизует значительные материальные, финансовые и интеллектуальные возможности для своей защиты, а также безопасности стран Центральной Азии и Европы.

В этих условиях именно интеллектуальный потенциал Правительства, правильный выбор путей, средств и способов реализации стратегии государства по обеспечению безопасности и благосостояния народа считаются основными задачами деятельности политической власти страны.

Западные учёные отметили: **«Наибольшие достижения экономической мысли возникают в условиях экономического спада»** (закон Бухвальда). Но, с другой стороны, **«В экономике ничего нельзя понять, при условии, если у вас нет знания обо всём»** (Dictionary of Economic Quotations, 1981).

На наш взгляд, эти два положения являются для ответственных за экономический аспект страны наиболее серьёзными факторами правильного планирования и максимального осуществления профессионально разработанных программ.

Глава государства является выдающейся личностью мировой политики, который при обозначении своей политической позиции, экономических и социальных планов, с особой деликатностью, со свойственной мудростью, самообладанием, мужественно, по мере возможности, воздерживается от вовлечения в спор возможных оппонентов своих убеждений, что является обычным явлением.

С другой стороны, его язык и манера в высказывании принципиальных мыслей по обсуждаемым вопросам не позволяют оппонентам давать равнозначный ответ.

Такие рассуждения, при соблюдении законов логики, аргументированно отражают истинное положение дел: «В 2019 году темпы роста реального валового внутреннего продукта составили 7,5 процента. Этот показатель был обеспечен за счёт роста реального объёма производства промышленной продукции на 13,4 процента, сельскохозяйственной продукции на 7,1 процента, торгового оборота на 8 процентов и платных услуг на 1,6 процента» (Там же. – С. 3).

В обзоре экономических вопросов в Послании Лидера нации рассматривается принцип материальной взаимозависимости.

Когда речь идет о достоверности тезисов, то в Послании комментируется структура такой логики – её составляющие части.

При анализе и рассмотрении доверие к представленному мнению ещё больше укрепляется. Например: «Общий объём доходной части бюджета в этот период с 12 миллиардов сомони 2013 года достиг 23 миллиардов сомони в 2019 году» (Там же. – С. 3).

Одним из самых сложных вопросов, которые должно было решить суверенное государство после гражданской войны, являлось создание и укрепление доверия граждан к молодому государству. Тогда взрослое население, которое имело возможность проживать на своей исторической Родине, продолжало мечтать о советской власти. Не верило, что таджики смогут возродить своё национальное государство. Накормить людей хлебом. Обеспечить их безопасность. Представить себя мировому сообществу в качестве суверенного государства. Такое чувство преобладало, как среди большинства интеллигенции, так и среди трудящихся масс. Страх за свою жизнь, нищета, несостоятельность, угроза голода сломили веру народа в жизнь и вызвали отчаяние.

Несмотря на многочисленные трудности, география обеспечения безопасности регионов страны с каждым днём расширялась. Тем не менее, высокий уровень бедности, как и прежде, тяготил народ, и этот вопрос был одним из основных аспектов деятельности Правительства страны.

Именно поэтому, поэтапное повышение уровня жизни людей на протяжении трёх десятилетий является одним из важнейших достижений Лидера нации.

Добрые дела и служение народу были и остаются истинными целями Главы государства.

Следует признать, что планы, объявленные в начале своей деятельности Президентом страны, по обеспечению продовольственной безопасности, выходу из коммуникационной изоляции и обеспечению населения электроэнергией, прозвучали как идея. Их свершение имело характер заветной мечты. Не только за рубежом, но и внутри страны многие не верили в действительность их реализации.

«Поскольку жизнь без идеалов и «идеальных ориентиров» пуста и бесцветна, а идеалы и «идеальные ориентиры» без связи с реальной жизнью всего-навсего мечты и иллюзии, постольку мы не можем признавать лишь одну из альтернатив и отвергать другую» (Ф. Х. Кессиди. Этические сочинения Аристотеля. Аристотель. Сочинения. – М.: Мысль, 1983. – С. 17). Исторический опыт доказал правильность и связь таких заветных мечтаний с реальной жизнью.

Подлинным мотивом согласия и достижения политической власти в самые трудные времена жизни общества для Главы государства являлось служение народу, поскольку в тот период мрачного физического и духовного террора, грабежей и разбоя, хаоса, разрозненности, то есть беззакония, никто не отважился и не проявил усердия управлять страной. Опытные политики самоустранились под любым предлогом. Не только подавляющая часть местных государственных органов, но и госорганы в столице не могли исполнять свои конституционные обязанности.

Основной целью новоизбранного Председателя Верховного Совета, который одновременно возглавлял государство, была, прежде всего, защита интересов нации, многострадального народа – широких слоёв населения. **У благодарности короткая память. Не только нынешнее поколение, но, по крайней мере, ещё тысячу лет не должны забывать об этом общенациональном героизме.**

Если рассуждать с теоретической точки зрения, несмотря на решение актуальных проблем, **«В этот период население**

Таджикистана возросло с 5,5 миллионов почти до 9 с половиной миллионов человек, то есть на 70 процентов... В то же время Правительство смогло снизить уровень бедности на 27,5 процентов» (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 4).

Очевидно, что важнейшим вопросом цивилизованного мира и одним из основных факторов его развития и прогресса является первоочередное обеспечение экономической свободы.

Свободный оборот рабочей силы, товаров, денег и услуг имеет внутренние и внешние особенности – региональные и глобальные. Усилия и результаты проводимой устойчивой эффективной политики Главы государства по актуальным направлениям, связанным друг с другом, создали условия для развития и продвижения экономики страны.

Правовые нормы, регулирующие такие отношения, являются одними из основополагающих документов Правительства страны.

Доверие отечественных и зарубежных предпринимателей к свободе деятельности входит в число вышеназванных вопросов. Такое отношение укрепляет функциональные цели экономики, которая считается довольно сложной системой общества. В условиях экономического кризиса обеспечивает гарантии, отвечающие социальным потребностям народа. В Послании относительно этого заключения отмечено: «Доля частного сектора в валовом внутреннем продукте в 2013 году составляла 54 процента, а в 2019 году этот показатель достиг 70 процентов» (Там же. – С. 4).

Послание 26 декабря 2019 года является логическим продолжением теории, проверенной и подтвержденной временем политики Лидера нации в течение последних трёх десятилетий.

Президент Республики Таджикистан, с учётом этих целей, в среднесрочном периоде ставит следующие задачи: **Правительству также необходимо в течение 7 грядущих лет обеспечить темпы реального роста валового внутреннего продукта в год на 7-8 процентов, увеличив его объём в более чем 1,8 раза и на душу населения в 1,7 раза, и осуществить утверждённые планы по доведению до 45 процентов доли среднего класса населения и снижению уровня бедности до 18 процентов** (Там же. – С. 5).

Во все времена диалог является основой отношений Правительства с простыми людьми. Такая связь только тогда становится эффективной, когда Правительство имеет точную информацию о содержании актуальных проблем, которые оно способно решать.

Основным и важнейшим средством, при помощи которого Лидер нации в течение своей эффективной деятельности реализовал стратегию своей государственности, является выражение такого отношения.

Глава государства объявил, что гарантом прогресса общества считается обретение профессий каждым трудоспособным гражданином. Для контроля за реализацией таких требований на основании правовых норм создаются все условия.

«Президентские земли» в период тотального дефицита и дороговизны спасли население страны от голода. После того, как народ обрёл веру в продолжение жизни, начался второй этап – индивидуальное предпринимательство. В новейший период была заложена основа микроэкономики.

Глава государства понимал, что в отношении этой отрасли экономики будут создаваться проблемы, природные и искусственные барьеры.

Вместе с тем, он осознавал, что эта сфера будет способствовать созданию рабочих мест, привлечению народных инвестиций, пробуждению инициативы созидательных людей и самоотверженному труду.

Ввиду этого, он с уверенностью отмечает: **«На встрече, которую я проводил с работниками финансовых, налоговых, таможенных, инвестиционных и банковских органов, было дано поручение разработать Налоговый кодекс в новой редакции.»**

Ответственным лицам необходимо при его разработке принять во внимание необходимость стимулирования отечественных производителей, упрощения налогового администрирования и улучшения инвестиционного климата. Мы должны уделять серьёзное внимание развитию частного сектора и создать единую правовую основу для всех участников экономической деятельности, независимо от форм их собственности» (Там же. – С. 5-6).

Местные и зарубежные аналитики экономических вопросов справедливо подчёркивают, что очередное Послание было своего рода отчётом в плане реализации избирательной программы.

Несомненно, при анализе и подведении итогов экономического развития страны за последние семь лет, которые подкреплены аргументами и внушающими доверие цифрами, Глава государства с удовлетворением отмечает: **«То есть показатели, предусмотренные в 2013 году программой кандидата в Президенты Республики на 7 лет, в целом, были выполнены»** (Там же. – С. 4).

Как было отмечено, Правительство страны считает одним из важнейших путей повышения экономики страны развитие средств производства и производственных отношений.

В этом направлении уделяется особое внимание вопросам повышения производственного опыта людей, знаний и навыков освоения новых технологий.

Отмечается, что развитие общества зависит от степени расширения средств производства.

Однако качественное продвижение средств производства является не только исключительно материальным понятием, в современных условиях необходимо как можно больше опираться на духовные ресурсы. Поэтому в Послании отмечено: **«Правительству страны поручается в дальнейшем первостепенное значение придавать качественным аспектам роста национальной экономики, укреплению человеческого потенциала, организации производства конечной продукции путём широкого использования современной технологии и внедрения инноваций, повышению экономической активности населения, совершенствованию системы поддержки предпринимательства и инвестирования и расширению цифровой экономики»** (Там же. – С. 4).

Важнейшим свойством Послания Лидера нации является постижение, решение общественных проблем – прогресс экономической, социальной сферы, национального самосознания и самопознания посредством науки и образования.

Роль науки и образования

В Послании дальнейшее развитие области науки и образования объявлено приоритетной задачей Правительства Республики Таджикистан.

Требующие пристального внимания вопросы развития науки и образования, на наш взгляд, состоят в том, что знание и просвещение являются основой обеспечения устойчивости конституционного строя, мира и стабильности: **«На нынешнем этапе развития Таджикистана сферам науки и образования придаётся первостепенное значение, потому что они играют ключевую роль в деле укрепления основ демократического, правового и светского государства»** (Там же. – С. 22).

Слова Лидера нации совпадают с мнением Аристотеля, одного из величайших учёных древней Греции, который две тысячи лет тому назад утверждал: **«едва ли, кто-нибудь будет сомневаться в том, что законодатель должен отнестись с исключительным вниманием к воспитанию молодежи, так как в тех государствах, где этого нет, и самый государственный строй терпит ущерб. Ведь воспитание должно соответствовать каждому государственному строю; свойственный каждому государственному строю характер обыкновенно служит и сохранению строя»** (Аристотель. Политика. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – С. 535). В продолжение великий учёный подчеркнул, что **тип воспитания порождает тип государственности**. Он также напоминает: **«всегда лучший характер обеспечивает лучший вид строя»** (Там же. – С. 536).

Безусловно, характер является продуктом воспитания. Эта истина для истории звучит как аксиома. После Бухарской революции (1920) противники государственного строя и сторонники довольно ослабшего и отсталого феодального государства мангытских эмиров – основателей басмаческого движения видели в явлении новой школы и учителях своих кровных врагов. С особой жестокостью они совершали убийства преподавателей этих школ. В новейшей истории – в период гражданской войны и за несколько лет до чудовищных событий школа и учителя были мишенями для фанатичных мулл. В образе познания, просвещения, разума последние видели разоблачителей их истинных целей и мерзких поступков.

Величие Лидера нации, высшая созидательная мудрость, забота о настоящем и будущем нации проявляются в том, что он объявил школы, высшие учебные заведения, научные учреждения основным фундаментом национальной государственности.

В связи с такими требованиями, следует с критической точки зрения относиться к содержанию учебных пособий – учебников начальной и средней школы, высших учебных заведений, научно-образовательных учреждений, научно-гуманитарных исследований Академии наук. Быть более требовательными. Привести их в соответствие с нормами Конституционного строя – национального государства. Сочетать с опытом и созидательными ценностями цивилизованного мира.

В этом случае небрежность и двойственное отношение не будут способствовать стабильности общества.

Светское правительство, в качестве одной из важнейших основ государственности, не противостоит религии, как внушают противники конституционного строя в силу своих корыстных и властолюбивых целей. С научной точки зрения не справедливо считать истинную светскую сущность для цивилизованного таджикского народа политической теорией и практикой стран Запада, навязанным явлением.

Именно вся история таджикского народа, насчитывающая более шести тысяч лет, на примере литературных и научных произведений, героизма во имя сохранения таджикского языка, национальных традиций, обрядов и праздников, в то время, когда таджики обрели государственность, стала национальной идеей. Но не какая-либо другая политическая теория, идеология и практика. Сохранение нации и языка включает в себя фактический светский элемент. В противном случае, страна должна была бы находиться в составе какого-нибудь халифата. Потеряла бы возможность представлять себя под названием Таджикистан на международной арене.

Известно, что органические и неорганические проявления – природа, общество и разум могут существовать в рамках определённых систем. Системное понятие «народ» включает в себя эти термины по качественным признакам. Живёт в контексте правовых понятий государства. Имеет общие традиции и обряды, язык и культуру. Состоит из различных слоёв общества, каждый из которых имеет определённые цели и

намерения. На самом деле, под термином «народ» подразумеваются трудящиеся массы. Передовые слои общества входят в них. Составляют неделимую часть народа. Если их планы, цели, намерения и деяния гармонируют с развитием, ростом благосостояния и улучшением жизни народа. Если они готовы на самопожертвование во имя развития и защиты целостности родной земли. Быть образцом. Своим поведением напутствовать большинство людей на самоотверженность.

В прогрессивной философии Запада, когда определяют понятие «нация», имеют в виду её важную и передовую часть «existence of common ideology» (идеологическая универсальность) – наличие ценностей, чаяний и единой духовной направленности.

Само понятие «нация» (народ) с перечисленными признаками олицетворяет собой светский смысл как определяющую часть. Этот термин, в то же время, бесспорно, подразумевает энтропию (не названный прямо термин, но принятый во внимание) истории как неопровержимое доказательство, то есть как аксиому. Одним словом, нация является самодостаточной (selfsufishient) реальностью и общественным явлением. Другими словами, объект, существующий реально, то есть независимая система. Не нуждающийся в других. По всем признакам может себя защищать. Комплекс взаимосвязанностей, который не только не зависит от иностранных элементов, но и способен представить собственное «Я». В случае необходимости самостоятельно избегает другие силы, внешние влияния, являющиеся весьма организованным объективным явлением. Это называется самосознанием, в целом – национальным самосознанием.

Обратное явление наблюдается в мировом сообществе – в Афганистане, Сирии, Ираке, Тунисе, Йемене и некоторых других странах. События девяностых годов прошлого века в Таджикистане, некоторые кровавые преступления новейшей истории, в том числе попытки государственного переворота со стороны террористической организации «Партия исламского возрождения», указывают на дефицит понимания собственных национальных интересов её членами.

Лидер нации прилагает огромные усилия и создает условия, чтобы каждый испытал себя и свою судьбу, следовал собственному предназначению. Это касается всех слоёв

населения, в том числе подрастающее и молодое поколение. В этой связи в Послании отмечено: **«В текущем году за счет всех источников финансирования было построено и сдано в эксплуатацию 130 общеобразовательных учреждений с более чем 32 тысячами посадочными местами на общую сумму 500 миллионов сомони»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 22-23).

Исследователь биографии одной из величайших личностей мира – президента США Теодора Рузвельта - пишет о его качествах: **«Теодор Рузвельт – могучий, талантливый политик, по-своему дальновидный, властный, с созидательным потенциалом, мастер обращений, как к массам, так и к отдельным личностям»** (А. И. Уткин. Теодор Рузвельт. – М.: Эксмо, 2003. – С. 2).

Народ Таджикистана и мировое сообщество наблюдают такие качества Главы государства уважаемого Эмомали Рахмона.

В тех направлениях, которые не могут быть полезны для предпринимателей в среднесрочной перспективе, однако для настоящего и будущего нации такая инициатива имеет жизненно важное, судьбоносное и фундаментальное значение, именно за ценность слов Лидера нации они готовы мобилизовать свои материальные и духовные возможности. Потому что они считают себя плотью этой нации. Своими действиями поддерживают созидательную и просветительскую политику Президента Республики Таджикистан.

О поддержке верных сынов нации Глава государства с большим удовлетворением и гордостью напоминает: **«В 2019 году 32 учреждения с почти 10 тысячами посадочными местами на сумму более 122 миллионов сомони были построены за счет щедрых предпринимателей и граждан, и их вклад в строительстве, ремонте и реконструкции учреждений сферы образования и других секторов с каждым днем возрастает.** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 23).

Такое великодушие является результатом авторитета, непосредственного влияния высших личностных качеств Главы

государства на активные слои населения на самых сложных этапах построения национального государства.

Его искренность и бесконечное доверие к народу, верность в выполнении своих обещаний, непоколебимость по отношению к выбранному пути, обеспечение мира, единства, устойчивого национального развития, невзирая на проблемы, угрозы и опасности, являются основными факторами самопознания и самосознания различных слоёв населения.

Созвучие инициатив Лидера нации с чаяниями народа придало серьёзный импульс реализации гармоничных для страны планов.

Вместе с тем, следует подчеркнуть, что образовательные учреждения в Республике Таджикистан, как на среднем, так и на высшем уровне строятся и используются на основе принятых международных норм.

Прогнозирование процесса развития и растущих потребностей общества во взаимосвязи с ростом населения, улучшение условий жизни людей, повышение уровня жизни населения в соответствии с социальными потребностями времени является основным планом политического руководства страны.

Сфера образования в этом случае занимает определяющую позицию. В связи с этим, Глава государства отметил: **«В 2020 году запланировано строительство 181 общеобразовательного учреждения на 54 тысячи посадочных мест в объёме 900 миллионов сомони.**

До празднования 30-летия Государственной независимости будет создано 128 дошкольных и 338 общеобразовательных учреждений, и в целом 1332 учебных и дошкольных учреждений будут отремонтированы и реконструированы» (Там же. – С. 23).

Как было отмечено, Лидера нации в плане реализации его стратегических целей поддерживают народные массы, особенно предприниматели.

В связи с этим, Глава государства выразил удовлетворение их великодушием: **«От себя лично и от имени Правительства Республики Таджикистан выражаю искреннюю благодарность всем жителям страны, в том числе отечественным и зарубежным предпринимателям и другим меценатам, которые по призыву Главы государства вносят патриотический вклад в строительство и реконструкцию дорог, мостов, социальных объектов, в том**

числе учреждений образования, культуры и здравоохранения, производственных предприятий и цехов, водопроводов и другие благие дела» (Там же. – С. 23).

Такое справедливое отношение, проявление доверия, выражение благодарности со стороны Лидера нации в отношении эффективности труда предпринимателей воодушевляет соотечественников на активное участие в созидательном процессе. Поддержка патриотических инициатив, уважение к самоотверженному труду наиболее активных представителей независимого государства является важнейшим фактором пропаганды и агитации молодёжи, всего народа к служению и верности Родине.

Требования к воспитанию и обучению

В связи с условиями обучения и воспитания, которые Глава государства предоставил для развития науки и образования, в Послании ставятся серьезные задачи по улучшению сферы обучения, воспитанию подрастающего поколения и молодежи. Подчеркивается, что качество работы средних и высших учебных заведений должно соответствовать постоянно растущим требованиям экономического и социального развития, мировоззрению членов общества, познанию и пониманию реалий природы и общества: **«Руководителям и работникам сферы образования необходимо в ответ на заботу и поддержку государства и усилия патриотически настроенных лиц поднимать уровень, и улучшать качество обучения на всех ступенях образования»** (Там же. – С.23).

Но один момент вызывает сожаление: несмотря на то, что государство предоставляет для воспитания подрастающего поколения все условия в соответствии с признанными нормами, уровень и качество знаний выпускников общеобразовательных средних и высших учебных заведений не соответствуют требованиям дня – рыночной экономике, освоению передовых технологий, фундаментальным знаниям отраслей права и других гуманитарных направлений.

Основные факторы роста безработицы, усиления чувства фатализма, зависимости, ненужности для общества, разочарования, отчаяния, обращения к слишком дешевому

схоластическому мировоззрению и влияния экстремистских настроений на молодые умы выражаются именно в этом.

С дипломом высшей школы многие молодые люди входят в жизнь неподготовленными, воспринимают мир, сообщество не так, как оно существует в реальности, субстанционально и объективно.

При восприятии окружающей среды подлинное качество предмета само по себе не отражается в их сознании. Для этого необходимы знания, которые впоследствии будут подтверждены на практике. В случае нехватки научного представления объективный характер предмета воспринимается в субъективной форме. Человеческий разум от явлений к сущности продвигается через определённые промежутки времени. Индивидуум создаёт проблемы для себя, окружающей среды и общества.

Определённые люди, экстремистские партии и движения, геополитические игроки целенаправленно и скрупулёзно изучают состояние получения знаний, нравственности, свойства и характер каждой нации. В качестве важного открытия выявляют слабину в их мировоззрении. Для себя и против избранной в качестве мишени нации из числа простодушных и неразумных представителей той же нации под лживыми лозунгами создают боевиков. Основатели научного материализма пришли к заключению: **«И надо сказать, что прирождённые ограниченные головы бесспорно образуют самый многочисленный класс людей ...»** (К. Маркс, Ф. Энгельс. Немецкая идеология. – М.: Политиздат., 1988. – С. 283).

Положительные и обнадеживающие выводы – изучение наук, просвещение, приведённые цитаты носят предположительный характер. Это – не твёрдое обещание. Это связано с характером и волей человека. Требуется тяжёлого труда, душевных свойств и благоразумной воли. Изучать науки, таким образом стать полезным для себя, членов семьи, общества и нации – не может быть простым делом.

Френсис Бекон (1561-1626), великий английский учёный подчёркивал: **«Всякое же знание представляется нам расположившимся на крутых и высоких горах, ибо, будучи явлением возвышенным, оно по праву рассматривается помещённым где-то высоко на верху, от куда оно с презрением взирает на невежество и может, как с вершины горы, далеко и на**

широком пространстве видеть все вокруг» (Ф. Бэкон. Сочинение в двух томах. Т. 2. – М.: Мысль, 1978. – С. 292).

В ходе Послания, с выражением тревоги было озвучено поверхностное отношение к изучению наук и образованию: **«Согласно анализу, в последнее время отдаление от чтения книг среди учеников, студентов и педагогов стало одним из вопросов, вызывающих беспокойство»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 25).

Истинная причина упадка великого государства Саманидов, трагедии таджикской нации при басмаческом движении в 20-х годах, явления антинационального движения под маской «моджахедов» в 90-е годы XX века в Таджикистане, широко распространенного проявления теории и практики терроризма и всех других бед кроется в «почётной неграмотности» современного общественного сознания части народа. Неграмотность – это трагедия. Конечно, когда речь идёт о знаниях и грамотности, подразумевается научное представление, испытанное на практике. Никакое другое знание или представление.

Аристотель указал: **«государство принадлежит к тому, что существует по природе, и что человек по природе своей есть существо политическое»** (Аристотель. Политика. – М.: РИПОЛ классик, 2010. – С. 29). Иными словами, здоровый человек, независимо от положения и социального статуса, представляет собой явление, которое не может быть далёким от политики. Человек сплошь состоит из политики. Известный учёный-материалист особо подчёркивал: **«Неграмотный человек стоит вне политики. Сначала его необходимо обучить азбуке. Без неё (грамотности – С. Я.) не может быть политики. Без него (изучения наук – С. Я.) есть слухи, сплетни, сказки и предрассудки, а не политика»**.

Существует только наука, под жестоким, но справедливым давлением которой все явления природы, общество и разум теряют свою загадочность. Подчиняются его величеству Человеку. Служат ему. Как показывает мировой опыт, нет другой такой силы или опоры. Гегель по этому поводу конкретно отмечал: **«В скрытой и тайной сущности мира нет**

такой силы, которая могла бы противостоять давлению науки: она должна открыться перед наукой, представить всю глубину своего многообразия и позволить использовать её» (Г. В. Ф. Гегель. Сочинения. Т. 1-14. – М-Л.: Мысль, 1929. – С. 9).

Другими словами, знание – это средство для приближения, вхождения в сущность – действительность. Условия её освоения – в школе, в изучении наук. И зависит, прежде всего, от воли обучаемого, а затем от квалификации и ответственности преподавателя.

Каждый имеет право возвращать в своём сознании чувство существования единой истины, закалять его, иногда гордиться им, но реальное положение предмета, которое, безусловно, существует вне его сознания, к сожалению, или к счастью, останется неизменным.

Осознавая большую ответственность, Лидер нации поручил структурам образования и науки, другим ответственным лицам: **«Также усилить контроль за освоением учениками современных знаний, побуждать подростков и молодёжь на чтение художественных и научных книг, укреплять их творческие способности»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 24).

Сфера освоения фундаментальных наук

В предисловии к книге «Ибн Сина. Избранные философские произведения», говорится: **«Имя Абуали Ибн Сино (Авиценны) – уроженца Бухары занесено в историю мировой культуры. Это не случайно. Он признан наряду с величайшими средневековыми учёными-энциклопедистами. Его объёмное научное наследие охватывает различные направления: философию, медицину, математику, астрономию, ботанику, горное дело, языковедение, поэзию и музыку»** (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.: Наука, 1980. – С. 3).

Сам Абуали ибн Сино разделяет теоретические науки на три группы: «Первая – наука высшей степени или исходная наука, её также называют наукой, которая существует вне природы. Вторая – средняя наука, математика. Третья – наука о природе» (Там же. – С. 3). В продолжение Абуали ибн Сино подчёркивает:

«Из всех наук для человека более понятной и близкой является наука о природе, но в ней много непонятого» (Там же. – С. 27).

Из всех талантливых качеств Абуали ибн Сино его гениальность (по определению Садриддина Айни) проявилась в области медицины. То есть, речь идёт о знаниях в области точных наук.

Необходимо напомнить, что книгу (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.: Наука, 1980) в окончательном варианте подготовила к изданию Академия наук Таджикской Советской Социалистической Республики и с невероятными усилиями издала в Москве.

Составители и редакторы в предисловии книги при представлении личности Абуали ибн Сино – учёного и мыслителя мирового уровня ограничились только названием места его рождения, к сожалению, воздержавшись от указания его национальности – таджик.

Этот факт, безусловно, имеет свои причины.

Но следует обратить внимание на стиль и содержание информации, опубликованной в период правления И. В. Сталина в крупнейшем и надёжнейшем словаре «**Большая Советская энциклопедия**», в отношении великого учёного: «**Ибни Сино** (латинизированная форма Авиценна, годы жизни около 980-1037 – С. Я.) – величайший таджикский философ, естествовед, врач, математик, поэт, независимый и неповторимый мыслитель. Родился в селении Афшана, вблизи Бухары, центра государства Саманидов. Отец И.С. Абдулло – из таджиков Балха, в Бухаре был служителем финансовой сферы. Мать И. С. – таджичка, Сетард или Ситорабону из с. Афшана. В 985 году данная семья переехала в Бухару на постоянное место жительства» (Большая советская энциклопедия. Второе издание. Государственное научное издание «Большая советская энциклопедия». Том 17. – С. 257).

Как известно, в тот период на издателях и редакторах лежала огромная ответственность за недопущение ошибок в произношении или написании букв. В таком авторитетном издании материал должен был иметь характер аксиомы, и только такие статьи получали разрешение на публикацию.

Примечательно, что в этом авторитетном справочнике советского периода, на страницах 256-257 помещён большой

портрет Абуали ибн Сино – величайшего сына таджикского народа. Издание включает более 50 томов. Редко кто из мировых учёных удостоивался подобной чести в таком издании.

На второй странице «Большой советской энциклопедии» указано: **«Том подписан к печати 30 октября 1952 года»**. Прошло около семидесяти лет после её издания. Но до сих пор никто не подверг сомнению правду, изложенную в книге.

Ответственным редактором энциклопедического словаря является академик Академии наук СССР Б. А. Введенский. В редакционную коллегию вошли двадцать пять известных учёных страны, в том числе академик Г. В. Келдыш, величайший специалист в области точных наук, ставший впоследствии президентом АН СССР (1961-1975).

Можно с уверенностью утверждать, что статья об Абуали ибн Сино в указанной энциклопедии была подготовлена Президентом Академии наук Таджикистана Садриддином Айни.

Язык и стиль подачи информации, берущие начало из мудрости, характера и героической воли этого неординарного учёного мирового уровня, отражены в «Большой советской энциклопедии» в качестве характеристики, биографии и родословной Абуали ибн Сино.

Садриддин Айни, вникая в сущность вопроса, восстановил историческую реальность, связанную с политической властью той эпохи, которая пользовалась доверием и уважением народов планеты. Таким образом, положил конец возможным спорам в отношении правды о биографии учёного всех времён и народов, являющегося гордостью таджикского народа.

«Нетрудно хвалить афинян среди афинян» (Сократ. Большая книга мудрости. – М.: Эксмо, 2015. – С. 49). Но важно, чтобы мы, прежде всего, имели волю профессионально защищать свои национальные интересы за пределами нашего государства. Показывать это на практике. В случае необходимости использовать достоверные источники международного значения.

Несмотря на то, что естественные науки находятся в неразрывной связи с точными науками, Кант считал: **«В каждой естественной науке заключено столько истины, сколько в ней есть математики».**

Г. В. Ф. Гегель понимает степень развития человека в его умении отдаляться от природы: «Человек, как единственное

существо, обязан бороться против тех условий, которые перед ним ставит природа. Духовный долг человека – это получение независимости путём усилий, деятельности и интеллекта. Поскольку человек по своей натуре зависит от многих факторов: он должен защищать своё естество собственной душой и правомерной способностью. Таким образом, освободиться от зависимости природы. (Г. В. Ф. Гегель. Философия религии в двух томах. Т. 1. – М.: Мысль, 1975. – С. 403). Свои мысли он завершает выводом: «Добропорядочность (Rechtschaffenheit) человека заключается именно в этом» (Там же).

Свою теорию немецкий учёный выразил в знаменитом произведении «Философия религии». Он был последователем праведной католической религии, и конечно, набожным человеком.

Но когда речь заходит о знании, разуме и мудрости, в частности об интересах нации, он, как учёный, мыслитель, настоящий здравомыслящий интеллигент и созидатель нации, подвергает критике божественные позиции. Выходит за рамки своих религиозных убеждений. В связи с вышеописанной теорией, подчеркивает: «**В противовес светской обязанности религиозная ответственность требует, чтобы человек не вёл себя таким образом и не подвергал себя нагрузкам.**

В итоге отвергается любой вид деятельности, связанной с предпринимательством, промышленностью и пр.; не нужно, чтобы человек ставил перед собой такие задачи. Но необходимость в этом случае, как результат разума и смекалки, лучше такого религиозного мировоззрения» (Там же. – С. 404).

Это – пример высшего поведения национальной интеллигенции, отрицающей качественные выводы всемирно известного материалиста об «интеллигенции» своего времени в сложный период истории нации (письмо Максиму Горькому, 15.09.1919).

Гегель, как представитель поистине исторической нации, рассудительный человек, обладающий уникальным опытом управления государством, созидательный дух которого, несмотря на крупные трагедии, не сумела побороть ни одна внутренняя или внешняя сила, считает важной роль государства в обществе, во всей стране, в частности при регулировании отношений религии и общества. Он считает государство

единственным учреждением, которое с использованием всех имеющихся средств должно обеспечить торжество Разума и Мудрости в обществе.

Назначение, главные задачи государства видит именно в этом: «Наивысшая духовность проявляется в том, что в нём восторжествует всеобщая мудрая воля» (Там же. – С.404).

Сущность духовности – литература и культура таджикского народа опирается на науку и мудрость. Об этом писал академик Академии наук СССР П.Н. Федосеев: «**Значительный интерес представляют теоретико-познавательные идеи Ибн Сины. Его теория познания основывается на убеждении в познаваемости мира силами самого человека, в противоположность господствовавшему в то время в мусульманских странах религиозно-философским построениям, в которых вера в чудеса, совершенно недоступные человеческому пониманию, занимала, по существу, центральное место, Ибн Сина выступил страстным защитником разума, утверждал необходимость рационального осмысления всех явлений и процессов, открытых человеческому сознанию»** (Ибн Сина (Авиценна). Избранные философские произведения. – М.: Наука, 1980. – С. 4).

Можно с уверенностью утверждать, что смысл, содержание и истинную сущность Послания Лидера нации составляет такая логика.

Руководитель государства справедливо считает, что за последние несколько лет естественным наукам, без которых невозможно экономическое и социальное развитие общества, не уделяется должного внимания наравне с нынешними и перспективными социальными нуждами.

Действительно, долгое время считалось, что природа таджикского народа более склонна к гуманитарным наукам. Даже известные учёные, базовой специальностью которых была физика или математика, позднее поменяли направление своих исследований на гуманитарное. Защитили диссертации в этих сферах. Отдалились от своей специальности.

Это явление не кажется естественным, отвечающим социальным нуждам, которые являются основой определения направлений научных исследований.

Необходимо положить конец такой ситуации. «Каждый создан во имя дела» (Джалолиддин Руми). «Нельзя научиться

стихосложению» (Л.Н. Толстой). Специалистов сферы точных наук весьма мало. Их нужно выявлять, беречь и воспитывать.

С глубоким осознанием социальных потребностей особое внимание в Послании уделено изучению фундаментальных наук. Использование фразы «расширение технического мышления», её связь с точными науками является ярким примером научной и практической значимости этого судьбоносного документа, поскольку без знания математики, физики, химии и биологии невозможно иметь единое представление о явлениях природы и окружающей среды. Эмоции, равные действительности, не могут возникнуть в сознании человека.

Именно благодаря развитию знаний в области технических наук, создаются условия, возможности позитивных изменений и приведения в соответствие с жизненными потребностями ресурсов, которые хранит в себе природа со свойственной ей жёсткостью, безжалостностью и беспощадностью.

Государственная политика в этом отношении, как явствует из Послания Лидера нации, имеет материальное свойство. Развитие общества возможно только с помощью инструментов, которые создали сами люди. Нравственные и психологические средства, а также методы убеждения, к сожалению, не смогли доказать свою эффективность в этом деле, как мы познали на жизненном опыте.

Социальная жизнь, несмотря на бесконечные, неустанные, целенаправленные притязания авторов и сторонников окаменевших идеологий и практик, признаёт полезный опыт.

Общество, избегающее средств повышения эффективности интеллектуального и умственного труда, остаётся в рамках невыносимой физической работы, и как следствие, в «почётной отсталости».

Принимая во внимание актуальность и важность такой ситуации, Лидер нации в Послании объявил: **«В связи с этим предлагаю с целью большего улучшения налаживания изучения естественных, точных и математических наук, а также развития технического мышления подрастающего поколения 2020-2040 годы объявить «Двадцатилетием изучения и развития естественных, точных и математических наук» (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 24).**

Субъектам, ответственным за это направление, конкретно предписано: **«Министерству образования и науки, Академии наук и другим министерствам и ведомствам, в структурах которых имеются образовательные учреждения, поручается в течение 3-х месяцев представить Правительству страны план мероприятий по этому вопросу»** (Там же. – С. 24).

Несомненно, при реализации двадцатилетней программы по изучению точных предметов будет определена роль отдельных слоев общества, начиная с родителей и детского сада, государственных структур, средств массовой информации, то есть каждого в пределах своей компетенции, для обеспечения эффективности этого жизненно важного плана.

Развитие точных наук необходимо ещё и потому, что они помогают не только совершенствовать мышление, но и конкретизируют мировоззрение человека в других сферах, в том числе в научном изучении общественных событий.

Изменение или сохранение математических, физических, геометрических величин не зависит от воли и желания людей, которые в рамках своих индивидуальных, групповых, классовых, партийных и религиозных интересов представляются слишком «умными».

Обращение к изучению точных наук и получение от этого эффективных результатов выражено в Послании Лидера нации в следующей форме: **«Также предлагаю ежегодно проводить республиканские, областные, городские и районные олимпиады по естественным, точным и математическим наукам на всех ступенях обучения, а министерствам и ведомствам, местным исполнительным органам государственной власти областей, городов и районов материально и морально поощрять победителей конкурсов»** (Там же. – С.24).

О таджикском языке

За последние три десятилетия в отношении родного языка была выражена наиболее достойная похвала, звучали искренние призывы к его изучению, освоению и использованию во всех сферах государственности, равным которым не было за последнее тысячелетие. И быть не могло.

Эти инициативы имеют огромное политическое, социальное, духовное, культурное, идеологическое и, наконец, международное значение.

Впервые один из самых могущественных языков – таджикский, в качестве полноценного субъекта и великого достижения цивилизации, прозвучал на весь мир мужественным голосом с трибуны ООН.

Эта новая страница истории развития и торжества таджикского языка является результатом всемерного и вечного служения Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Достоинство таджикского языка занимает определяющую позицию в политике Главы государства.

Он объявлен в качестве национального менталитета, назван главным фактором достижения государственной независимости, основополагающим фундаментом национального самосознания и самопознания: **«Почитание родного языка является фактором, истоки которого находятся в незыблемости национального единства и в устойчивых ветвях государственности. Ибо сладкозвучный, певучий и поэтический таджикский язык обеспечил бессмертие таджикского народа»** (Мудрые мысли и изречения Президента Таджикистана, Основателя мира и национального единства – Лидера нации Эмомали Рахмона. – Душанбе: ООО «Контракт», 2017. – С. 114).

Родной язык в учении Главы государства интерпретируется как «символ государственной независимости», «важнейший элемент, олицетворяющий существование нации», «образ и имидж нации», «национальное духовное наследие», «язык политики, науки, культуры, законодательства, дипломатических отношений», «образ солидарности и реальной сплочённости жителей Таджикистана», а также подобными высшими терминами. И подчёркивал: **«Язык является важнейшим элементом существования каждой нации. В связи с этим, стремление к возрождению и наполнению национального языка в качестве государственного языка и обязательного его соблюдения во всех организациях и учреждениях страны является законным и весьма важным предписанием»** (Там же. – С. 116).

В Послании Лидера нации, как политическом и правовом документе, такое уважение, отношение и требование выражается конкретным образом: **«Мы должны любить сладкозвучный и поэтический таджикский язык как нашу мать и Родину, оберегать его как бесценную жемчужину нашего бытия»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: «Шарки озода», 2019. – С. 25).

Наряду с этим, Лидер нации с целью просвещения, получения доступа к науке, достижениям техники и культуры народов мира путём изучения иностранных языков, отмечает: **«Мы должны придавать первостепенное значение изучению русского и английского языков как языков международного общения»** (Там же. – С. 25).

Чтение книг

Величайшие мысли, выраженные в научной и художественной литературе таджикской нации, сводятся к «обращению к жемчужине культуры» – чтению книг.

Просветительские идеи Лидера нации, почитание науки, образования, овладения профессиями и ремёслами, неустанного труда интеллигенции, его постоянный акцент на пропаганду изучения наук и приобретение профессионального мастерства требуют отдельного исследования. В деятельности Главы государства этот вопрос охватывает теоретические, практические и политические аспекты.

Воплощённые в слова мысли Лидера нации являются логическим продолжением мудрых изречений и высказываний, дошедших до нас из седой древности от наших великих поэтов, учёных, мыслителей и философов, занимающих место в одном ряду с признанными гениями человечества. Вот эти их бессмертные изречения, на протяжении веков блещущие, как жемчужины: **«Знание – это яркий светоч в сердце»**, **«Лучше всех кладезей – просвещение»**, **«На мир взгляни разумным оком»** (Абуабдулло Рудаки), **«В этом мире тот силён, кто крепким умом наделён»** (Абулькасим Фирдавси), **«Коль знания и мудрость ты найдёшь, то и радость в жизни обретёшь»**, **«Просвещение – для ран любых леченье»**, **«Кто науками владеет, тот и добро делать умеет»**, **«В царстве разума я есть и буду король, коль ко знаниям**

всяким я знаю пароль», «Если по душе тебе язык египтян, взгляни на мой – он тоже без изъян», «Всю жизнь ты к знаниям стремись, и всегда достоинству учишься» (Низами Ганджави).

Смысл напутствия Лидера нации в вопросах изучения науки заключается в постижении жизненной правды, понимании истинных факторов возникновения и развития явлений природы, общества и сознания, достижении сбалансированного умозаключения о реальности, облегчении и развитии жизни общества.

Другими словами, только знание, наряду с постижением истины, может разрешить трудности и устранить причины, которые создают препятствия в жизни общества.

Основу эволюции человеческого ума и общества составляют чтение книги и использование её великой логики, поскольку **«книга есть плод умственного труда просвещённого народа и важный фактор защиты национальной культуры, она обогащает читателя знанием, расширяет мировоззрение и мышление человека, направляет его на правильный жизненный путь»** (Там же – С. 26), – отмечается в Послании Лидера нации.

Как мы видим, для нашей нации свойственно бесконечно превозносить значение знания.

Среди народов Запада, наряду с другими поучительными выражениями, пословица **«Learning is the eye of the mind»** («Знание – это глаза разума») является самой распространённой. Также как **«Wit without learning is a like a tree without fruit»** («Жизнь без науки и просвещения – бесплодное дерево»).

Одно из британских издательств выпустило словарь **«The Penguin dictionary of Proverbs» (1999)**, в который включено более 6000 нравочений и наставлений. Раздел о силе знания начинается с выражения **«Doubt is the key of knowledge»** («Сомнение – это ключ к знанию»), которое также связано с нашим народом. Эти слова не нуждаются в комментариях. Однако в каждом случае, они направлены против бездумного отношения к любым событиям, мнениям, идеям, позициям, в том числе экстремистскому и фанатичному мышлению. Безусловно, сущность науки составляет познание материальных основ причин вопросов «Почему?», «Отчего?». В книгах есть конкретные ответы на все эти вопросы.

Лидер нации в Послании уделяет особое внимание проблемам чтения книг и получения знаний. Используя возможности и полномочия государственной власти, даёт решительные поручения: **«Министерствам образования и науки, культуры, научным учреждениям, руководителям областей, городов и районов и учебных заведений всех ступеней образования поручается для повышения уровня образованности и просвещенности увеличить издание художественных книг, среди взрослых и учащихся распространить практику чтения не менее 5 художественных книг в году и защиты, поэтических и прозаических трудов авторов прошлых веков и нынешних писателей, и взять это дело под серьезный контроль»** (Там же. – С. 26-27).

Сила и мощь человеческого разума прямо пропорциональны объёму прочитанных книг. Один из величайших мировых философов и драматургов Дени Дидро (1713-1784) подчеркнул: **«Человек перестаёт думать, как только он перестаёт читать».**

Дань уважения к истории нации

Истинную сущность учения Лидера нации составляют принципы оценки нынешнего состояния таджикского народа только с исторической точки зрения и во взаимосвязи с историческими событиями, его отношение к историческому опыту, который обрела наша нация. Эта абсолютно научная логика наглядно просматривается с научно-теоретической, практической и политической точек зрения с того самого момента, когда уважаемый Эмомали Рахмон был избран Главой государства.

Такая последовательная позиция является плодом мысли, мудрости, глубоких знаний древнейшей, древней, средневековой, новой и новейшей истории таджикского народа, цивилизованного мира, наряду с этим, анализом политического опыта Президента страны.

Согласно учениям Лидера нации, сегодня все науки обладают великой производительной силой. В этом плане общественные науки не исключение, поскольку посредством гуманитарных наук исследуются закономерности развития общества и мышления, мобилизуются ресурсы на предотвращение нежелательных процессов в социуме.

Развивается самопознание и самосознание. В конструктивном ключе определяется целевое отношение человека как активного субъекта общества в строительстве и укреплении национальной государственности.

В Послании Лидера нации подчёркивается: **«Нашим ученым, всем другим представителям интеллигенции необходимо придавать серьезное значение изучению истории, популяризации и разъяснению духовного наследия, народных традиций и обычаев, которые в течение веков запечатлелись в исторической памяти нашего народа.**

Славная история таджикского народа является великой школой самосознания и мы обязаны почитать её, изучать яркие страницы героизма и подвигов своих предков и утверждать их как основу идеи патриотизма и верности Родине» (Там же. – С. 27).

В этом документе, являющемся плодом мудрых мыслей Главы государства таджиков, ещё раз упоминается о логике глобализации, развитии информационных технологий, заимствовании чуждых элементов в национальную культуру и его трагических последствиях для таджикского общества.

В связи с этим, каждый член общества должен знать и объяснять молодому поколению, что Таджикистан уже был очевидцем страшных событий в Сирии, Ираке, Тунисе, Йемене, Арабской Республики Египет, Ливии, Афганистане. Пережил всё это. Последствия разрушительной войны, как в моральном, так и в материальном плане всё ещё не устранены. Нужны десятилетия, чтобы страна преодолела отголоски этой страшной исторической ошибки, корни которой произросли внутри страны, в антинациональных действиях наёмников и представителей этой же нации, преклоняющихся перед чужаками.

Ядовитое дерево анчар, непосредственно подпитываемое из-за рубежа, и сегодня не высохло. Их враждебные отголоски доносят до сих пор, словно карканье воронья. Их террористы по двое, по четверо задерживаются или уничтожаются.

Беспорная истина заключается в том, что ни одной внешней силе не удастся дестабилизировать государство и переполошить народ, если среди представителей нации не сможет разыскать изменников, если не даст им денег, не будет помогать им.

Государство и нация с точки зрения духовности, знаний, просвещённости и самопознания должны быть настолько

сплочёнными, единокорными и солидарными, чтобы их историческая судьба не зависела от внешних факторов. Для национального государства угрозы будут постоянными, вечными и бесконечными. Будут появляться в форме различных сил, опасностей, форм, идеологий, лозунгов, обещаний.

Могущество народа проявляется в силе, структуре, сущности сознания и мировоззрении. Крайне необходимо, чтобы нация в каждом поражении признала свою вину, чтобы в период стабильности и процветания, которые, к счастью, свойственны сегодня нашей Родине, не осталась в неведении. Задумывалась над теми трагическими днями. Стойко и непоколебимо исправляла свои ошибки. Не оглядывалась на государство, поскольку государство – это нация, сам народ – от мала до велика.

Великая историческая личность, которая избавила нацию от страшной трагедии, самоотверженно тратит каждый день и час своей жизни для счастья и благополучия нации, честно смотрит в глаза каждого, кто считает себя частью этой нации и этой земли, и обращается: **«Мы должны знать своих предков, почитать их и гордиться своим арийским происхождением»** (Там же. – С. 28).

Сущность самопознания и самосознания проявляется в науке, просвещённости, осведомлённости, и как не раз подчёркивал Лидер нации, в познании. **«Но всякая определенность есть определенность только по сравнению с другой определенностью»** (Г. В. Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. Часть третья. Философия духа. – М.: Мысль, 1956. – С. 33).

Глава государства для того, чтобы сыны нации смогли найти свой путь и своё место в жизни, не раз мудро наставлял: **«Мы являемся культурной, цивилизаторской нацией арийского происхождения и должны как можно чаще обращаться к нашей истории и возвращать в сердца наших детей семена любви к чтению книг и знаниям»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озод, 2019. – С. 28).

Два десятилетия назад, когда в стране всё ещё наблюдались беспорядки и нестабильность, именно по инициативе Главы государства готовилась к очередному изданию книга академика Бабаджана Гафурова «Таджики». Он лично написал к этой книге предисловие под названием **«Источник национального**

самопознания», которое состоит из четырёх с половиной страниц. Но по своей ценности приравнивается к крупному произведению. В нём, в частности, говорится: **«Поистине, историю называют памятью человечества. Следовательно, человек без изучения истории своего края не сможет сохранить свою основу и свой род, родословную, отдалится от своих корней и уйдёт в небытие... это большая трагедия...»** (Эмомали Рахмонов. «Источник национального самопознания». Предисловие к книге Б. Гафурова «Таджики». Древнейшая, древняя, средневековая и новая история. – Душанбе: Ирфон, 1998. – С. 1).

В исторический период после издания книги Лидер нации десятки, сотни раз в ходе авторитетных конференций на высоком уровне и в беседах с народом с гордостью приводит в пример величайшие заслуги героев Таджикистана – устода Садриддина Айни, учёного Бабаджана Гафурова и других верных сынов нации. С высоким чувством патриотизма напоминает об их героизме, как образце самоотверженного поведения во имя таджиков и этой земли. Призывает весь таджикский народ следовать их примеру.

Но и народ видит и наблюдает, как Национальный герой уважаемый Эмомали Рахмон каждый миг и каждый день совершал и совершает десятки, сотни таких героических поступков.

В отношении книги «Таджики» в Послании особо подчёркнуто: **«Научная ценность этого фундаментального исследования весьма велика, и Бабаджан Гафуров этим своим подвижническим многолетним трудом познакомил нас и мир с яркими страницами истории нашей нации»** (Послание Президента Республики Таджикистан, «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики»: – Душанбе: Шарки озода, 2019. – С. 28).

Лидер нации, ещё раз представляя книгу «Таджики» Бабаджана Гафурова, в качестве надёжного и верного источника пробуждения национального самосознания, объявил о своих дальновидных инициативах: **«В связи с этим Правительству страны поручается с целью глубокого изучения славной истории нашего народа фундаментальный труд академика Бабаджана Гафурова «Таджики» переиздать за счет Фонда Президента Республики Таджикистан и как подарок от Главы государства**

бесплатно раздать каждой семье в стране до празднования 30-летия Государственной независимости» (Там же. – С. 28).

Таким образом, вопрос почитания истории нации имеет неразрывную связь с познанием сущности проблемы, то есть сути своего народа. Каждый для того, чтобы приблизиться к правде жизни, познать её, должен изучать и знать прошлое своей нации.

Это относится ко всем, особенно тем, кто преклоняется перед чуждыми убеждениями, языком, традициями, мировоззрением, при этом готов казнить не только своих соотечественников, но и уподобляются Абдулатифу, который с особым хладнокровием и жестокостью расправился со своим отцом – великим учёным Востока эмиром Самарканда Мирзо Улугбеком.

Каждый, кто осведомлён об истории своей нации, насчитывающей более шести тысяч лет, может сопоставить своё прошлое с чужой культурой, смотрит на мир разумными глазами, сторонится невежества, приносящего бедствия Родине. Для такого познания необходимы научные источники, надёжные аргументы, проверенная истина. Глава государства в качестве такого источника объявил бессмертное произведение академика Бабаджана Гафурова «Таджики».

Вот уже более полувека эта книга, как результат исследования неопровержимых исторических фактов, на основе весомых аргументов и применения академических методов, признана известнейшими мировыми научными центрами в качестве надёжного и убедительного источника.

Заключение

Послание Лидера нации является совершеннейшим аналитическим путеводителем, лучшей оценкой политической и экономической действительности, культурной жизни Республики Таджикистан, как с точки зрения значимости научной теории, так и ценности политического опыта.

Несомненно, социальные цели, которые достигаются политическими средствами, входят в сферу политических интересов. Послание является совершенной программой деятельности государства во имя процветания и развития нации.

Этот важный документ не только всесторонне рассматривает и комментирует нынешнюю ситуацию, изучает причины, факторы её формирования и результаты, но и оценивает события

в конкретных исторических условиях, определяет действенные планы общенационального развития на ближайшее будущее.

Прогресс науки и образования, эффективное использование интеллектуального потенциала и ресурсов граждан считаются главными темами Послания Лидера нации. Он призывает соотечественников к изучению наук и просвещению. Связывает судьбу народа со степенью изучения наук. Наряду с изучением гуманитарных наук, обращает внимание молодёжи на глубокое изучение фундаментальных естественных наук.

В содержании Послания красной нитью проходит тезис о необходимости твёрдой воли для постижения наук. Достижение цели означает победу духа человека над плотью. Сущность этого важного документа созвучна словам Г. В. Ф. Гегеля: **«Человек не может покорить природу, если он не может управлять собой»**. Изучение наук означает труд и получение своей доли от возможностей природы.

Правительство Таджикистана реализует конструктивные планы по развитию науки и образования.

Пути экономического развития и, как следствие, улучшение социального положения населения страны во многих направлениях указаны убедительно и в конкретных цифрах.

Из Послания явствует, что в этой ситуации, приведение в соответствие мировоззрения, политической культуры, чувства национального самопознания и самосознания считаются необходимыми требованиями современного общества.

Главной темой и содержанием всех выступлений Лидера нации является устойчивость и неуклонное экономическое развитие, постепенное улучшение социального положения народа и, соответственно, осознание защиты национальной независимости. Для реализации этих благородных целей необходимо активное участие всего народа Таджикистана во взаимодействии с государственными органами.

Фарход Раҳимӣ
*академик, Президенти Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон*

ҲАДАФИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ – РУШДИ ТАФАККУРИ ТЕХНИКӢ ВА ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ

Сарсухан

Ҳазор сол аз ин муқаддам ниёғони бузурги мо донишро дар дил ҷароғи равшан ва аз ҳама бад дар тани инсон ҷавшан гуфтаанд, аз қаъри гили сияҳ то авҷи Зуҳал ҳама мушкilotи гетиро ҳал кардаанд, аммо ҷойи тааҷҷубу таассуф аст, баъди ҳазору чанд сол, ки инсоният ба асри бистум – асри пуршӯру пуровозаи инқилобҳои илмию фикрӣ ва оғози асри бистуякум – асри инқилобҳои технологию техникӣ расид ва мо шоҳиди он будем, ки инсони донишпажӯҳ на танҳо нақши пояшро дар рӯи Моҳ ба ёдгор гузошт, балки сафинаҳои худкорашро ба моварои мадори Зуҳал фиристода, ҳатто аз ҳудуди манзумаи Офтоб ҳам берун баровард ва ба омӯхтани мустақими сайёраҳои фаразан маскуни ситораҳои дигар (ба ғайр аз Офтоб) шурӯъ намуд... дар пасманзари ин ҳама ҷаҳишҳои илму фан, дар пеши чашми муосирону шоҳидони чунин комёбиҳои ғавқулодаи ақлу фаросати одамӣ воқеоти аҷибу ғарибе сурат мегирад, ки бар асари он ҷомеаи пешрафта зарар мебинаду оммаи пасмонда ба он бовар мекунад. Яъне, манзурам ин аст, ки имрӯз навъҳои гуногуни хурофоту найранги аз аҳди Дақёнус монда – аз *тилизму азоимхонӣ* гирифта то *фолбинию* (рамл) *саноати танҷим* (астрология) – аз нав ҷон мегиранд ва торафт ақлу ҳуши мардумро рабуда онҳоро ба доми худ медароранд: на фақат ховариёнро, балки фарангиёнро ҳам, на танҳо *мардуми авомро*, балки бархе аз *аҳли саводро* низ!

На, ҳаргиз. Фикр мекунам ки ин тавр набояд бошад, охир бо чашми сар мебинем, ки “зиндагӣ дар пайи таъмири ҷаҳони дигар аст”. Қуфлқушои ҳама дарҳо, яъне илм ба омӯзиши кваркҳо расид, тағйир дар нанову макроолам дорад ва бо “азми дурусту

саъйи комил” кайҳонкушоӣ мекунад ва розу сози Коинотро меомӯзад.

Маҳз бо дарки амиқу дақиқи ҳамин масъала ва бо мақсади дар ҷомеаи Тоҷикистон фарогир шудани тафаккури техникӣ ва ҷаҳонбинии илмӣ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бист соли оянда – солҳои 2020-2040-ро солҳои омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ эълон намуданд, зеро маҳз илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ, ва риёзӣ муҳимтарин рукни **ҷаҳонбинии дунявӣ** ва муассиртарин воситаи тарбияи **шахсияти соҳибназар** арзёбӣ мешаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки ин ибтикороти созандаву дурандешонаи Пешвои муаззами миллат, инчунин роҳандозӣ гардидани ду иқдоми муҳим – озмунҳои «Фурӯғи субҳи доноӣ китоб аст» ва «Тоҷикистон - ватани азизи ман»-ро аҳли илми тоҷик бо рӯҳбаландии бузург истиқбол намуд. Ин ташаббусҳо ҳамчун дастури роҳнамо ҷавобгӯи ниёзҳои таърихӣ аст, ки дар оғози ҳазораи сеюми мелодӣ пеш омадаанд. Аз ин рӯ, онҳоро аҳли илми кишвар ҳамчун барномаи умдаи рушду такомули минбаъдаи ҷомеаи имрӯзӣ, қадами ҷиддӣ дар роҳи рушди илми ватанӣ, ташаккули тафаккури техникӣ ва ҷаҳонбинии илмӣ ҷомеа ва болоравии маърифати мардуми кишвар пазируфтанд.

Суханронии Пешвои миллат дар вохӯрӣ бо олимони кишвар аз 18 март соли 2020 бошад ҳамчун оғози амалии бистсолаи омӯзиш ва рушди илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ ҳисобида шуд ва аҳли илми кишвар вазифадор аст, ки ҷиҳати ба ҳадафи худ расидани ин ибтикороти созанда ва дурандешонаи Роҳбари давлат тамоми неру, тавон ва имконияти худро сафарбар намояд.

Чанд мулоҳиза дар бораи илм ва нақши он барои инсоният

Ҳарчанд дар мақолаи гузашта доир ба мафҳуми илм чанд мулоҳизаро баён намуда будам, зарур мебудам, ки инҷо шарҳи бештари онро орам. Гуфтан мумкин аст, ки илм чунин самти фаъолияти инсон мебошад, ки вазифаи он коркард ва мурағаб гардонидани донишҳои объективӣ оид ба воқеият ва тарзи махсуси дарёфти донишҳост. Илмро низомии ягона, ҳамбаста ва

рушдкунандаи донишҳо оид ба олами атроф ва қонунҳои инкишофи он ба вучуд меоварад. Шубҳае нест, ки илм дастоварди бузурги фарҳанги инсонӣ мебошад. Бинобар ин, мегӯянд, илм қисме аз фарҳанг аст, ки он маҷмӯи донишҳои объективӣ оид ба ҳастӣ мебошад. Вале илм на танҳо унсури муҳимтарини фарҳанг ва шакли олии донишҳои инсонӣ, балки нишондиҳандаи асосии фарҳанги миллӣ ва кафолати рушди бемайлоии давлат низ мебошад.

Аз нуқтаи назари иттилоотӣ, илм яке аз тарзҳои *ҷамъоварӣ, ҳифз ва коркарди иттилоот* мебошад. Назария ва қонунҳоро дар ин маврид ба сифати воситаҳои махсуси мураттабгардонии иттилоот номбар кардан мумкин аст. Илм на танҳо донишҳоро захира мекунад ва тасаввуротро оид ба олам эҷод менамояд, балки меъёрҳои муайянеро ба вучуд меоварад, ки қонун ё қоидаҳои интихобро кашф намояд, ки онҳоро инсон ҳангоми таҳлили иттилоот бояд истифода кунад.

Ҷамадонӣ ва кӯшиши ҷамъ овардани донишҳо аз замонҳои қадим хоси инсон буд. Нахустинсон донишҳоро ҷамъ ва онҳоро истифода кард ва ҳамин тариқ бунёди илми амалӣ гузошта шуд. Сипас ӯ ба мураттаб кардани донишҳо ва татбиқи онҳо шуруъ намуд. Дар фаҳмиши муосир илм ҳеҷ вақт танҳо ҷамъоварии иттилоот набуд. Олимон кӯшиш мекарданд фаҳманд, ки ин ё он ҳодиса чӣ тавр ва барои чӣ рӯй медиҳад.

Вале кӯшиши дарёфти донишҳо метавонист аз рӯйи зарурат, масалан, аз тарс низ ба вучуд ояд. «Илм инсонро аз тарс дар назди худоҳо озод намуд» - гуфта буд Лукректсий 2000 сол аз ин пеш.

Яке аз муҳимтарин аломатҳои илм мушоҳидаи ҳодисаҳо, равандҳо ё рӯйдодҳои мебошанд, ки дар олами атрофи мо рух медиҳанд. Дар раванди мушоҳида муҳаққиқ бо ҳиссиёт объектҳои моддӣ ва ҳодисаҳоро дарк мекунад. Як замон ҳисоб мекарданд, ки олам аз мушоҳида оғоз мегардад, вале имрӯз мегӯянд, ки илм аз *масъала* оғоз мешавад. Дар айни замон ҷойи мушоҳидаро таҳқиқи таҷрибавӣ гирифта истодааст. Ба ҳар ҳол соҳаҳои низ дар илм вучуд доранд, ки дар онҳо мушоҳида усули асосӣ ва ягонаи таҳқиқ мебошад (масалан, астрономия (ситорашиносӣ), вулканология (вулканшиносӣ), климатология (иқлимшиносӣ) ва ғайра).

Таҷриба – яке аз усулҳои маърифат аст, ки ба воситаи он ҳодисаҳои воқеӣ дар шароити назоратшаванда ва идорашаванда таҳқиқ карда мешаванд. Вай таъсири муайяно ба объекти таҳқиқот расонида, абзорҳои зарурӣ ва усулҳои таҳқиқро талаб мекунад. Дар рафти таҷриба муҳаққиқ танҳо ба мушоҳидаи ҳодисаҳо маҳдуд нашуда, балки бошӯрона ба рафти табиӣ онҳо бо роҳи таъсиррасонӣ ба раванди омӯхташаванда, тағйир додани шароит ва андозагириҳо даҳлат мекунад. Нақши муҳимро дар илм таҷрибаи фикрӣ мебозад ва хусусиятҳои муҳими объекти таҳқиқшаванда фикран муайян карда мешаванд.

Натиҷаи мушоҳида ва таҷрибаҳо, ки аз тафтиш гузаштаанд, ба далел (факт)-ҳои илмӣ танҳо дар мавриде табдил меёбанд, ки онҳо аз тарафи муҳаққиқони дигар такрор карда шаванд. Маҳз тақя ба мушоҳида ва таҷрибаҳои санҷидашуда «дақиқӣ» ва «объективӣ» будани иттилооти илмиро собит менамояд.

Барои шарҳи далел (факт)-ҳои илмӣ *назарияҳои илмӣ* эҷод карда мешаванд, ки онҳо муҳимтарин аломати дигари илм мебошанд. Назарияҳои илмӣ – донишҳои мебошанд, ки ба шакли муайяни илмӣ тақя мекунанд ва усулҳои шарҳдиҳӣ ва пешгуӣи ягон соҳаи илмиро доранд. Назарияи илмӣ шакли дониши илмии боварибахш дар бораи ягон маҷмӯи объектҳо ва ҳодисаҳо, яъне низоми пурраи тасдиқот ва исботҳо, инъикоси қонунҳои табиат мебошад. Назарияҳои илмӣ на дар асоси мушоҳида, балки барои тасниф ва шарҳи воқеияти дар заминаи таҷриба бадастовардаи инсон бо роҳи андешаронӣ ва дарк (фаҳмидагирӣ) эҷод карда мешаванд. Илм олами донишҳои ба вучуд меорад, ки танҳо аз маълумот ва ҳодисаҳои дар таҷриба исботшуда иборат аст. Бинобар ин, мегӯянд, ки илм ба мо донишҳои оқилона (ратсионалӣ) медиҳад.

Ҷамаи назарияҳои бузурги илмӣ бо ақли эҷодии инсон ба вучуд оварда шудаанд. Чун дастоварди бузург онҳоро бо офаридаҳои бузурги адабиёт ва санъат муқоиса кардан мумкин аст. Вале илм аз соҳаҳои дигар бо фаъолияти эҷодӣ фарқ мекунад. Фарқи асосии он дар он зоҳир мегардад, ки вай тафтиши мафҳум ва назарияҳои худро дар таҷриба талаб мекунад.

Назарияҳои илмӣ метавонанд фаҳмиши олами атрофро ба таври кулӣ тағйир диҳанд. Дониши илмӣ (оқилона) асоси

тамаддуни муосирро ташкил медиҳад, бинобар ин, талаботи ҳаёт дар замони мо маҷбур мекунад, ки асосҳои табиатшиносӣ, пеш аз ҳама илми физика, омӯхта шаванд.

Ҳамин тавр, илм – низоми фаъолияти таҳқиқоти чомеа, қисми чудонашавандаи раванди дониستاني табиат, ҷамъият ва тафаккур мебошад, ки дорои усулҳои дониستاني воқеияти объективист. Мақсади бевоситаи илм – тасниф, тавзеҳ ва пешгӯии равандҳо ва ҳодисаҳои мебошад, ки мавзӯи омӯзиши онро дар асоси қонунҳои кашфшуда ташкил медиҳанд. Ба сифати хусусият (муайянкунанда)-ҳои илм вазифаҳои он хидмат мекунад: вазифаи таснифии илм – ошкор кардани ҳосият ва муносибатҳои асосии воқеият; вазифаи мураттабгардонии илм – аз рӯйи синфҳо ва фаслҳо тақсим кардани ҳосият ва муносибатҳои таснифшуда; вазифаи тавзеҳии илм – баёни бомароми моҳияти объекти омӯхташаванда, сабабҳои пайдоиш ва рушди он; вазифаи амалии илм – имконияти татбиқи донишҳои бадастомада дар истехсолот, идораи иҷтимоӣ ва ғайра; вазифаи дурнамоӣ (ояндабинӣ)-и илм – пешгӯӣ кардани кашфиёти нав дар ҷаҳорҷӯбаи назарияҳои мавҷуда ва тавсияҳо ба оянда; вазифаи ҷаҳонбинии илм – ба манзараи олами мавҷуда ворид намудани донишҳои бадастомада мебошад.

Табиат ва омӯзиши он, табиатшиносӣ

Илми муосир ба соҳаҳои гуногуни донишҳо ё илмҳои хусусӣ тақсим мешавад, ки байни якдигар бо мавзӯи таҳқиқи воқеият фарқ мекунанд. Аз рӯйи мавзӯъ ва усули маърифат илм оид ба табиат – табиатшиносӣ ва илм оид ба ҷамъият – ҷамъиятшиносӣ номида шудааст. Гурӯҳи алоҳидаро илмҳои техникӣ ва технологӣ ташкил медиҳанд. Илми дорои махсусияти ҳос математика (риёзӣ) мебошад. Ҳар як гурӯҳи илм дар навбати худ ба як қатор фанҳо ҷудо мешавад. Илм оид ба қонунҳои умумитари воқеият фалсафа мебошад, ки онро танҳо ба илм мансуб доништан мумкин нест.

Ҳамчунин меъёрҳои дигари таснифи илмҳо низ вучуд доранд. Аз рӯйи робитаи онҳо бо амалия илмҳо ба ду навъи калон ҷудо мешаванд: *илмҳои бунёдӣ (фундаменталӣ)*, ки дар онҳо тамоюли бевосита ба амалия вучуд надорад; *илмҳои амалӣ* (бо назардошти технология), ки бевосита ба татбиқи натиҷаҳои

маърифати илмӣ барои ҳалли масъалаҳои истеҳсоли ва иҷтимоӣ нигаронида шудаанд. Дар онҳо принцип ва қонунҳои табиат, ки илми бунёдӣ ба даст овардааст, ба таври васеъ истифода мешаванд. Илмҳои бунёдӣ, дар навбати худ, ба техника ва технология вобастагӣ доранд, ки онҳо барои илмҳои бунёдӣ абзорҳо ва таҷҳизоти дигарро коркард мекунанд ва воситаҳои «озмоишӣ» барои эҷоди назарияҳои нав мебошанд. Сарҳади байни илмҳои алоҳида ва фанҳои илмӣ шартӣ ва тағйирёбанда мебошад.

Илм ҳамчун шакли маърифат ба воситаи як қатор фанҳои махсус омӯхта мешавад, масалан, таърих, фалсафа ва мантиқи илм, илмшиносӣ, забони илм ва ғайра. Дар айни замон фалсафаи илм хеле фаъолона рушд мекунад: вай мушаххасоти умумии фаъолияти илмию маърифатӣ, сохтор ва динамикаи дониш, ҷиҳатҳои мантиқию маърифатӣ ва монанди инро таҳқиқ мекунад.

Табиат барои одамон сахнаи бузургест, ки дар он ҳодисаҳои гуногунмиқёс дар ҳоли нақшофарианд. Омӯзиши табиат мавзӯи табиатшиносиро ташкил медиҳад. Зимни таҳқиқи ҳодисаҳои табиат мо мафҳумҳоро ворид мекунем, қонунҳоро кашф менамоем ва назарияҳои илмиро меофарем, ки ба воситаи онҳо ин ҳодисаҳо шарҳу тафсир карда мешаванд. Моҳиятан ин маънии онро дорад, ки мо оид ба низом, такроршавандагӣ ва қонуниятҳои мавҷудаи табиат фаҳмише ба вучуд меоварем.

Ҳар як илми табиатшиносӣ, масалан, физика, химия, биология, геология, география, минерология ва монанди ин яке аз тарафҳои табиатро ифода мекунад.

Дар айни замон ду таърифи табиатшиносӣ вучуд дорад: 1) табиатшиносӣ – илм оид ба табиат аст; 2) табиатшиносӣ – маҷмӯи илмҳо оид ба табиат аст.

Илмҳои табиатшиносӣ физика, химия ва биология ҳисоб ба мераванд. Дар вақтҳои охир ба ин гурӯҳи илмҳо раваншиносӣ (психология)-ро, ки илми гуманитарӣ мебошад, низ шартан мансуб мебаранд. Дар заминаи омӯзиши гуногуншаклии чизҳо ва ҳодисаҳо қонунҳои асосие бармеоянд, ки микро, макро ва мегаолам, Замин ва Кайҳон, ҳодисаҳои физикӣ ва химиявиро байни худ ва бо ҳаёту ақл алоқаманд мегардонанд. Вале омӯхтани танҳо яке аз фанҳои табиатшиносӣ имкон намедиҳад, ки табиат бо ҳамаи хусусиятҳои доништа шавад. Аз тарафи

дигар, чунин равиш имкон медиҳад алоқаҳои ниҳоние ошкор карда шаванд, ки ягонагии ҳамаи ҳодисаҳои физикӣ, химиявӣ ва биологиро ба вучуд меоранд ва дар натиҷа ин ҳодисаҳо хеле амиқ ва дақиқу пурра фаҳмида шаванд ва то дараҷаи муайяне илмҳои физика, химия ва биология аз худ карда шаванд. Мақсади табиатшиносӣ дарёфти моҳияти ҳодисаҳо, қонунҳои онҳо ва дар ин замина пешгӯӣ ё кашф кардани ҳодиса ва қонунҳои нав ва муайян кардани имкониятҳои нави дар амалия истифода кардани қонунҳои табиат мебошад.

Дар табиатшиносии муосир ду раванди зикршуда ҳаста (мағз, ядро)-и табиатшиносиро ташкил медиҳанд. Ин соҳаи табиатшиносиро аз шаклҳои ҳаракати материя (ҳаюло) фарқ мекунанд.

Мавзӯи табиатшиносӣ дониستاني шаклҳои гуногуни ҳаракати материя (ҳаюло) мебошад. Сохт ва ташкили ҳар он чизе, ки дар Кайҳон мавҷуд аст, мавзӯи омӯзиши табиатшиносӣ мебошад. Табиатшиносӣ қонуниятҳои махсусро ошкор месозад, ки онҳо хосиятҳои мушаххаси олами моддиро шарҳ медиҳанд. Илмҳои табиатшиносӣ дар замони мо ба дастовардҳои бузург ноил гардиданд. Олами физикӣ имрӯз фосилаи калони миқёсҳоро фаро гирифтааст. Дар миқёсҳои микроскопӣ, масалан, дар физикаи зарраҳои бунёдӣ бо бузургиҳои тартиби 10^{-22} см ва 10^{-15} см саруқор мегирем. Дар миқёсҳои макроскопӣ, масалан, дар кайҳоншиносӣ (космология) вақт баробари 10^{10} сол (синни Кайҳон), масофа бошад, 10^{28} см (радиуси уфуқи рӯйдодҳо, яъне масофае, ки аз он сигналҳои физикиро қабул кардан мумкин аст) буда метавонад.

Дар марҳилаи муосир табиатшиносӣ робитаи худро ба иқтисодиёт, донишҳои гуманитарӣ ва ҳатто ба санъат қавӣ намуда, ба инсон хеле наздикӣ пайдо мекунад. Тасаввурот оид ба ягонагии инсон ва табиат – коэволютсия дар асри гузашта дар Русия шурӯъ ба ташаккул намуда, номи космизми русиро гирифт. Намояндагони он (П. Флоренский, В. Соловев, Н. Федорова, Л.Н. Толстой, В. Вернадский) андеша меронданд, ки *фикр ва шуур низ аз мавҷудоти табиат мебошанд*.

Моҳият ва хусусиятҳои асосии ин таълимотро ба таври кӯтоҳ чунин маънидод кардан мумкин аст: инсон қисми таркибии табиат аст; онро мебояд бо табиат муқобил нагузошт, баръакс дар ягонагӣ бояд баррасӣ намуд; инсон ва ҳамаи он чизе, ки ӯро

ихота кардааст, қисми Кайҳони ягона мебошад; инсон омили фаъоли табиат аст.

Омӯзиши табиат дар муддати бештар аз дуним ҳазор сол нишон дод, ки ҳарчанд табиатшиносӣ дар воқеияти таҷрибавӣ асос меёбад, вале ин манбаи ягонаи донишҳои бунёдӣ нест. Ҳар гуна дониши назариявӣ дар доираи тасаввуроти умумӣ оид ба табиат амалӣ карда мешавад. Маҳз ҳамин тасаввурот манбаи новобастаи мафҳумҳо, принципҳо ва гипотезаҳои нав мебошад. Онҳо тасаввуроти умумитар оид ба табиат мебошанд, ки зери таъсири ғояҳои муайяни фалсафӣ – концепсияҳои бунёдии табиатшиносӣ ташаккул ёфтаанд.

Илмҳои гуманитарӣ, дар тафовут бо илмҳои табиатшиносӣ, (инсонпарастӣ) инсон ва ҷамъиятро меомӯзанд. Илмҳои мазкур низомии донишҳо оид ба ҷамъият, қонунҳои пайдоиш ва рушди онҳо, фарҳанг ва монанди ин мебошанд.

Мавзӯи илмҳои гуманитарӣ арзишҳои ҷамъият мебошад. Ба онҳо ғояҳои ҷамъиятӣ, мақсад, меъёрҳо ва қоидаҳои тафаккур, муомила ва рафтор дохил мешаванд, ки ба фаҳмиши муайяни манфиат ба шахс гурӯҳ ва инсоният асос ёфтаанд. Дар ҷамъият ҳеҷ чиз бе мақсадҳои бошуурона ва бе манфиат содир намешавад, дар табиат бошад, равандҳои табиӣ новобаста ба инсон амал мекунанд. Аз ин рӯ, дар бисёр маврид кӯшиш мекунанд, ки фарҳанги гуманитариро ба фарҳанги табиатшиносӣ муқобил гузоранд. Вале, новобаста ба тафовути илмҳои табиатшиносӣ ва гуманитарӣ, дар байни онҳо на ҳамеша хатти ҷудой кашидан мумкин аст (масалан, донишҷӯ ба қадом соҳа мансуб будани георгафияи иқтисодӣ душвор аст).

Табиатшиносӣ ба рушди илмҳои гуманитарӣ таъсири назаррас мегузорад. Таваҷҷуҳи мавҷудаи байни илмҳои табиатшиносӣ ва гуманитарӣ аз он иборат аст, ки табиатшиносӣ тамоюл ба омӯختани *ҳодисаҳои такроршаванда, умумӣ, универсалӣ* дорад, дар сурате, ки илмҳои гуманитарӣ тамоюл ба *ҳодисаҳои махсус, мушаххас, нодир* ва *такрорнашаванда* доранд. Мақсади табиатшиносӣ тасниф ва тавзеҳи объекти худ, идора кардани дониш аз мавқеи принципҳои берунвақтии ҳастӣ мебошад. Мақсади илмҳои гуманитарӣ бошад, фаҳмиши объекти худ, ёфтани тарзҳои тафсир ва мазмуни объекти маърифат, муносибати худ ба он мебошад.

Илмҳои техникӣ қонунҳо ва махсусияти сохтан ва амалкарди таҷҳизоти мураккаби техникiero меомӯзанд, ки онҳоро одамон дар соҳаҳои гуногуни зиндагӣ истифода мекунанд. Олами техника қонунҳои худро дорад, ки онҳоро барои пешрафти техникӣ омӯхтан зарур аст.

Табиатшиносӣ ва фалсафа

Фалсафа калимаи юнониасос буда, шакли байналмилалияш "философия" аст, ки маънии «муҳаббат ба хирад, дониш»-ро дорад. Фалсафа қонунҳои умумитарини табиат ва ҷамъиятро омӯхта, оламо аз нуқтаи назари ягонагӣ ва ҳамбастагии хосиятҳои умумитарини он тавзеҳ медиҳад. Вале, бар хилофи табиатшиносӣ, ки оламо худ ба худ баррасӣ мекунад, фалсафа муносибати инсонро ба олам меомӯзад. Дар ин маврид натиҷаҳои фанҳои табиатшиносӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Бинобар ин, мегӯянд, ки фалсафа ва табиатшиносӣ чун ду тарафи раванди ягонаи маърифат ҳамбаста мебошанд. Инро ҳамчунин далеле тасдиқ менамояд, ки як вақте илм дар бораи табиатро натурфалсафа – фалсафаи табиат меномиданд.

Дар замони атиқа табиатшиносӣ ва фалсафа аз ҳам ҷудо набуданд ва дар ягонагӣ амал мекарданд. Вале шурӯъ аз асри XVII усули таҳлили тафаккур ба таври васеъ истифода шуд, ки асоси онро тақсими фикрии объект ба қисмҳо ва таҳлили ин қисмҳо ташкил медиҳад. Ин усул бениҳоят муҳим буд, бе он ин қадар маълумотҳои таҷрибавӣ ҷамъоварӣ карда намешуд. Дар баробари ин норасоии ин усул он буд, ки вай натиҷаҳои бадастомадаро то як чизи шахшуда (догма) расонида, онҳоро мутлақ мегардонид. Дар садсолаҳои охир усули метафизикии тафаккур (метафизика) ба вуҷуд омад. Бинобар ин, ҷудо кардани табиатшиносӣ ва фалсафа дар як марҳилаи муайян аҳаммияти муҳим пайдо кард, он ба манфиати ҳам физика ва ҳам фалсафа равона гардид.

Дарки табиат раванди диалектикӣ, ки ба шарофати меҳнат пайдо шуд. Усули асосии дарк дар табиатшиносӣ дар айни замон диалектика мебошад. Усули диалектикий дарки табиат ба принсипи худрушд ва ҳаракати доимии материя асос меёбад. Диалектика чиз ва ҳодисаҳоро дар ҳамбастагӣ, дар ҳаракат ва рушд баррасӣ менамояд. Рушд аз нуқтаи назари диалектика

табдили сифатии як чизу ҳодиса ба чиз ва ҳодисаи дигар, нест кардани чизу ҳодисаи куҳнагардидае, ки ба рушд ҳалал мерасонад, тасдиқи чизу ҳодисаи нав, эътирофи худҳаракат, худрушди табиат ва чамъият мебошад.

Ба муқобили диалектика усули метафизикии тафаккур баромад мекунад, ки ба устуворӣ ё доимияти сохти олам ва новобаста будани ҳодисаҳо ба якдигар асос меёбад. Чизҳо ва ҳодисаҳо дар метафизика байни ҳам алоқаманд нестанд, онҳо бетағйир ҳисоб карда мешаванд: рушд чун зиддият ё камшавии сифатҳои тайёр баррасӣ карда мешавад.

Аҳаммияти табиатшиносӣ дар ҷаҳони муосир

Нақши илмҳои табиатшиносиро дар рушди ҷомеаи муосир баҳо додан душвор аст. Инро дар мисоли физика, ки рушдкардатарин соҳаи дониши инсонист ва асоси тафаккури техникӣ, илмӣ ва назариявии он мебошад, мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Таърихи 100 соли охир физика дар садри илмҳои табиатшиносӣ қарор гирифт. Асоси манзараи муосири табиӣ – илмии оламро принцип ва концепсияҳои физикӣ ташкил медиҳанд, яъне физика асоси илмҳои табиатшиносӣ мебошад.

Вай дар раванди маърифат тасаввуроти нав ба вучуд оварда, ҳамеша раванқ меёбад ва ба мо имкон медиҳад, ки табиатро беҳтар ва амиқтар фаҳмем, моро бо назарияву фарзияҳои амиқ ганӣ мегардонад, қобилияти инсониятро афзун менамояд. Бидуни шубҳа гуфтан мумкин аст, ки физика қисми ҷудонопазири фарҳанги умумии инсоният аст.

Аз замони қадим масъалаҳои табиатшиносӣ, космология ва космогония мансуб ба физика буданд. Масалан, Арасту пешгузаштагони худро, ки ба ин масъалаҳо машғул буданд, физикҳо меномид, зеро калимаи қадимии юнонии «фюзис», ки ба маънии калимаи тоҷикӣ «табиат» наздик аст, дар ибтидо маънии «пайдоиш», «тавлид»-ро дошт. Физика ҳоло ҳам дар табиатшиносӣ дар сафи пеш қарор дошта, услуб ва сатҳи тафаккури илмиро муайян мекунад. Омӯзиши он қисми ҷудонашавандаи ҳар гуна таҳсилоти табиӣ илмӣ ва техникӣ мебошад. Ҳамин аст, ки аз рӯи синфбандии илмҳо дар ИМА дар категорияи «илмҳои физикӣ» на танҳо геофизика, биофизика ва монанди ин, балки химияро низ дохил мекунанд.

Физикаи муосир қариб ба тамоми тарафҳои ҳаёти инсон таъсир мерасонад. Вай асоси ҳамаи илмҳои табиатшиносӣ ва техникӣ мебошад. Амалан ягон соҳаи саноат вучуд надорад, ки дар он дастовардҳои физика истифода нагардад. Вай ҳамчунин фарҳанг ва тарзи тафаккурро низ фаро мегирад. Масалан, ин дар бознигарии ақидаҳои мо ба Кайҳон ва муносибати мо ба он инъикос мегардад. Омӯзиши олами атомӣ ва субатомӣ дар ибтидои асри XX маҳдуд будани ғояҳои механикаи классикиро нишон дод, ки ин дар навбати худ боиси таҷдиди назар кардани бисёр мафҳумҳои асосӣ гардид (материя, фазо, вақт, сабаб ва натиҷа ва ғайра). Бознигарии қатъии мафҳумҳои асосӣ бошад, ба бознигарии тамоми манзараи илми олам меоварад.

Оид ба нақши физика сухан ронда, одатан се ҷанбаи муҳимро аз ҳам ҷудо мекунад: 1) физика барои инсон муҳимтарин манбаи дониш дар бораи олами атроф аст (вазифаи маърифатӣ); 2) физика имконияти инсонро васеъ ва афзун намуда, бо ҳамин пешрафти техникро таъмин мекунад (вазифаи рушддиҳанда); 3) физика дар рушди рӯҳияи инсон саҳми назаррас дошта, ҷаҳонбинии ўро ташаккул медиҳад ва эҳтиром гузоштан ба арзишҳои фарҳангиро меомӯзонад (вазифаи таълимӣ).

Ҳар як ҷанбаи зикршударо ба таври муфассал баррасӣ менамоем.

Физика ҳамчун манбаи дониш оид ба олами атроф

Физика хосиятҳои умумӣ ва шаклҳои ҳаракати материяро таҳқиқ мекунад. Вай ба саволҳои «олами атроф чӣ тавр сохта шудааст, ҳодисаву равандҳои дар он рӯйдиҳанда ба кадом қонунҳо тобеъ мебошанд?» ҷавоб медиҳад, ки онҳо барои инсон аҳаммияти аввалдараҷа доранд. Физика қонуниятҳои бунёдии табиатро таҳқиқ мекунад, ки нақши пешбари онро дар ҳамаи сикли илмҳои табиӣ-риёзӣ муайян мекунад. Дар ҷойи ба ҳам пайваст шудани физика бо илмҳои дигари табиатшиносӣ фанҳои нав ба вучуд омаданд, ки барои ба даст овардани донишҳои мушаххас оид ба олами атроф имкон медиҳанд. Масалан, физикаи химиявӣ соҳти электронии атомҳо ва молекулаҳо, табиати физикии алоқаҳои химиявӣ ва ғайраро таҳқиқ мекунад, астрофизика гуногунии ҳодисаҳои физикиро дар Кайҳон

меомӯзад – физикаи Офтоб, физикаи сайёраҳо, физикаи муҳити байниситорагӣ, кайҳоншиносӣ (космология), биофизика ҳодисаҳои физикӣ ва физикию химиявиро дар системаҳои зинда ва ба онҳо таъсир овардани омилҳои гуногуни физикиро меомӯзад. Самтҳои таҳқиқоти он биоэнергетика, фитобиология, радиобиология ва ғайра мебошанд. Геофизика соҳти дохилии Замин ва равандҳои физикиро, ки дар қабатҳои он рӯй медиҳад, меомӯзад. Астрофизика равандҳои физикиро дар ҳок ва рустаниҳо меомӯзад, тарзҳои танзими шароити физикии ҳаёти рустаниҳои кишоварзиро коркард мекунад. Петрофизика алоқаи хосиятҳои физикии чинҳои кӯҳиро бо сохтор ва таърихи ташаккули онҳо таҳқиқ мекунад. Психифизика муносибатҳои миқдории байни қувва ва хусусияти шахси ҳашмгин (зудранҷ, тундмичоз)-ро, аз як тараф ва шиддати ҳашмгинӣ (зудранҷӣ, тундмичозӣ)-ро аз тарафи дигар меомӯзад.

Дар байни фанҳои алоҳида ва самтҳои физика алоқаи гуногун ошкор мегардад. Асоси аксари равандҳои физикиро ҳамон як қонунҳо ташкил медиҳанд. Масалан, табиати ҳодисаҳои рӯшноӣ ва электрикӣ якхела мебошанд, дар байни соҳти моддаҳо, атомҳо, молекулаҳо ва ядроҳои онҳо, ки дар навбати худ аз зарраҳои бунёдӣ (элементарӣ) иборатанд, як умумият вучуд дорад. Барои дониستاني он, ки Кайҳон чӣ тавр пайдо шудааст, дониستاني физикаи зарраҳои бунёдӣ зарур аст.

Физика ҳамчун асоси пешрафти илмию техникӣ

Дар асоси ғояҳои физикӣ аслан соҳаҳои нави техника ба вучуд меоянд ва тараққӣ мекунанд. Кашфиёти физикӣ имкон медиҳад, ки ҳатто чунин масъалаҳои техникӣ ҳал карда шаванд, ки онҳо то ин замон на танҳо ҳал гардида буданд, балки ҳатто ба миён гузошта низ намешуданд. Масалан, таҳқиқи ҳодисаҳои ҳароратӣ дар асри XIX ба тақмили босуръати муҳаррикҳои ҳароратӣ мусоидат намуд. Таҳқиқот дар соҳаи электромагнитизм боиси пайдоиш ва рушди электротехника, телеграф, телефон, радио ва минбаъд телевизион гардид, ки бе онҳо имрӯз ҳаёти моро тасаввур кардан душвор аст. Транзистор, лазер, реактори ядрои (ҳастай), компютер, парвоз ба Кайҳон ва ба Моҳ – ҳамаи инҳо унсурҳои технологияҳои навтарин мебошанд. Физика ба аксарияти соҳаҳои муосири техника –

энергетика, нақлиёт, техникаи авиатсияи кайҳонӣ, техникаи компютерӣ ва монанди инҳо ҳаёт бахшид. Бинобар ин, бемуболға метавон гуфт, ки физика сарчашмаи тамаддуни муосир аст.

Дар бораи алоқаи байни физика ва пешрафти илмию техникӣ сухан ронда, зикр менамоем, ки ин алоқа дучониба аст. Яз як чониб, дастовардҳои физика асоси рушди техника мебошанд, аз чониби дигар, баланд гардидани сатҳи техника барои гузоштани таҳқиқоти нави физикӣ имкон медиҳад, яъне техника имкониятҳои навро дар физика ба вучуд меорад.

Физика ҳамчун ҷузъи муҳимтарини фарҳанги инсонӣ

Физика ҳамчун илми бунёдии табиатшиносӣ тафаккури табиӣ-илмӣ инсон ва инсониятро рушд медиҳад. Ба умқи асрори табиат фуру рафта, вай на танҳо абзори таҷҳизоти таҷрибавию техникӣ худ, балки абзорҳои ақлонии инсонро мукамал месозад. Физика - муҳимтарин унсурест, ки дар он гоҳҳои асосии фалсафӣ бунёд мегарданд. Физика ба пешрафти илмию техникӣ ба таври ҳалкунанда таъсир намуда, ҳамин тариқ ба ҳама тарафҳои ҳаёти ҷамъият, аз ҷумла ба фарҳанги инсонӣ, таъсир мерасонад. Ин имкон медиҳад, бигӯем, ки физика як ҷузъи фарҳанг буда, ба он мазмуни гуманитарӣ, яъне рушд ва ташаккули ҷаҳонбинӣ ва тарбияи эҳсос хос мебошад.

Физика, илова ба илми дақиқ будан, илми таърихӣ низ мебошад, зеро вай нақшу пайҳои зиёди роҳи дарозро тариқи садсолаҳо ҳифз намудааст. Ба ҳалли масъалаҳои алоҳидаи физикӣ солҳо сипарӣ гардидаанд. Дар таърихи рушди физика ба таври хеле аён давомоти таърихӣ фикри инсонӣ, қаробати рӯҳӣ муҳаққиқон ва алоқаи замонҳо инъикос ёфтааст.

Табиатшиносӣ як зумра воқеиятҳои кашф намуд, ки ба дастовардҳои умумии инсонӣ табдил ёфтаанд. Баъзе аз онҳоро ин ҷо номбар мекунем:

1. Бунёди (фундаменталӣ) будани қонуниятҳои оморӣ дар раванди донишҷӯи олам исбот карда шуд. Физика нишон дод, ки тасодуфият на танҳо нақшаҳои моро саргум ва вайрон мекунад, балки имкониятҳои нав ба вучуд оварда, моро ғайи мегардонад.

2. Физика дар асри XX умумияти принципи симметрияро нишон дода, водор кард, ки ин мафҳумро аз ҷаҳорҷӯбаи

тасаввуротҳои геометрӣ васеътар доништа, симметрия амиқтар омӯхта шавад. Масъала оид ба симметрия – асимметрияи қонунҳои физикӣ маънидод карда шуда, нақши махсуси қонунҳои бақо ошкор карда шуд. Ҳамчунин нишон дода шуд, ки симметрия имконияти вариантҳои сохтор ё вариантҳои рафторро маҳдуд мекунад.

3. Ба таҳқиқ расид, ки ба андозаи амиқ шудани донишҳои мубартафсозии мунтазами фарқи байни ҳодисаҳо ва вайроншавии онҳо рӯй медиҳад. Масалан, фарқи байни ҳаракатҳои корпускалӣ ва мавҷӣ, байни майдон ва модда мубартаф мегардад. Аён гардид, ки ҳам модда ва ҳам майдон аз зарраҳои бунёдӣ иборатанд, ҳало (вакуум) бошад, на ҳало дар фаҳмиши одӣ, балки ҳалои физикӣ мебошад, ки бо зарраҳои маҷозӣ «пур» карда шудааст. Меъёри рафтори ин зарраҳо ба ҳам табдилшавии онҳо мебошад. Ҳамин тариқ, «дар табиат фарқҳои мутлақ вучуд надоранд, онҳо ҳама шартӣ, нисбӣ ва дорои ҳаракат (тағйирёбанда) мебошанд».

4. Физикаи муосир принсипи мутобиқатро кашф намуд. Вай нахуст дар механикаи квантӣ пайдо шуд, вале баъдан ба яке аз принсипҳои умумитарини методологӣ табдил ёфт, ки диалектикаи раванди дарки оламро инъикос мекунад.

Ин принсип нишон медиҳад, ки раванди идрок (маърифат) – раванди наздикшавии доимӣ ва беохир ба ҳақиқати мутлақ тавассути пайдарпайии ҳақиқатҳои нисбӣ мебошад. Ин иловакунии одии механикии далелҳои нав ба далелҳои мавҷуда набуда, балки раванди умумигардонии пайдарпай мебошад, яъне дониши нав дониши кӯҳнаро инкор мекунад, лекин дар ин маврид ҳамаи он ҷиҳатҳои мусбати дар он захирашударо нигоҳ медорад.

Физикаи муосир (ва табиатшиносӣ) дар қоркарди усули нави тафаккур, ки онро тафаккури сайёравӣ меноманд, саҳми назаррас мегузорад. Вай ба масъалаҳои тавачҷуҳ мекунад, ки барои ҳамаи давлатҳо ва халқҳо аҳаммияти зиёд доранд, аз ҷумла алоқаҳои Офтобу Замин, таъсироти шуопошии Офтоб ба магнитосфера, атмосфера ва биосфераи Замин, дурнамои манзараи физикии олам пас аз фалокати ядрӣ («зимистони ядрӣ»), масъалаҳои глобалии экологие, ки ба олудашавии Уқёнуси ҷаҳонӣ ва атмосфераи Замин алоқаманд мебошанд.

«Ҳаракати сабз»-и умумисайёравӣ, фаҳмиши умумисайёравии хусусияти муносибатҳои мутақобили табиат ва инсон, ҷаҳонбинии нави (зимнан, гуманитарии) табиатшиносӣ тавлид шуда истодааст, ки метавонад ба фаъолияти созандагии сиёсии одамон таъсир расонад. Чунин низоми андешаҳо бояд заминаи муайяни фалсафӣ дошта бошад. Асоси онро бояд он донишхое ташкил диҳанд, ки онҳо дар табиатшиносӣ, пеш аз ҳама, дар физика ва биология вақтҳои охир пайдо шудаанд.

Физика имкон медиҳад фаҳмида шавад, ки олам аслан донишашаванда аст ва тасодуф на ҳамеша зараровар мебошад. Физикдони амрикоӣ И.Раби мегӯяд, ки физика мағзи маълумоти гуманитарии замони моро ташкил медиҳад. Яқин аст, ки олимони физик ба зиёиёне, ки ба самтҳои дигари ҳаёти маънавӣ машғуланд ва ҳамчунин ба ҳамаи одамон ҷиҳати фаҳмидани он, ки физикдонҳо ба чӣ қорҳо машғуланд, табиати ашё чӣ гуна аст, қадом уфукҳои илм қашф карда мешаванд, кӯмак расонанд. Физика ба мо нишон медиҳад, ки олами атрофи мо чӣ андоза бузург ва чӣ андоза ба мо наздик аст. Физикдони машҳур Б.Паскал гуфта буд: «Ман ҳар қадаре, ки зиёдтар қитъаи замин ба даст орам, сарватманд намегардам... вале ба воситаи фикр ман қайҳонро метавонам соҳиб шавам».

Хусусиятҳои илми муосир

Илми муосир – илми асри XX ва ибтидои асри XXI, ки онро дар муқоиса ба илми асрҳои пешин «илми бузург» низ мегӯянд, хусусиятҳои зерин дорад:

Афзоиши шумораи олимони. Миқдори олимони агар дар асрҳои XVIII-XIX дар саросари ҷаҳон ҳамагӣ наздик ба ҳазор нафарро ташкил медод, дар охири асри XX ва ибтидои асри XXI миқдори онҳо ба бештар аз панҷ миллион нафар расид. Миқдори олимони хусусан пас аз Ҷанги ҷаҳонии дуюм якбора афзоиш ёфт.

Афзоиши иттилооти илмӣ. Дар асри XX ва ибтидои асри XXI иттилооти илмӣ ҷаҳон тайи ҳар даҳсола ду маротиба афзоиш ёфта истодааст. Масалан, агар соли 1900 қариб 10 ҳазор номгӯӣ маҷаллаи илмӣ нашр мешуд, дар айни замон ин миқдор ба чандсад ҳазор мерасад. Бештар аз 90%-и ҳамаи дастовардҳои муҳимтарини илмӣ-техникӣ ба асри XX рост меояд.

Вусъати олами илми муосир. Дар айни замон илм соҳаи бузурги донишхоро фаро мегирад. Вай қариб 15 ҳазор фанро дар бар мегирад, ки онҳо хеле зич ҳамбаста буда, ба рушди якдигар таъсир мерасонанд. Илми муосир ба мо манзараи пурраи пайдоиш ва рушди метагалактика, пайдоиши ҳаёт дар рӯйи Замин ва марҳилаҳои асосии рушди он, пайдоиш ва инкишофи одамро меदिҳад. Илм имрӯз амалан ҳама паҳлуҳои ҳаёти моддӣ ва маънавии чомеаро меомӯзад.

Вусъати имкониятҳои илм. Имрӯз олимон бар он ақида нестанд, ки тамоми асрори оламро аз худ кардаанд. Дар шуури олимони муосир оид ба имкониятҳои бузурги рушди минбаъдаи илм, тағйирёбии ҷиддии тасаввуроти мо дар бораи олам ва табилооти он тасаввуроти дақиқ вучуд дорад. Таваҷҷуҳи махсусро дар ин раванд илм дар бораи олами зинда, инсон ва ҷамъият соҳиб аст. Мувофиқи ақидаи бисёре аз олимони шинохта, дастовардҳо дар ин илмҳо ва истифодаи васеи онҳо дар ҳаёти воқеӣ хусусияти асри XXI-ро аз бисёр ҷиҳат муайян мекунад. Пешгӯӣ мекунад, ки пешсафи илмҳои табиатшиносӣ илми биология мешавад.

Шинохти навини олим ҳамчун касби махсус

То замонҳои наздик илм фаъолияти озоди баъзе одамон буд, вай таваҷҷуҳи тоҷирон ва сиёсатшиносонро хеле кам ба худ ҷалб мекунад. Илм касб набуд ва ҳеҷ вақт маблағгузори карда намешуд. То охири асри XIX фаъолияти илмӣ манбаи асосии таъмини моддии аксари олимон буд. Одатан таҳқиқоти илмӣ дар донишгоҳҳо анҷом дода мешуд, олимон бошанд, бо омӯзгорӣ дар ин донишгоҳҳо соҳиби маош мешуданд. Яке аз нахустин лабораторияҳои илмӣ соли 1825 таъсис ёфта буд. Имрӯз олимӣ – касби махсус аст. Миллионҳо олимон дар пажӯҳишгоҳҳои махсуси таҳқиқот ва озмоишгоҳҳои илмӣ фаъолият мекунад. Дар асри XX мафҳуми «ходими илмӣ» пайдо шуд. Ҳоло дар таҳия ва қабули қарорҳо оид ба масъалаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ олимон нақши муҳим мебозанд.

Масъулияти олим дар назди ҷамъият

Яке аз масъалаҳои дигари марказӣ, ки хусусияти илми муосирро тавсиф медиҳад, масъалаи ҷавобгарӣ ё масъулияти олим дар назди ҷамъият мебошад. То кадом андоза олимон барои татбиқи ғояҳо ё коркардҳои техникаи худ масъулият доранд? Чӣ қадар онҳо ба оқибатҳои манфии истифодаи дастовардҳои зиёд ва гуногуни илму техника дар асри 21 эҳсоси масъулият мекунанд? Ин масъалаҳо хусусан баъди аз тарафи амрикоӣҳо ба шаҳрҳои Хиросима ва Нагасакии Япония партофтани бомбаҳои атомӣ, ки боиси фавти оммавии одамон ва вайроншавии табиат гардид, хеле тезтунд арзёбӣ мегарданд.

Илм имкон медиҳад, ки одаму олам беҳтар фаҳмида шавад. Донишҳо низ барои ноил шудан ба мақсадҳои мушаххас истифода мешаванд. Вале илм наметавонад нишон диҳад, ки кадом масъалаҳо бо кадом мақсадҳо бояд ҳал карда шаванд. Масалан, илм имкон дод, ки ҳосияти атомҳо фаҳмида шавад, вале ҳал кардани масъалаи истифодаи онҳо барои сохтани силоҳи ядрой масъалаи баҳсангез аст.

Илм танҳо як соҳаи фарҳанги инсон бо махсусият ва вазифаҳои худ мебошад ва худ ба худ афзоиши олиии тамаддуни инсонӣ ҳисоб карда намешавад. Вай танҳо восита дар ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳастии инсон аст. М. Борн гуфта буд, ки арзишҳои инсонӣ ва ахлоқӣ наметавонанд танҳо ба тафаккури илмӣ асос ёфта бошанд. Як илм барои фаҳмидани ин кам аст. Инсон воқеиятро ҳамчунин дар санъат, адабиёт, фалсафа доништа мегирад. Дар ҷомеаи муътадил бояд ҷой барои ҳам илми бунёдӣ, ҳам фалсафа ва ҳамаи қисмҳои фарҳанги инсонӣ мавҷуд бошад.

Тавачҷух ба илм аз тарафи давлат

Илм дар фаъолияти давлати миллии мо ба самти афзалиятдошта табдил ёфт. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанронии пурмуҳтавои худ ҳангоми вохӯрӣ бо олимони кишвар дар таърихи 18 март соли 2020 қайд намуданд, ки «Дар даврони соҳибистиқлолӣ маорифпарварӣ яке аз самтҳои меҳварии давлатдорӣ мо буда, рушди илму маориф, омӯзиши техника ва технологияҳои нав,

тақвияти нерӯҳои зеҳнӣ ва ташаккули забони илм дар мақоми авлавият қарор дорад. Дар ин раванд, мо ҷойгоҳу манзалат ва дар айни замон, масъулияти олимону донишмандон, аҳли маориф ва зиёиёни эҷодкорро дар ҷомеа давра ба давра баланд бардоштем. Ҳамчунин, як силсила барнома ва лоиҳаҳои илмиро бо дарназардошти манфиатҳои давлатдории миллӣ таҳия ва мавриди амал қарор дода, барои пешрафти илму маориф заминаи мусоид фароҳам овардем.».

Дар ҳақиқат имрӯз аҳли илми тоҷик дастгирӣ, кӯмак, пуштибонӣ ва ғамхориҳои пайвастаро аз ҷониби Пешвои миллат ва ҳукумати Тоҷикистон ҳамарӯза эҳсос менамоем (**ин ҷо меҳоҳам таъкид намоям, ки на дар ҳамаи кишварҳои олам чунин аст! Инро бояд олимони тоҷик донанд.**) ва маҳз ҳамин дастгирӣ, ки мунтазам пояи моддиву техникаи муассисаҳои илмӣ рушд мекунад, ҷавонон ба илм рӯй меоранд ва дастовардҳои илмӣ меафзоянд. Чи тавре, ки қайд намудам ин воҳӯрии таърихӣ дар илми ватанӣ буд ва он роҳи навро баҳри рушди илми тоҷик боз кард. Гузашта аз ин нуктаҳои асосии Суханронии Пешвои муаззами миллат ин Барномаи дурнамои рушди илми ватанӣ буда, он барои на танҳо бист соли минбаъда, балки барои чандин даҳсолаҳои дигар низ раҳкушои самтҳои нави илми тоҷик мебошад.

Махсусан, аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ дастгирӣ ёфтани ташаббусҳои Пешвои миллат, алалхусус чор маротиба қабул гардидани қарорҳои дахлдори Созмони Милали Муттаҳид дар масъалаҳои об, махсусан оби тоза, истифодаи самараноки он ва дастрасии инсоният ба сарчашмаҳои оби нушокӣ аввалан боиси ифтихори мардуми кишвар буда, баъдан олимони тоҷикро вазифадор менамоем, ки доир ба ин масъалаҳои ҳаётан муҳим пажӯҳишҳои назаррас анҷом диҳанд. Ташаббусҳои дигари Пешвои миллат дар мавриди ҳифзи пирияхҳо ҳамчун сарчашмаҳои асосии об дар бисёр минтақаҳои кураи Замин ва бо ин мақсад таъсиси Фонди байналмилалии ҳифзи пирияхҳо, тавлиди “энергияи сабз” ва гузаштан ба “иктисодиёти сабз” ва ба ин васила ҳалли мушкилоти глобалии экологӣ, ки аз минбарҳои баланди байналмилалӣ баён намудаанд, самтҳои нави таҳқиқоти илмиро барои олимони тоҷик боз намуд. Вазифаи минбаъдаи олимони тоҷик аст, ки ин самтҳои таҳқиқоти

илмиро ҳамчун самтҳои афзалиятнок қабул карда, дар амалишавии ин ташаббусҳои ҷаҳонии Пешвои муаззами миллат сахмгузор бошанд.

Махсусан, таъсиси 3000 стипендияи Президентӣ ба хонандагони болаёқати муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии кишвар, зиёд намудани теъдоди гирандагони стипендияи Президентӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва илмӣ, инчунин таъсиси мукофоти махсуси давлатӣ барои олимони ихтироъкору наовар бори дигар нишон медиҳанд, ки рушди илм, махсусан илмҳои табиатшиносӣ ва дақиқу риёзӣ ҳадафи асосии Пешвои муаззами миллат ва давлат мебошанд.

Дар фарҷом гуфтаниам, ки агар мехоҳем дастуру супоришҳои Пешвои миллат иҷро гарданд ва бо ин роҳ давлату миллат пешрафтаву рақобатпазир дар арсаи ҷаҳон гардад, бояд суҳанони нахустин Президенти Академияи илмҳои Тоҷикистон, устод Садриддин Айнӣ “то ҷон дорем, аввал дар илм ва маориф кӯшем” шиори имрӯзу фардои мо бошад, зеро ба қавли маъруф “куфлуқушои ҳама дарҳост илм”.

Муҳаммадалӣ Музаффарӣ
доктори илмҳои фалсафа
профессор, узви вобастаи АМИТ

АНДЕШАҲОИ КОНСЕПТУАЛИИ ТАСВИРИ ФИЗИКӢ ВА МЕТАФИЗИКИИ ТАБИАТИ ИНСОН ДАР ФАЛСАФАИ ВЕДОЙ

Дар назарияи ҳастишиносии (онтология) муосир андешае мавҷуд аст, ки тибқи он вобаста ба табақабандии олами моддӣ шаклҳои ҳастӣ тасниф шудаанд. Таснифи олам аз дидгоҳи классикӣ ба се шакл ва аз дидгоҳи ҷаҳонбинии муосир ба чаҳор шакл тақсим шудааст.

Аз диди ратсионалӣ, ба андешаи мо, табақабандии сешакла бештар ба ҳақиқат рост омада, шояд натиҷаи фаҳмиши фалсафист. Амиқтараш, аз дидгоҳи монистӣ шакли аввали ҳастиро шаклвор тасаввур намудан нашоёд, ва ҳеҷ гуна шаклро ба вай нисбат додан ғайримантиқист, вале сифатҳои моҳиятии онро зери шубҳа гузоштан, қаноатмандкунанда нест.

Чунонки тасвир шудааст, ҳастии мутлақ, ки худ ҳастии субстансионалӣ мебошад, вай шаклест, худ асоси ҳамагуна шаклҳо, шакли нахустин, мавҷудияти берун аз замон ва макон аст. Вай донанда, фаҳманда, бинанда ва сабаби мавҷудият ва сурат гирифтани ҳама мавҷудот буда, худ ҳаст ва боқӣ хоҳад монд.¹

Тибқи таснифи муосири илмҳо самти илмие, ки масоили фалсафӣ ва динии ҳастии мутлақро меомӯзад “теология” номида шудааст.

Шакли дуввуми ҳастӣ тамоми олами моддиро, яъне ҳама он чи, ки дорои шакл гардидааст, дар бар мегирад, илми “космология” (кайҳоншиносӣ) номида шудааст. Аз сабаби он ки

---

¹Ниг.Шанкара. “Атмабодха” ба китоби Семь трактатов. Санкт-Петербург.1998.

инсон ва ҷомеа ба қатори объектҳои моддӣ дохиланд, онҳо низ мавзӯи омӯзиши космология ба ҳисоб мераванд.

Табақабандии сешакла ҳастии мутлақ ва ҳастии олами моддиро аз “ҳастии фиребанда” ҷудо месозад. Мувофиқи ин табақабандӣ, гарчанде ки ҳастии фиребанда, ҳастии кӯтоҳмуддат буда, асосаш ҳолати субъективии фард аст, вале дар лаҳзаи гирифтори дар чунин ҳолат, мавҷуд будани чунин ҳастиро эътироф бояд намуд. Пас ҳастишиносии классикӣ, ки аз таълимоти монизми мутлақ бармеояд ҳастиро ба се гурӯҳ ҷудо месозад, ки якеро ҳастии мутлақ, дуввумро ҳастии олами моддӣ ва сеумро ҳастии фиребанда гӯянд.

Тақсимбандии ҳастишиносии муосир ҳама мавҷудотро ба чаҳор гурӯҳ ҷудо менамоянд: 1) ҳастии идеалӣ, 2) ҳастии кайҳон, 3) ҳастии инсон ва 4) ҳастии ҷомеа

Илмҳое, ки чаҳор шакли ҳастиро меомӯзанд бо номҳои а) теология б) космология в) антропология г) сотсиология шинохта шудаанд.

Акнун аз дидгоҳи таълимоти монистии Ведой мо бояд тасвири инсонро, ки яке аз шаклҳои ҳастиро ташкил медиҳад баррасӣ намоем.

Инсон - “оина”- и кайҳон

Тафовут миёни колбади биологӣ, равонӣ ва хирадии инсон инкорнашавандаанд. Вале ин маънои онро надорад, ки раво ва хиради инсон аз ҳамдигар ҷудо ва мустақиланд.

Ин масъалаи хусусияти антрополгӣ дошта, дар фалсафа ва умуман дар фарҳанги ориёӣ, бо далелҳои зиёд ҳаллу фасл гардидааст. Чунин масъалагузори дар китобҳои муқаддаси ориёӣ – Ведҳо, ба назар мерасад. Бинобарин дар раванди таҳқиқи мавзӯи “Тасвири физикӣ ва метафизикии инсон” сарчашмаҳои номбурдаро мавриди таҳлил қарор хоҷем дод.

Чунонки маълум аст, фалсафаи материалистӣ ё худ моддигарой низ тафовутро миёни ҷисм ва хирад эътироф дорад. Вале аз дидгоҳи моддигарой ҳам бояд эътироф намуд, ки қуввае ки дар ҷисми биологӣ амал мекунад аз қувваи тафаккури

тафовут дорад. Тибқи андешаҳои антропологии Ведой² бадани инсон аз ҷисми биологӣ, равонӣ ва ақлонӣ иборат аст. Ҷисми биологии инсон ҳамеша дар ҳолати дигаргуншавӣ қарор дорад. Тахминан дар муддати ҳафт сол, ба андешаи мутафаккирони Ведой, ҷисми биологӣ бутун аз нав барқарор гашта, ҳама хучайраҳо ва чузъиёташ дигаргун мешаванд. Новобаста аз чунин дигаргуншавӣ, дар тинати инсон ҷавҳаре мавҷуд аст, ки “бетағйир” боқӣ мемонад. Ин ҷавҳар худ бинанда ва шоҳиди ҳамагуна дигаргуншавию ивазшавии ҷисми биологии инсон аст. Агар фаҳмиши тинати инсон сурати дигаре мебошад, мо, ба андешаи мутафаккирон, қобилияти дарк намудани тағйирёбии ҷисми биологиро намедоштем. Аз тарафи дигар, агар хиради мо ҳар лаҳза дар ҳолати тағйирёбӣ мебуд, пас мо қобилияти дарки чунин дигаргуншавиро аз даст меодем.

Мушоҳида намудани сурати ҳаракати ашё дар ҳолате ба мо муяссар аст, ки бинанда худ сокин бошад ё сурати ҳаракаташ аз сурати ҳаракати ҷисми мушоҳидашаванда кундтар бошад. Пазируфтани он омиле, ки инсон дигаргуншавии ҷисми биологии худро мефаҳмад, маҷбур месозад, ки мо, бо ибораи Кант мавҷуд будани “ашё дар худ”, яъне касеро, ки ҳама дигаргуншавиро ба қайд мегирад, эътироф намоем.

Бағайр аз тағйирёбии физикӣ боз тағйирёбии ноаёнӣ ҳамеша амалкунандае мавҷуд аст, ки мо дар бораи он тасавури равшан надорем.

Масалан, дарки объекти зоҳиршаванда дар ҳолати тағйирёбии беист ба инсон муяссар мегардад. Ин дигаргуншавии бо ҳам алоқаманди системавӣ ҳолатест, ки мо ўро хирад номидаем. Бидуни чунин қобилияти фаҳмиши беист дарк намудани олам аз имкон берун мебуд. Ҳама омилҳои даркшуда бо ҳам алоқаманданд ва дар хотир нигоҳ дошта мешаванд. Вале ин хотирро макон кучост? Оё мо метавонем, ки ҷойгаҳи хотираро дар ҳудуди майнаи сар ҷустуҷӯ кунем? Агар ба ин савол ҷавоби мусбат дода шавад, пас чаро дар баъзе ҳолатҳо

---

² Ниг. ба тазкираи “Брахмасутра” (Веданта сутра) Санкт – Петербург, 1995, 206 с.

ашёҳо ё ҳолатҳои фаромӯшшуда, ба андаке кӯшиш, то андозае равшан дарк мешаванд?

Аз чӣ сабаб дар ҳолати гипнотикӣ омилҳои фаромӯшшудаи замони хурдсолӣ, аз нав ҳувайдо, сурат мегиранд? Ҳолатҳои низ мушоҳида мешаванд, ки инсон забонеро, ки наомӯхтааст, ба хотир меоварад. Ин ҳама омилҳо далели он мебошанд, ки ба андешаи муаллифи тазкираи “Брахмасутра” дар тинати инсон касе ё чизе мавҷуд аст, ки ҳама гуна мушоҳидаҳои инсонро дар хотир нигоҳ медорад. Ин ҳолате ки ҳама гуна фаъолияти моро ба қайд гирифта, дар худ нигоҳ медорад “хиради ноб” номида шудааст. Барои мавҷуд будани чунин хирад, ки ҷисми биологиро шадда намудааст, инсон бояд “чудо” шудани “худ”-ро аз ҷисм ҳис намояд.

Муаллифи тазкираи дар боло зикршуда, бар он ақида аст, ки шахс бояд қобилияти шинохти колбади биологӣ худро аз колбади менталӣ (хирадӣ), дошта бошад. Тафовут байни ин ду колбад гарчанде моҳиятӣ ҳам набошад, вале тафовути ҳолати оби ҷорӣ ва оби яхбастаро мемунад.

Агар мо хусусияти ҳолати менталиро мушоҳида намоем, ба назар мерасад, ки чунин ҳолат якнамуд ва якранга боқӣ намунад. Ҳиссиёт меоянд ва мераванд, ҳолати ҳаяҷон ба оромӣ мубаддал мегардад, арки ҳадсӣ равшантар ё тиратар мегардад ва ғайра. Бо ҳамин тартиб унсурҳо ва сифатҳои менталӣ дигаргун мешаванд, вале бояд эътироф намуд, ки пас аз чунин ҳолатҳо боз “ҳолате” пояндатар аз онҳо вучуд дорад. “Ҳолате” дар ҳақиқат мавҷуд аст, ки ҳангоми қобилият ба худқурбонӣ, муҳаббат ба дигарон, аз худ гузаштан ва ғайра падидор мегардад. Ин қувва дар мо кайфияти хеле дилписандеро ба миён меоварад ва мо дар баъзе маврид ин ҳисси мусбатро ба ҷойи “худӣ” қабул менамоем. Ин омил аз ҳолати “менталӣ”, ки доимо дигаргуншавандааст, фарқ мекунад, чунон сифати газ аз ашёи моеъ фарқ дорад.

Агар мо табиати нафсонии инсонро мушоҳида ва таҳлил намоем, мебинем, ки вай ҳам дар ҳолати тағйирёбист. Аз ин ҷо, ба чунин ҳулоса омадан мумкин, ки табиати нафсонӣ ё маънавии инсон низ наметавонад моҳияти “ман” – и ўро ташкил диҳад. Пас маълум мегардад, ки берун аз тинати нафсонии инсон

“қуввае” мавҷуд аст, ки ҳолатҳои дигаргуншавии моро ба қайд мегирад. Чунин “кас”, тибқи ақидаи Бадараяна, “ман” – и инсон аст, ки худ шоҳиди ягона ва бақайдгирандаи ҳолатҳои рӯҳию фикрӣ ва ҷисмии инсон аст.

Бо ҳамин тартиб ҷисми биологӣ, равонӣ, ақлонӣ ва “ман” – и фаҳманда ва бинанда чаҳор омиле мебошанд, ки дар тинати инсон ҷой доранд. Чунин “ман” – ро ҳолати мутлақ дар тинати инсон бояд номид.

“Ман” – и мутлақ субъекти ягонае мебошад, ки ҳамагуна ҳолат ва ҷузъиёти инсон дар нисбати вай объект шуморида мешаванд.

Ба ақидаи муаллифи Брахмасутра ҳаюлои ҷисми биологии мо дар муқоиса бо ҳаюлои ҷисмҳои неорганикӣ хусусияти хосеро соҳиб аст. Аз ин сабаб вайро ҷисми органикӣ меноманд, вале бо боварии қатъӣ гуфтан мумкин, ки илми кимиё дар сохтори ҳар як ҳайюло қувваи ташкилкунандаеро хоҳад дид, ки худ дараҷаҳои гуногунро соҳиб аст.

Дар ҷисми биологии инсон, ҳаюлои ғайриорганикӣ дар зеритаъсири “қувваи ҳаётбахш” қарор дорад. Бо ҳамин тартиб дар ҷисми инсон ду неру, яъне ҳаюлои дурушт ва қувваи ҳаётбахш бо ҳам алоқаманданд. Ин қувваи ҳаётбахш дар илми муосир бо номи “эфир”³ маълум аст.

Дар ҳолати таҳқиқи ҷисмҳои физикӣ мо моддаеро мушоҳида мекунем, ки аз газ шафофтар аст ва онро эфир меноманд. Дар моддаҳои ғайриорганикӣ акаша (эфир) то ба дараҷае зоҳир нашудааст, ки “қувваи ҳаётбахш” сурати дидашавандаро ба худ гирад. Мутафаккирони Ведой бар чунин ақидаанд, ки ҳамагуна моддиёти кайҳонӣ дар ботину зоҳири худ саршор аз эфир, яъне акаша мебошанд.

Ҳангоми озод шудани таҳкурсии “қувваи ҳаётбахш” аз таъсири унсурҳои пасти моддиёт, ҳамзамон ин қувва омодаи ташкил ва ба гурӯҳҳо тақсим намудан гашта, олами набототро ба миён меоварад. Аз ин рӯ, таҳкурсии “қувваи ҳаётбахш” ташкилкунандаи ҷисми биологии мо ба ҳисоб меравад. Моддаи

---

³ Дар адабиёти динию фалсафии ба Ведҳо таалуқдошта “эфир” бо номи “AKASHA” омадааст.

муайяни эфирӣ, ки асос ва барандаи чунин таҳкурси ҳисобида мешавад, дар қисми инсон бо номи “колбади эфирӣ” маълум аст.

Ба андешаи пайравони Бадараяна, дуруст омӯхтани хусусияти оҳанрабо муносибати “моддаи эфирӣ” ва таҳкурсии “қувваи ҳаётбахш” – ро равшан месозад. Тибқи ин андеша қувваи оҳанрабой худ ифодаи равшани “қувваи ҳаётбахш” мебошад. Ҳар ду омил, яъне “қисми биологӣ” ва “қувваи ҳаётбахш” колбади инсонро ташкил медиҳанд, ки худ бунёди физикӣ ва метафизикии табиати инсонро гузоштаанд.

Вале муҳити фаъолияти ин ду омил танҳо дар олами физикӣ имконпазир аст. Муҳити рӯҳонӣ, дар маънои васеи ин мафҳум, бар се шакл сурат гирифта, ҳар кадом қобилияти нисбати мустақил мавҷуд буданро дорад.

Масалан, инсон дар тинати худ ҳолатҳои шавқ, эҳсос ва ҳисро мушоҳида мекунад. Ин ҳолатҳо далели гуногуншаклии ҳаёти маънавии инсонанд. Онҳоро қобилияти ҳиссӣ меноманд. Чунки ҳамеша, дар ҳолати торикӣ низ дурахшонанд ва аз ин рӯ номи “ситораӣ”, яъне астралро гирифтаанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳаёти ботинии мо берун аз қобилияти ҳиссӣ боз қобилиятеро мушоҳида намудан мумкин аст, ки натиҷаи даркро то ба андозае танзим мекунад. Чунин қобилиятро ҳуш меноманд ва аз ин болотар инсон қобилиятеро дорост, ки бо воситаи он олами берунаро арзишгузорию бошуурона мекунад, ки номаш хирад аст.

Дар асоси андешаҳои дар боло зикршуда донишманди маъруфи Ведой Шанкара тинати инсонро ҳамчун қисме аз тинати кайҳон пиндошта, кӯшиш ба харҷ додааст, ки тамоми дараҷаҳои ҳастии олами мавҷударо дар табиати инсон тасвир созад. Ба ақидаи ӯ инсоне, ки дар роҳи моҳияти фаҳмиши ҳастии кайҳону инсон раҳсипор мегардад, бояд чаҳор сифатро дар худ бипарварад:

1. Шахс бояд қобилияти шинохти андешаи асилро аз андешаи нисбӣ ва гузаранда дошта бошад.

2. Фард ҳеҷ гоҳ набояд андешаи шахсии ба худ манфиат доштаро аз андешаи асил болотар гузорад. Ӯ бояд аз манфиати хеш дар ҳарду олам (дар ҳаёти заминӣ ва ҳаёти осмонӣ) даст кашад.

3. Дар табиати худ шаш қобилиятро, яъне “ором будан, худро идора намудан, нафсонӣ набудан, бо сабру тоқат будан, ба худ боварӣ доштан, ягонагии хоҳиш ва тафаккурро доштан” бояд дошта бошад.⁴

Бо чунин омодагии ҷисмонӣ ва равонӣ шахс метавонад ба дарки андешаҳои метафизикии Ведой қодир бошад. Ба андешаи мутафаккир агар шахс ин ҷаҳор қобилиятро дар худ надошта бошад, шунидани андешаҳои Ведой ба вай аҳамияте надоранд ва ӯ аз шунидани чунин андешаҳо канораҷӯӣ кунад.

Доштани қобилиятҳои дар боло зикршуда шахсро барои фаҳмиши дараҷаҳои ҳастӣ омода месозад. Пас ба ақидаи ӯ, фаҳмиши дараҷаҳои ҳастӣ чист? Фаҳмиши он ки “худӣ”-и инсон ягона ҳақиқатест, ки ашё ва ҳама мавҷудоти моддии кайҳон дар нисбати вай ҳечанд. Асрори “худӣ”-и инсон ҳастии асил, мутлақ ва худбасанда аст. Мутафаккир чунин таърифро барои исботи ҳастии “худӣ”-и инсон раво донистааст: “Худӣ”-и инсон аз ҳама объектҳои, ки шакл доранд тафовут дорад, чунки ӯ ботинӣ ва муқаддас аст; вай ҳама чизро ба монанди эфир шаддакунанда, ноён, абадӣ, тақсимнашаванда, бесифат, доғдор-нашаванда, аз ҳама гуна амал бениёз (омадан, рафтани ва ғайра); аз тасаввури “ман”, “аз ман”, хоҳиш, нафрат ва кӯшиш бегона аст. Вай ҳамеша табиатан ба монанди гармии оташ ё шуои офтоб дурахшон аст; бо унсурҳои бузурги кайҳонӣ алоқамандӣ надорад; ба монанди интеллект аз узвҳо иборат нест. Аз се сифати кайҳонӣ, панҷ бод ва қувваи ҳаётбахш озод аст. Вай аз таъсири гуруснагӣ, ташнагӣ, ғаму андӯх, фиреб, пирӣ, марг, сифатҳои қувваҳои ҳастӣ, интеллект ва колбади биологӣ озод мебошад. Ин аст “худӣ”-и инсон, ки дар қалби ҳамагуна махлуқот ва мавҷудоти олам ҷой дорад ва дарккунандаи кулли хирадҳост.⁵

Тасвири табиати инсон ва колбадҳои ҷисмонӣ, равонӣ ва хирадии он мушобеҳи табиати кайҳонист. Масалан, колбади ҷисмонии инсон шабеҳи махлуқоти зинда аст. Дар тасвири

---

⁴ Шри Шанкара. Таттвободха. М., 1901.- С.3.

⁵ Шри Шанкарачоря. Пятиричность. Путь к совершенному самопознанию. Санкт-Петербург, 1993 – С. 91.

Шанкара инсон дар ҳолати дар ҷисми биологӣ буданаш фардиятеро меноманд, ки маҳсули ҷамъи панҷкаратаи панҷ аносири бузурги кайҳонӣ буда, дар суратгирии карма (раванди қонуни сабаб ва натиҷа) тавлид шудааст; ин хонаест, ки дар он инсон хурсандӣ ва ғаму андуҳро мечашад; ин хонаест, ки (ҳастии ӯ аз мавҷудияти моддиёт аст) ӯ тавлид меёбад, месабзад, дигаргун мешавад, очиз шуда, дар охир мемирад.⁶

Чунин таъриф тасвирест, ки на танҳо ба табиати инсонӣ, балки тамоми олами зиндари бар мегирад.

Таърифи колбади равонии инсон бошад, чунин мазмунро дар худ гирифтааст. Тибқи ин таъриф, колбади равонӣ ё худ астралӣ аз панҷ аносири бузург ташкил ёфтааст, аммо худ такрори ин аносир нест. Вай натиҷаи карма⁷ буда, сарчашмаи кайфият, хушнудӣ, нороҳатӣ ва ғайра ҳолатҳо буда, аз ҳафтдаҳ қисми таркибӣ иборат аст, ки ин қисмҳо чунинанд:

а) панҷ қувваи дарк (яъне панҷ узви дарккунанда)

б) панҷ қувваи ҳаётӣ;

в) ҳуш (узви ҳавоси панҷгоноро танзимкунанда)

г) хирад (қобилияти дарёфт ва арзишгузорӣ ба ҳама ашё ва ё ҳодисоти даркшаванда, ки ҳуш ба вай пешкаш менамояд).

Қисмҳои таркибии колбади равонӣ аз панҷ қувваи фаҳманда иборатанд, ки якеро шунавоӣ, биноӣ, лаззат ва дигареро ламс ва бўёӣ меноманд. Муҳити шунавоӣ ҳуди фазост. Муҳити биноӣ – офтоб, муҳити лаззат – об, муҳити ламс – бод ва муҳити бўёӣ ҳолати нафаскашӣ ва нафасбарорӣ.

Предмети шунавоӣ – дарки садост. Предмети биноӣ – дарки шакл. Предмети лаззат – дарки лаззат. Предмети ламс – дарки таъсири ҷисмӣ ва предмети бўёӣ дарки бўи ашё ва муҳити атроф аст. Моҳияти панҷ қувваи амалкунандаро – садо, дастҳо, пойҳо, узвҳои ихроҷкунанда ва таносул ташкил медиҳанд. Муҳити садо “забони оташин” аст. Корфармо ва амркунанда муҳити дастҳо буда, ба ҳаракат оваранда муҳити пойҳост. Муҳити ихроҷкунанда марг буда, муҳити тавлидшавӣ – истеҳсолкунанда

⁶ Ниг.Таттвабодха.- С.6.

⁷ Мафҳуми “карма” ин ҷамъи натоиҷи амалеро мефаҳмонад, ки аз пиндору, гуфтору рафтори шахс сурат гирифта бошад.

ба ҳисоб меравад. Предмети садо нутқ аст. Предмети дастҳо ашӯро гирифтани, предмети пойҳо роҳ рафтани, предмети узвҳои ихроҷ, ихроҷ намудани ва предмети узвҳои таносулӣ тавлиди намудани.⁸

Колбади сеюми инсонӣ бо номи колбади сабабӣ маълум аст. Вай дар фаҳмиши Шанкара, образ ё шаклери мемонад, ки берун аз тасвир буда, сабабгори тасаввури ягонагӣ ва ҷудо будани ин колбадро ба миён овардааст ва тасаввури фардӣ аз ин колбад сарчашма мегирад. Тасаввури ҷудой, муҷаррадӣ ин тасаввурест, ки ҷузъро аз кулл ҷудо месозад. Ин колбади инсонӣ сабабгори пайдо гардидани ду колбад, яъне колбадҳои равонӣ ва ҷисмонӣ гаштааст.

Тасаввури ҷудо будани аз кулл, худ натиҷаи фиреб аст. Дар тинати инсон ин колбадест, ки ҷойгузини қувваи ҳадсӣ ба шумор меравад.

Инсон одатан дар зиндагӣ се ҳолатро дорост: ҳолати бедорӣ, ҳолати хобу хоббинӣ ва ҳолати хоби беҳоббинӣ. Инсон дорои ҳамингуна ҳолатҳост, аммо баъзеҳо бар он ақидаанд, ки ҳолати чорум низ, яъне “беҳушӣ” дар равони инсон ҷой дорад. Вале дар ҷунин ҳолат инсон на зинда аст ва на мурда. Аз ин рӯ, ин ҳолатро ҳолати зиндагии фаъол намешуморанд. Дар ҳолати бедорӣ “худӣ”-и инсон дар колбади биологӣ ҷой дошта, тавассути қувваҳои ҳиссӣ олами атрофро назорат менамояд.

Хоб ҳолатест, ки “худ” – ии инсон дар тинати шаффофи худ қарор дошта, ҷисми биологӣ инсон дар ҳолати беҳушӣ боз дар олами хобҳо дар вазъияти дидану шунидани он ҷӣ ки дар бедорӣ аз сар гузаронидааст, сарсону саргардон аст.

Хоби беҳоббинӣ бошад, ҳолатест, ки “худӣ”-и инсон дар таркиби колбади сабабӣ бартарияти худро аз ҳар се ҳолат дарк намуда, дар сиришти биологӣ худ қарор дорад.

Дар тасвири тинати инсон бағайр аз ҳолатҳои равонӣ ва интеллектуалӣ тасвири панҷ “ниқоб”-и се колбадро махлуткунанда низ ҷой дорад.

---

⁸ Ҳамон асар. – С.8-9.

Ниқоби аввал, ба андешаи муаллифи тазкираи “Дарёфти сифатҳои олами моддӣ”, натиҷаи аз тарафи инсон истеъмол намудани ғизои заминӣ мебошад. Ниқоби дуввум бо номи “қувваи бо роҳи нафас нигоҳ доштани ҳаёт”, яъне “пранаяма” маълум аст. Ниқоби сеюмро “ниқоби тафаккурӣ” номанд. Ниқоби чорум “қобилияти маърифат” – и инсон буда, ниқоби панҷум бо номи “кайфияти ҳастӣ”, ки дар ҳолатҳои вачд ҳис карда мешавад, мебошанд.

Ниқоби аввал, ки аз ғизои заминӣ ҳосил мешавад, ҳамчун андешаи фундаменталӣ, асоси назарияи Ведиоро дар бораи табиати олами моддӣ, ташкил медиҳад. Ба ақидаи мутафаккирони Веданта хусусияти олами моддӣ дар ҳама ғушаю канори олам як аст. Ҳамаи он чи ки қобилияти шакл гарифтанро дорад, аз шарбати хок пайдо шуда, баъд ба худ ин ва ё он шаклро интихоб мекунад ва дар охир ба шакли аввалаи худ, ки хок аст, бармегардад. Чунин аст қисми биологии инсон, ки мисли ҳамагуна мавҷуду махлуқи кайҳонӣ аз хок пайдо шуда, боз ба хок табдил хоҳад ёфт. Аз сабаби он ки қисми биологии инсон маҳсули шарбати заминист, ӯро низ чунин сарнавишт дар пеш аст ва ин сарнавишт ба ҳама махлуқи олами моддӣ тааллуқ дорад.

Дар забони санскрит ниқоби аввали инсониро “анамаякоша” номидаанд. Анамая шакли зоҳирии колбади қисмонии инсон буда, баъзе аз мутафаккирон вайро “қисми оҳанрабо” – и инсон номидаанд. Баъди аз байн рафтани олами моддӣ, ин “қисм” ба қисмҳои таркибӣ тақсим хоҳад шуд. Ин ниқобро аз рӯи иштибоҳ “колбади равонӣ” низ меноманд, вале дар асл он танҳо қисми моддии “колбади равонии инсон” аст.

Ниқоби дуввум – “праномаякоша” ном дорад, ки моҳиятан қуввати ҳаётист. Ин ниқоб дар муқоиса бо дигар ниқобҳо таркиби мураккабтареро соҳиб аст. Таркибаш аз панҷ намуди боди узвӣ ва панҷ қувваи дарк иборат аст.

Тибқи андешаҳои муаллифи асари дар боло зикршуда, “ниқоби ҳаётӣ” қувваеро меноманд, ки қисми астралиро ҷон бахшида, бо воситаи вай “кошона”-и ҳисси моддӣ таъсир мерасонад. Аз тарафи дигар, “ниқоби ҳаётбахш” моҳиятан колбади астралиро ташкил медиҳад. Дар бунёди панҷ ҳисси

даркунанда панҷ сифат ё худ панҷ шакли эфирӣ ҷойгиранд. Ин панҷ сифат чунин номгузорӣ шудаанд: 1) Акаша – таттва (эфир), ки қувваи шунавоиро ташкил медиҳад; 2) Ваю – таттва (қобилияти дарки ашӯ), ки қувваи ламс аз он ба вучуд омадааст; 3)Тейчас – таттва, ки асоси қувваи рӯшноӣ мебошад ва қобилияти дидан низ аз ӯ бармеояд;

4) Апас – таттва (қобилияти лаззатро фаҳмидан). Бунёди моддии ин қобилиятро об ташкил медиҳад; 5) Притхиви – таттва (қобилияти дарки бӯй), ки асосаш мавҷуд будани хок аст.

Аз сабаби он ки ҷисми инсонӣ ҷойгузини қувваҳои ҳиссӣ ва хоҳишҳои нафсонӣ шаҳвонист, аз ин рӯ, колбади ҷисмонӣ “шакли хоҳиш” аст ва бо тавассути чунин хоҳиш ҳаётро ба миён овардааст.

Ниқоби сеюмро “маномая” гӯянд, ки қобилияти ҳушӣ ва панҷ қувваи дврқ барои ба вучуд омадани андешаҳои гуногун ва пайваста сабаб гаштаанд. Дар тинати инсон ин ниқоб мавқеи ҳалкунандаро мебозад, чунки вай бо ибораи дигар “тани андешаҳост”. Андешаҳо бошанд дар бунёди худ аз ҳиссиёт, тасаввурот ва ғайра сарчашма мегиранд. Маномая қобилияти танзим ва дар хотир сабт намудани андешаҳоро дорад. Қобилияти пурраи ниқоби сеюм то ҳол дар илми равоншиносии муосир ҳаматарафа омӯхта нашудааст.

Ниқоби чаҳорум бо номи “вичнанамая” маълум буда, худ қобилияти даркест, ки дар алоҳидагӣ ба хирад тааллуқ дорад. Хирад худ ниқобест, ки ҳама ашӯи даркшаванда бо тавассути ӯ моҳият, маъно ва мазмун пайдо мекунанд. Хирад ягона ва тақсимнашаванда аст, вале дар оинаи тасаввур шикаста шуда, сабаби касрат, яъне гуногунрангии ҳастӣ мегардад.

Ниқоби панҷумро “анандамая” гӯянд. Анандамая дар бунёди худӣ доми фиреб, сароби колбади сеюм аст, ки бо номи “карана шарира” маълум аст. Ин сароби фиреб аз тасаввури ҳастии ҷудогона, муҷаррад, касрат дар нисбати ваҳдат, яъне ягонагӣ ба вучуд омадааст. Асоси чунин тасаввуро андешае ташкил медиҳад, ки тибқи он “худӣ”-и инсон дар асоси нисбат додани ашӯи мавҷуда, ба худ гирифтори андешаҳои ғайриасил гашта, аз моҳияти ягона ва нотакрори хеш ғофил мемонад ва дар олами касрат ғарқ мегардад.

Чунон ки дар бисёр асарҳои тафсири гуфта шудааст, дар олами ҳастӣ танҳо як моҳият, як ҳақиқат вучуд дорад. Офаридгор, ки худ якест, дар ҳама ашё ва дар ҳама ҷой вучуд дорад. Дар ин фаҳм “ман ҳама чизам” тасавури ҳастии ҷудогона (мая) ба миён меояд, ки ин тасаввур боиси сураат гирифтани таҷаллии олами касрат мегардад.

Тасвири ниқобҳои тинати инсонӣ дар асари номбурда ба як ҳадаф, яъне барои боз ҳам равшантар сохтани он ки “худӣ”-и инсон аз ин ниқобҳо вобаста нест ва вай ягона ҳақиқатест, ки барои сарфаҳм рафтани ба тинати ниқобҳои фиребанда (мая) мусоидат мекунад.

Дар таърифи тинати “худӣ”-и инсон шарҳи се сифати асосии онро низ истифода мебаранд, ки онҳо то андозае тинати “худӣ”-ро равшан месозанд. Ин сифатҳо дар забони санскрит бо мафҳумҳои “Сатт”, “Чит”, “Ананда” ифода мешаванд.

Маънои аслии онҳо чунин аст: “сатт” – ҳастии пок, беолоиш ва бениёз. “Чит” – хиради ноб ва ҳарон чи ки аз чунин хирад бармеояд. “Ананда” – кайфияти бе мислу монанд, ки инсон дар зиндагии ҷисмонии худ ҳаргиз чунин кайфиятро ҳис накардааст. Ин сифатҳо дар намуди махлутшуда дар таркиби олами наботӣ, ҳайвонӣ ва инсонӣ ҷойгиранд. Вобаста ба бартарият гирифтани як сифат бар сифати дигар тинати махлуқот тобиши дигареро мегирад. Сифати аввал рамзи покӣ, некӣ, оромӣ буда, сифати дуввум – рамзи фаъол будан ва сифати сеюм бошад, нишонаи манфӣ, яъне зишт шуморида мешавад. Ин сифатҳо дигар сифатҳои кайҳониро, ки миқдорашон ба 24 мерасад, ҳамчун нахустасос ҳисобанд.

Сифатҳои кайҳонӣ дар тинати инсон

Дар тазкираи “Таттвабодҳа” сифатҳои кайҳонӣ бо мафҳуми “таттва” ифода шудаанд. Таттва⁹ ҳамчун принципи ҳатмии олами моддӣ дар шакли аносири табиӣ шинохта шудааст. Асосан таттваҳои бунёдӣ ҳафт (7) намудаанд, вале аз сабаби ба анҷол нарасидани таҳавули табиати инсон дар сайёра танҳо панҷ

---

⁹ Мафҳуми “таттва” дар забони санскрит ҳамин сифатҳоро ифода мекунад.

сифати барои дарки олами моддӣ зарур, ташаккул ёфтаанд. Ду қобилияти дигар бояд натиҷаи таҳаввули ояндаи табиати инсон бошанд.

Сифати субстансионалии Офаридгор ё “худӣ”-и инсон се намуд аст. Якero “саттва”, дигаре “раҷас” ва сеюмро “тамас” меноманд. Аз ин сифатҳои субстансионалӣ тибқӣ андешаҳои муаллифи “Таттвабодҳа” панҷ аносири бузург: садо, бод, оташ, об ва хок ба вучуд омадаанд.

Дар қисми инсон “саттва” ҳолатҳои ахлоқӣ ва равонро ба монанди покӣ, ҳақиқатпарастӣ, некӣ, инсондӯстӣ, муҳаббат ва монанди ин сифатҳоро ба миён овардааст.

Сифати “раҷас” – хоҳиш, фаъолият, худбинӣ, қаҳру ғазаб, оташтинатӣ ва ғайра сифатҳоро асос гаштааст. Сифати “тамас” бошад, ҳама гуна сифатҳои ҳайвониро, ки аз нопокӣ, хӯрдану ошомидани зиёд бармеояд, бунёдгузор аст. Ҳамчунон ки аз амали оташ рӯшноӣ ба вучуд меояд, ба монанди ин аз се сифати номбурда бо тартиби муайян панҷ аносири бузург пайдо гардидаанд.

Акнун аз қисмати саттавии ин панҷ аносир, аз он ҷумла, аз қисми саттва – садо – қувваи шунавоӣ, аз бод – ламс, аз оташ – биноӣ, аз об – лаззат ва аз хок буй таҷҷалӣ намудаанд. Аз амали якҷоя ва якдигарро шадда намудани қисмҳои саттвагии панҷ аносири бузург, қувваи ҳуш, хирад, худбинӣ, қувваи таҳтулшууру хотира ва системаи танзимкунандаи ҳама ин қувваҳои ботинӣ, тавлид шудаанд.

Офаридан ё ба вучуд омадан аз худ (чунонки инсон аз ботини худ дониш ва қувваҳоро дарёфт месозад) бо чунин пайдарҳамӣ: якум – кирдгор, дуввум– қувваи танҳо “дар назар намоён, ё ба ибораи Бедил “тилисми ҳайрат”, ки иборат аз се сифати дар боло номбаршуда мебошанд, сурат гирифтааст. Баъд аз ин, аносири бузург, ки ҷавҳарашон дар намуди садо (эфир), дар намуди ламс (бод), дар намуди қувваи биноӣ (оташ), дар намуди лаззат (об), дар намуди буй (хок) ошкоранд, ба амал омадаанд. Дар ҳар яке аз ин ҳаюлои бузург сифати саттвӣ, раҷасӣ ва тамасӣ мавҷуд аст, ки сифати саттвигӣ боиси ба вучуд омадани ҳушу хирад, худбиниву қувваи хотира ва узви танзимгар гаштааст.

Қувваи созанда ва аз байнбаранда, ки дар бунёди ҳастии оламу одам хобида аст, қувваи ҳуш аст. Дар ҳисси худшуурӣ ва боварӣ ба ҳастии худ, мақоми хирад дида мешавад. Асоси худбиниро тасаввури мучаррад будани “худ” ташкил медиҳад. Қувваи хаёл офарандаи қобилияти таҳтулшуурӣ ва хотира доништа шудааст.

Муҳити ҳуш, бо ибораи рамзӣ, моҳ дар маънои метафизикӣ ва муҳити хирадро таҳкурсӣ, худи Офаридгор аст. Муҳити худбинӣ, худписандӣ ва муҳити хаёло ҳиссиёти ҷаҳони моддӣ ташкил додаанд.

Аз қисми раҷасии панҷ аносири бузург, аз он ҷумла, аз қисми раҷасии эфир қувваи шунавоӣ, аз бод – қувваи дастон, аз оташ қувваи пойҳо, аз об қувваи узвҳои таносул ва аз хок қувваи ихроҷ ҳосил гаштаанд. Аз шадда намудани якдигар қувваҳои раҷасии панҷ аносир, панҷ намуди эфири ҳаётбахш судур намудаанд. Ин панҷ намуди эфири ҳаётбахш моҳиятан панҷ тақрористеҳсолкунандаи фаъолияти ҳастӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар таъкираи дар боло зикргардида, эфири ҳаётбахш бо номҳои “удана” – қувваи ба боло ҳаракаткунанда, “самана” – қувваи алоқамандкунанда (нафасе, ки дар миёни пайкари инсон амал мекунад) “вийяна” – нафаси тамоми пайкарро фарогиранда, “прана” – қувва ва ё бод, ки ҳамеша ба пеш ҳаракат мекунад ва “апана” қувваи ҳаётии ба поён ҳаракаткунанда маълуманд.

Аз қисми тамасии панҷ таттва бо роҳҳои махлутшавӣ боз панҷ сифати дигар ба вучуд меоянд. Ҳар яке аз ин аносири бузург аз қисми тамасии худ ба ду қисм тақсим мешаванд. Баъдан як қисм боқӣ мемонад ва қисми дигар ба ҷаҳор қисм тақсим мешавад ва ҳар кадоме аз ҷаҳор қисми як элемент ҳамеша бо яке аз ҷаҳор қисми элементи дигар, мепайвандад.

Аз ин панҷ аносири бузург, ки ҳар кадомаш аз панҷ элемент иборат аст ҷаҳони моддӣ ба вучуд омадааст.

Бо ҳамин тартиб пайвастшавии ҳар кадоме бо якдигар чунин сурат гирифтааст:

Садо (Эфир), Бод, Оташ, Об, Хок

1. Эфир..	4 + 1 + 1 + 1 + 1
2. Бод..	1 + 4 + 1 + 1 + 1
3. Оташ..	1 + 1 + 4 + 1 + 1
4. Об..	1 + 1 + 1 + 4 + 1
5. Хок..	1 + 1 + 1 + 1 + 4

Ҳаёти олами моддӣ, ки худ тасавури муҷаррадӣ аз Браҳмон аст ва моҳиятан худро бо “ман” – и моддӣ мушобеҳ сохтан аст, дар ҳақиқат танҳо образи Браҳмон мебошад, ки асосаш шабоҳат доштан аст.

Бояд қайд намуд, ки чунин тасавууро на танҳо дар фалсафаи Ведой, балки дар андешаҳои метафизикии мутафаккирони Ғарб, аз он ҷумла, файласуфони олмонӣ ёфтани умкин аст. Масалан, дар фалсафаи мутафаккир Яков Бёме гуфтореро дучор меоам, ки тибқи он, андешаҳои Ведой дар мафҳумҳои дигар чунин баён шудаанд: “Ягон ҷойи тааҷҷуб нест, ки инсон дар бораи офариниши кайҳон менависад ва мегӯяд, гарчанде вай бевосита иштирокчи ин раванд набуд, вале маърифати дурусте дар рӯҳ дорад. Дар рӯҳ инсон, ҳамчун дар оина, дар модӣёт – модари ҳамагуна ашӯ мебошад, ки ашӯ дар сӯи дигар ниҳон аст ва ҳар чи инсон бештар ҷустуҷӯ кунад, бештар меёбад. Инсон бояд бо ҳиссиёти хуб берун аз олами моддӣ ҷустуҷӯ накунад. Дар ин ҳолат вай ҳама чизро мефаҳмад ва дарк менамояд”.¹⁰

Бо ҳамин тартиб инсон се колбадро махлут намуда, худро муҷаррад ва танҳо, яъне ҷудо аз хиради кулл мебинад. Аз ин сабаб бо тасавури сатҳии худ шахс худро аз дигар махлуқот ва мавҷудот меҳисобад.

Браҳман, ки худ якто ва ягона аст аз тасавури нодуруст оозад ва бениёз аст. Барои ҳамин ҳам тафовут байни Браҳман ва шахси ҷудогона фиребанда ва тасавурист. Чунин тасавур то вақте давом дорад, ки гардиши сансара (ҷархи фалак) ба анҷом бирасад ва тавлиду марг аз байн бираванд. Вале суоле ба миён

---

¹⁰ Мейстер Эххарт: Яков Бёме. Духовные проповеди и рассуждения. Киев, 1998.-С.274.

меояд, ки хиради ноби ягона чигуна дар як инсони маҳдуд ва муҷаррад ҷой гирифта метавонад? Дар кадом маъно мо бояд гуфтаҳои китобҳои муқаддас – Ведҳоро нисбат ба ибори “Ту ҳамон ҳастӣ” – ро бифаҳмед. Дар ҳолате, ки хиради ноб ва инсон ду сифати гуногун доранд?¹¹

Дар ин масъала ҷавоб чунин аст: “Ту ҳамон ҳастӣ” ду маъно соҳиб аст, ки яке барои “Ту” ва дигаре барои “ҳамон”. Маънои аслии “Ту” истиқоматкунандаи дар ҷисми физикии мо буда, дахл дорад. Вай аз ҳама маҳдудиятҳо озод ва бениёз буда, дар худ маънои хиради нобро дорад. Маънои калимаи “ҳамон” низ моҳиятан “хиради ноб” аст, ки ҳеҷ чиз вайро маҳдуд сохта наметавонад. Бинобарин ҳангоми ба инсон муроҷиат намудан ва ба ӯ гуфтани ибори “Ту ҳамон ҳастӣ” ҳеҷ иштибоҳе нест ва тибқи андешаи китобҳои Ведой моҳияти кулл ва ҷузъ як аст. Гардиши чархи фалак, ки дар худ фаъолияти дар назар намоёни маҳлуқ мавҷуди зиёдеро дорад, бо воситаи қонуни кайҳонии “карма” (коркард, фаъолият) маънидод шудааст.

Карма, ки моҳиятан аз пиндору гуфтору рафтори маҳлуқ ва мавҷуд сурат мегирад, худ муродифи қонуни сабаб ва натиҷа аст. Вобасата аз ин дар фалсафаи Ведой карма ба се намуд ҷудо мешавад. Яке кармае, ки натиҷааш то ҳол амалӣ нагаштааст, дуввум кармаи натиҷааш ҷамъшуда ва сеюм кармаи аз ҷиҳати натиҷагирӣ ба итмом расида.

Кармаи аввал ба номи “санҷиямана – карма” маълум аст. Ин намуди карма натиҷаи амалест, ки ҳаррӯза мо онро бо пиндору гуфтор ва рафтори худ меофарем. Нмуди дуввумро “санҷита – карма” гӯянд. Ин навъи карма натиҷаи коркарди ҳаёти гузаштаи инсон¹² аст. Ҳамагуна амали нек ва зиште, ки инсон дар зиндагии гузаштаи худ ба миён овардаат, акнун ин амалҳо пухта расида,

¹¹ Ниг. Нисаргадатта Махарадж. Я есть то. М. 2003.

¹² Амале, ки бо ҳадаф ва кӯшиши шахс сурат нагирад, ҳеҷ як кадом намуди кармаро ба миён намеорад. Карма ҳангоме сурат мегирад, ки шахс бо хоҳиш ва ҳадафи муайян кореро анҷом медиҳад ва аз иҷрои ин кор натиҷаи дилхоҳе мегирад. Ҳангоме, ки шахс бо майлу хоҳиш кореро ба анҷом мерасонад, вобаста ба натиҷаи мусбат ва мафнӣ доштани чунин амал иҷрокунанда соҳиби натиҷаи хуб ва ё бад мегардад. Дар чунин ҳолат дар номаи аъмоли ӯ некӣ ва ё бадӣ навишта мешавад.

меваи онҳо мавриди истифода қарор гирад. Аз чунин натиҷагирӣ барои инсон ҷои гурезе наместонад. Намуди сеюми карма “праабудҳа” номида мешавад¹³.

Маҳсули чунин карма инсонро ба зиндагии заминӣ, яъне тавлиди нав маҷбур месозад. Чунон, ки мегӯянд “ҳар киштеро, ки инсон мекунад, вайро бояд даравидан. Натиҷаи нек ё бад гирифтани, ба ақидаи мутафаккирони Ведой, танҳо ва танҳо аз инсон, аз дараҷаи фаҳмиши вай вобаста аст.

Аз ин рӯ, танҳо дониш, худшиносӣ ва амали нек қодиранд инсонро аз чанголи карма озод ва бениёз гардонанд.

Аҳкоми классикии Ведой – асоси ҷаҳонбинӣ дар тасвири муқоисавии тинати инсон ва кайҳон

Асоси ҷаҳонбинии Ведойро аҳкомҳои ташкил медиҳанд, ки барои тасвири табиати инсон ва баъдан фаҳмиши сохтори олам мусоидат намудаанд. Ин аҳкомҳо дар ҳақиқат аз аҳкомҳои фалсафии динҳои дигар фарқият доранд. Бояд қайд намуд, ки ин образҳо (парадигмаҳо) моҳиятан таҳкурсии асотирӣ надошта, бештар ҷанбаи ратсионалӣ – мантиқӣ доранд, ки муҳолиф ба фаҳмиши илмҳои табиатшиносии муосир нестанд. Одатан тафаккури фардии мо имрӯз инъикоскунанадаи тафаккури коллективӣ ва ё худ гурӯҳӣ гардидааст.

Андешаҳои иҷтимоӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва ғайра ба ақидаи донишмандони Ведой фаҳмиши моро дар чорҷӯбаи муайян нигоҳ дошта, намегузоранд, ки тафаккури фард бо кӯшиши худ аз ин чорҷӯбаи фикрӣ бурун омада, ба ҷаҳон бо ҷашми дигар нигарад. Пас ҷисм ва хиради мо тобеи андешаҳои аз тарафи аксарият эътирофшуда гардида, ҷустуҷӯи бо тарзи дигар дарк намуданро, надорад. Бо ҳамоҳангӣ бо гуфтаҳои дар боло зикршуда мо бояд чунин андеша дошта бошем:

---

¹³Бояд қайд намуд, ки ба андешаи мутафаккирони Ведой инсон моҳиятан миранда нест ва ҳар бор, ки ҷисми биологии худро тарк мекунад, амал ва ё натиҷаи коркарди заминии ӯ дар хиради ноб сабт гардида, дар натиҷаи ҳазорон маротиба аз нав тавлид ёфтани коркарди худро (карма) ё ба тарафи мусбат ва ё манфӣ мебарад. Дар натиҷа то ҳангоме ки инсон аз сифатҳои манфӣ озод нагардад, аз зиндагии заминӣ наҷот нахоҳад ёфт.

1. Тибқи андешаронии аксарият, ҷаҳони моддӣ новобаста аз шахси мушоҳид вучуд дошта, ҷисми биологии мо қисме аз ин ҷаҳони объективист.

2. Ҷисми биологии инсон аз лахтаи материя, ки дар фазо ва вақт аз ҳамдигар ҷудо мебошанд, иборат аст.

3. Хирад ва ҷисми биологии инсон новобаста аз якдигаранд.

4. Модда (материя) аввал аст, шуур – дуввум, ба ибораи дигар, мо машинаи физикиеро мемонем, ки фикр карданро омӯхтаем.

5. Шуури инсон – маҳсули биохимиявист.

6. Ҳамчун фардҳои мучаррад, мо дар сифати махлуқи аз ҳам ҷудо ва худмухтор мавҷудем.

7. Инсон оламро бо тариқи автоматикӣ дарк менамояд ва чунин дарк тасвири ҳақиқии ашё ҳисобида мешавад.

8. Вақт ин ҳолати мутлақест, ки махлуқу мавҷуди олам ҳама асири вай гаштаанд.

9. Табиати аслии мо дар ҷисм аз худинӣ ва эътирофи шахсияти худ иборат аст. Мо лаҳзаи ба хотироварӣ ва хоҳишро мемонем, ки дар ниқоби гушту устухон омадаем.

10. Азобу машаққат ҳатмӣ мебошанд, чунки аз ҳақиқати воқеиянд. Аз ин сабаб, мо қубони маризӣ, пирӣ ва марг ҳастем.

Ин нишондодҳо берун аз маризӣ раванди пирӣ буда, ҳолатҳои ҷудой, таназзул ва маргро дар худ доранд.

Вақт ҳамчун зиндоне, ки аз вай ба ҳеч ваҷҳ гурехтан нашояд, тасвир мешавад.

Қисмҳои мо ин мошинаҳои биохимиявие мебошанд, ки монанди мошинаҳои дигар бояд ҳатман шикаста шаванд. Чунин нуқтаи назар бисёре аз масоили ҷаҳони фиребандаро инкор менамояд. Инсон, ки худ дар ҳама кайҳон махлуқи нотакрорест, қодир аст бо қувваи хирад ва хоҳиши худ табиаташро дигаргун созад. Мавҷуд будани хирад ба мо имконият медиҳад, ҳар он чӣ, ки мо дарк намоем ин равандро хирад таъсиррасон бошад. Вале ҳар як нишондод ва образе, ки мо бо таъсири муҳит қабул намудаем, метавонем вайро бо андешаи ҳақиқӣ пурра гардонем. Гарчанде ки нишондодҳои ҷадид ба тариқи мутлақ ифода нашуда бошанд ҳам, вале онҳо қодиранд ирода ва қувваи моро

дучанд гардонанд. Бо ин восита мо метавонем барои раванди ташаккули худ барномаи ҷадиде биофарем.

Дар асоси андешаҳои дар боло зикршуда, муаллифони тазкираҳои фалсафаи Ведҳо нишондодҳои дигарро пешниҳод намудаанд, ки тибқи онҳо на танҳо тасвири табиати инсон, балки тасвири тинати кайҳон низ сурати ба худ хосро дорост. Ин нишондодҳо чунинанд:

1. Ҷаҳони моддӣ аз он ҷумла ҷисми биологии мо, аз тарафи мушоҳидакунанда, акси садое мебошанд. Инсон ҷисми биологии худро ба монанди он ки дарки ҷаҳони худро меофарад, тавлид мекунад.

2. Дар бунёди худ ҷисми биологии инсон на аз ҳаюло (материя), балки аз қувва ва ахбор таркиб ёфтааст. Ин қувва ва ахбор моҳиятан судури майдони беохир – қувва ва ахборест, ки тамоми кайҳонро фаро гирифтааст.

3. Хирад ва ҷисми инсон ягона ва ҷудонашавандаанд. Ин ягонагӣ (“худ”-и инсон) ба ду бахши фаҳмиш тақсим шудааст: аз як тараф, “худ” – и инсон ҷаҳони андешаҳоро бо ҳиссиёт ва хоҳиш, аз тарафи дигар, “худ”-и инсон ҷаҳони объективии ҷисро меомӯзад. Дар сатҳи болотар ҳар ду бахш дар сарчашмаи офариниш бо ҳам омехтаанд. Мо асосан аз ин сарчашма сарнавишти зиндагӣ карданро гирифтаем.

4. Биохимияи ҷисми биологӣ ин маҳсули худфаҳмист. Боварӣ, андешаҳо ва ҳиссиёт реаксияи химиявиро ба миён меоваранд, ки ҳаётро дар ҳар як ҳуҷайра пойдор нигоҳ медоранд. Ҳуҷайраҳои фарсудашуда истеъмоли охиринаи фаҳмишанд, ки чи гуна ҷавон нигоҳ доштани ҳуҷайраҳоро фаромӯш кардаанд.

5. Дарк ҳамчун вазифаи автоматикист, вале моҳиятан вай ҳодисаи озмудашуда ва азхудшудааст.

Ҷаҳоне ки мо дар он зиндагӣ дорем бо назардошти фаҳмиши ҷисми биологӣ бутун аз чигунагии ин фаҳмиш вобастагӣ дорад. Агар мо битавонем, ки дарки худро дигаргун созем, мо имконият пайдо мекунем, ки дарки ҷисми худ ва оламро низ тағйир бидиҳем.

6. Шавқмандии хирад ҳар лаҳза шаклҳои нави ҷисро меофарад. Мо ҷамъи ҳамаи ин шавқмандиро ташкил медиҳем,

дигаргун сохтани сохтори ин шавқмандӣ боиси дигаргун гаштани худӣ мо мегардад.

7. Новобаста аз вонамуд будани фардҳои ҷудогона ҳамаи мо дар уқёнуи хиради ноб, ки кайҳонро фаро гирифтааст, махлутем. Ҷисми мо қисме аз ҷисми кайҳонист, хиради мо ҷанбаи хиради кайҳонро мемунад.

8. Вақт мутлақ нест, вале абадист. Вақтеро, ки мо онро вақти хати рострав мебинем, танҳо инъикоси он аст, ки мо тағйирёбиро дар ашӯҳо мебинем. Агар мо ҳолати сокистро дарк менамудем, вақт барои мо аз байн мерафт. Мо метавонем мубодилаи тағйирёбии моддаро дигаргун созем ва мутлақияту абадиятро дарёбем.

9. Ҷар кадоми мо дар реализме зиндагӣ дорем, ки бетағйир аст. Дар ботини мо, дар ҷое, ки барои панҷ ҳиссиёт дастнорас аст, асоси ҳастӣ – майдони тағйирёбандае мавҷу аст, ки шахсият, худбинӣ ва ҷисми биологии моро ба миён овардааст. Чунин ҳастӣ дар ҳақиқат ҳастии моҳиятии мо ба шумор меравад ва ин ҳастӣ ҳолатест, ки мо дар ҳақиқат ҳамонем.

10. Мо қурбони пирӣ, маризӣ ва марг намебошем. Ин ҳолатҳо танҳо қисме аз раванди “барномавӣ” буда, инъикоси худӣ мушоҳидакунанда нестанд. Мушоҳидакунанда “худӣ”-и инсон аст, ки ифодакунандаи ҳастии абадист.

Гуфтаҳои дар боло зикршуда, ба пайравони фалсафаи Ведой дасуре мебошанд, ки ҳақиқати асилро ба мо равшан месозанд. Аз тарафи дигар, чунин андешаҳо мухолифи дастовардҳои муосири физикаи квантӣ нестанд.

Ин андешаҳои классикӣ бо мурури замон дар мактабҳои фалсафии Ведоии асрҳои 7-8 мелодӣ такмил ёфта, асоси ҷаҳонбинии гурӯҳи зиёди таҳқиқотчиён гаштаанд. Аз тарафи дигар тасфири табиати инсон и мқоният медиҳад, ки тасвири концептуалии олам низ равшан гардад. Дар замони муосир ҳангоме ки ҷараёнҳои фалсафии идеализм ва материализм, мутаассифона, то андозае мухолифи яқдигар қарор гирифтаанд, ин андешаҳои концептуалӣ сурати андешаҳои хилофи яқдигар, яъне фикри куҳан ва навинро гирифтаанд, ки ҳоло мо онҳоро пешкаши хонандагон қарор медиҳем.

Инак, андешаи куҳан: тибқи андешаи аввал, андешаи моддигарой бар он аст, ки мо ҳам аз бунёди худ ва аз якдигар чудоем.

Андешаи навин: мувофиқи тасаввурот нисбат ба майдони ягонаи хиради ноб, мо бо бунёди худ ва худ бо худ зич алоқамандем.

Андешаи куҳан: олами моддӣ аз аносири дидашаванда ва қувваи ғайримоддии диданашаванда иборат аст.

Андешаи навин: ҷаҳон аз майдони информатсионии ягонаи диданашавандаи бохирад иборат аст.

Андешаи куҳан: таҷрибаи ҳиссӣ, ки аз биной, шунавоӣ, бўӣ, ламс ва лаззат асос мегирад, ягона реалияти раднашавандаест, ки мо ба он боварӣ дорем.

Андешаи навин: майдони ахборот, ки мо онро бо тарзи субъективӣ дарк менамоем ин хирад аст; ҳамон майдони ахборот, ки мо вайро бо тариқи таҷрибаи ҳиссӣ, яъне объективӣ қабул дорем, олами объектҳои моддист.

Андешаи куҳан: объектҳои шахшуда – ношаффоф ва лахтҳои дидашавандаи материалӣ дар фазо ва вақт аз ҳамдигар чудоянд.

Андешаи навин: объектҳои “ҷафс ва сахт” дар ҳақиқат чунин набуда, дар фазо ва вақт аз ҳамдигар чудо нестанд.

Объектҳо нуқтаҳои мутамарказшудаи ахбор дар дохили майдони ахборот мавҷуданд.

Андешаи куҳан: хирад ва унсур ҳодисаҳои аз ҳам новобастаанд.

Андешаи навин: хирад ва унсур моҳиятан яканд. Онҳо ифодаи иловагӣ дар майдони хиради нобанд, ки тамоми олами моддӣ дар тасавури субъект офарида шудааст.

Андешаи куҳан: ҷисми инсон ин машинаи физикист, ки фикр намуданро омӯхтааст.

Андешаи навин: хиради ноб майдонест, ки бо як тартиби ба мо номаълум шаклгирии фикрро офаридааст, ки баъдан дар ҷисми инсон равшан аён гаштааст. Пайкар ва фикр маҳсули дидашавандаи майдони хиради нобанд.

Андешаи куҳан: одамон моҳиятеро мемунаанд, ки аз ҳамдигар чудоянд, ки ҳудуди онҳо бо пайкар амиқ гардидааст.

Андешаи навин: одамон бо туфайли сохтори ахбории кайҳон бо якдигар пайвасти ногустастанӣ доранд. Дар бунёди олам ҳудудҳои муайяншуда байни пайкари фардӣ ва кайҳон вучуд надоранд.

Андешаи куҳан: пайкари инсон аз ҳайюлои дар вақт ва фазо шахшуда таркиб ёфтааст.

Андешаи навин: ҷисм ва тафаккури инсон ин таркиби ахбори дигаргуншаванда ва ҳаракаткунандаест, ки доимо худро аз нав меофаранд.

Андешаи куҳан: талаботи мо аз ҳамагуна талаботи махлуқи зинда фарқ дорад.

Андешаи навин: талаботи мо аз талаботи махлуқи зинда ҷудонашаванда буда, давоми ақлонии чунин талабот аст.

Андешаи куҳан: олами беруна ҳақиқист, чунки табиати физикӣ дорад. Олами ботинии мо ғайриҳақиқист, чунки вай танҳо дар хаёл вучуд дорад.

Андешаи навин: олами зоҳирӣ ва ботинӣ проексияи ҳастии ягонаанд, ки ин ҳастӣ ҳастии реалист. Ҳар ду ҷаҳон ҳамчун тарзи ҳаракати қувва дар майдони хиради нобанд.

Андешаи куҳан: тибқи ҷаҳонбинии моддигароёна мо дар фазо маҳдуд зиндагӣ дорем.

Андешаи навин: тибқи тасаввурот дар бораи майдони беохири ягонаи хиради ноб мо дар олами номаҳдуд зиндагӣ дорем.

Андешаи куҳан: ҳолат дар вақт ва фазо нишондиҳандаи мутлақ аст.

Андешаи навин: мавҷудот ва махлуқот дар кайҳон ҳолати маҳдудкунандаро надоранд. Ин чунин маъноро дорад, ки мо наметавонем ҷойгиршавии ашӯҳоро бо мафҳумҳои “инҷо, онҷо ё дар қучое” муайян намоем.

Андешаи куҳан: ҳолат дар вақту замон новобаста аз мушоҳидакунанда мебошад.

Андешаи навин: ҳолат дар вақту замон худ масъалаи дарк аст. Наздик ва дур, дар боло ва поён, дар Ғарб ва Шарқ ҳама ин танҳо аз дидгоҳи мушоҳидакунанда мазмун мегирад.

Андешаи куҳан: хирад дар майна ҷойгир аст ва хиради пайкар бошад дар системаи асаб.

Андешаи навин: хирад қисме аз майдони бузурги номаҳдудест, ки аз ҳудуди кайҳони моддӣ низ берун аст. Ҳолати хиради дар пайкар ҷойгирифта низ чунин аст.

Андешаи куҳан: аз дидгоҳи моддигарой мо дар чорҷӯбаи вақти маҳдудбуда зиндагӣ дорем.

Андешаи навин: тибқи тасаввурот дар бораи майдони хиради ноб мо дар олами аз доираи вақт берун зиндагӣ мекунем.

Андешаи куҳан: вақт ҳодисаи мутлақ аст.

Андешаи навин: вақт нисбист. Мутахасисони соҳаи физика мафҳуми “вақт”- ро истифода намебаранд. Онҳо мафҳуми “вақт” – ро бо мафҳуми “континууми фазою вақт” иваз намудаанд.

Андешаи куҳан: вақти дар фазо ҷойдошта ченакпазир ва маҳдуд аст.

Андешаи навин: вақт дар фазо бемакон, берун аз ченак ва абадист. Далеле, ки мо метавонем координатҳоро дар вақт истифода барем инъикоси сифатии дарки мо буда, аз хусусияти диққати инсон бармеояд.

Андешаи куҳан: одамон гирифтори доми бузурги вақтанд, ки аз ҳолатҳои гузашта, ҳозира ва оянда иборатанд.

Андешаи навин: на “гузашта”, на “оянда”, на “он вақт”, на “ҳоло”, на “то” ва на “баъд” вучуд надоранд. Танҳо лаҳзаи абадии гузаранда мавҷуд аст. Абадият ҳамеша ба пеш ва қафо идомаёбанда аз ҳар як лаҳза аст.

Андешаи куҳан: вақт новобаста аз мушоҳидакунанда вучуд дорад.

Андешаи навин: вақт танҳо дар тафаккури мушоҳидакунанда вучуд дорад. Вақт ин концепсия, гуфтугӯи ботинист, ки мо барои фаҳмондани дигаргуниҳои аз тарафи ҳуламон даркнашуда, истифода мебарем.

Андешаи куҳан: ҳодисаҳо пайдарҳам сурат мегиранд. Ҷаҳон тавассути алоқаи сабаб ва натиҷа амал мекунад.

Андешаи навин: ҳама яку якбора сурат мегирад. Ҳар як ҳодиса алоқаманд ва бо таври синхронӣ бо ҳам аст.

Андешаи куҳан: физиологияи инсон бо ҳеҷ вачҳ аз шарҳи таҷрибаи худӣ вобаста нест.

Андешаи навин: шарҳи таҷрибаи худӣ бевосита ба физиология ва ҳолати пиршавӣ то андозае ифодаи метаболии шарҳи мо нисбат ба вақт мебошад.

Андешаи куҳан: тибқи андешаҳои моддигарой мо дар олами объективӣ зиндагӣ дорем.

Андешаи навин: тибқи тасаввурот нисбат ба майдони хиради ноб мо дар олами субъективӣ зиндагӣ дорем.

Андешаи куҳан: олами “беруна” аз мушоҳидакунанда вобаста нест.

Анешаи навин: олами “беруна” бе мушоҳидакунанда вучуд надорад. Вай ҷавоби реаксияи мушоҳидакунанда мебошад. Бо лаҳзаи мушоҳида мо ҷаҳонро сохтор мебахшем.

Андешаи куҳан: мушоҳида ҳодисаи автоматикист. Ҳиссиёти мо қодир аст реалити объективиро бо тариқи объективӣ шарҳ диҳад.

Андешаи навин: мо дар олами интерактивӣ зиндагӣ дорем. Мо ҷаҳонро ба воситаи ҳиссиёт шарҳ медиҳем ва ин омӯзиш таҷрибаи ҳар як шахсро ташаккул медиҳад.

Андешаи куҳан: ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии мо аз муҳит, ҳолат, муносибатҳо ва шароит вобаста аст.

Андешаи навин: ҷаҳони ботинӣ ва зоҳирии мо бо ҳам алоқаманданд; дараҷаи лапиши равони мо онҳоро муайян месозад.

Бо ҳамин тартиб ин андешаи куҳан ва навин асоси ҷаҳонбиниро меофарад ва вобаста аз интиҳоби ин ва ё он андеша тасвири олам низ сураташро дигар мекунад.

Андешаҳои дар боло зикршуда бо мақсади амиқ ва дуруст фаҳмонидани ҷаҳонбинии Ведой дар нисбати шаклҳои ҷаҳонбинии дигар оварда шудаанд. Тасвири олам ва одам аз дидгоҳи чунин ҷаҳонбинӣ андешаҳои гуногунро дар болраи ҳастии Кайҳон дар бар мегирад. Аз чунин дидгоҳ, масъалаҳои ягонагии олам, ягонагии худи ҳаёт, ваҳдат, касрат ва ғайра мазмуни дигарро мегиранд. Онҳо масъалаҳои мебошанд, ки асоси ин ва ё он шакли ҷаҳонбиниро меофаранд. Дар намуди фишурда ин масъалаҳои ҷаҳонбиниофар чунин маъноро дар худ доранд.

Ягонагии олам

Дар олам танҳо ҳаёти ягона мавҷуд аст. Бунёди ҳаёти ягоноро реалияти асил, ки бо мафҳуми “ман” ифода намуданаш мумкин аст, ташкил медиҳад. Сифатҳои моҳиятии ин ҳаёт чунинанд: яке Хиради ноб, дигаре Ҳастии мутлақ ва сеюм Бениёзӣ ё худ Кайфияти мутлақ аст. Дар забони Ведой ин ягонагиро нисбат ба Кайҳон бо мафҳуми “Брахман” ва дар нисбати тинати инсон бо мафҳуми Атман ифода шудаанд. Ҳар ду маъно муродифи якдигаранд ва дар китобҳои муқаддаси Ведой чунин тасвир шудаанд: “Атман аз ҳама шакл ва номҳои мавҷудбуда тафовут дорад, чунки ӯ ботинӣ ва муқаддас аст. Вай ба монанди эфир ҳамаро шадда намудааст, бесифат, беҳо, аз ҳама гуна ҳаракату фаъолият (омадану рафтани) озод, ҳолӣ аз тасаввури “ман”, бегона, беҳошиш, аз нафрату кина ва аз кӯшиш низ озод аст. Вай бо шарофати табиати худ ба монанди гармии оташ ё нури офтоб мунаввар, берун аз алоқа бо аносир (эфир ва ғайра), на ба монанди интеллект соҳиби узв буда, аз се сифати кайҳонӣ озод, берун аз қувваи ҳаётбахш ва панҷ маҷрои ҳаётӣ, вай озод аз таъсири гуруснагӣ, ташнагӣ ва ғаму андӯх, зулмот пиршавӣ, марг. Ин аст Атман, ки дар қалби ҳама махлуқи олам соқит аст”. Браҳман – Атман (Кирдгор) худ мавҷудест, ки дар ҳақиқат Ҳастии мутлақ аст. Ҳама олами дидашаванда ва даркшаванда, ҳама ҳаёти гуногунранг бозии дар назар ҷилвагар аз ӯст. Инсон қодир нест, ки ӯро ба тасвир дарорад, чунки ӯ аз тасвир, мафҳум, андеша ва образ берун аст. Ҳаёт ва муҳаббат ду ҳолате мебошанд, ки инсоният ин сифатҳоро ба ӯ нисбат додааст. Ҳаёт сифати зоҳирӣ ва муҳаббат сифати ботинияш ҳисобида шудаанд.

Ҳаёти оламо фарогиранда

Ҳаёти ягона вуҷуд дорад, ки вай дар тинати тамоми мавҷудот ва махлуқоти олами беохир ҷой гирифтааст. Аз ҳаёт танҳо ҳаёт тавлид мешавад ва ҳаёт танҳо аз ҳаёт ба вуҷуд меояд. Аз ин рӯ, табиист, ки ҳама маҷудоти суратгирифта, дорандаи ҳаёти ягонаанд. Табақоти олами минералӣ, наботӣ ва ғайра аз ҳаёт саршору лабрезанд. Мавҷудоти берун аз доираи ҳаёт дар олам ҳастие надоранд. Шаклҳо ва намудҳои Ҳашарот ва ҳайвонот

дигаргун мешаванд, вале ҳаёт худ абадӣ ва беохир боқӣ хоҳад монд.

Иродаи эҷодкор

Дар олам танҳо як Қудрат, як Қувва – Неру вучуд дорад. Ин неру ифодаи ҳаёти ягона аст. Нерӯи дигаре нест ва наметавонад бошад, чунки бағайр аз нерӯи ягона касе ва чизе нест, ки соҳиби чунин қувва бошад. Қувваи дигаре, ки аз ҳаёти Ягона берун бошад, мавҷуд нест, чунки ба ғайр аз Ӯ ҳеҷ қуввае нест. Қувваи Ягонаро мо аз ифодашавиаш дар шакли қонунҳо ва қувваҳои табиат мебинем, ки ин қувваро Иродаи эҷодкор меноманд. Ин Иродаи эҷодкор муҳаррики ботинии бедоркунанда ва фишордиҳандаест, ки дар зери ҳар як шакл ва намуди ҳаёт ниҳон аст. Дар ҳар як зарра, ҳуҷайра, растанӣ, махлуқоти обӣ, ҳайвон ва инсон принципи Иродаи эҷодкор ҳамеша амал мекунад, меофарад, нигоҳ медорад ва давом медиҳад. Мо метавонем ин Иродаро малака, табиат номем, вале ҳарчи ки номгузорӣ шавад вай амали Иродаи эҷодкор аст. Ин Ирода дар ботини ҳар як қувва: қувваи физикӣ, механикӣ ва равонӣ ҷой дорад. Ҳар як қуввае, ки бошуурона ё тариқи таҳтулшуурӣ истифода мешавад, аз як марказ, якманбаъ бармеояд, ки исмаш Иродаи эҷодкор аст.

Ягонагии ҳаёт

Коинотро танҳо ҳаёти Ягона фаро гирифтааст. Ин ҳаёт натиҷаи судури Мутлақ аст ва ҳама гуна шаклҳо, намудҳо ва ифодашавӣ аз мавҷудияти ҳаёти мутлақ шаҳодат медиҳанд. Ҳар кас ва ҳар чиз ин ҳаётро ҳолати шахсии худ дарк менамояд.

Ваҳдат ва касрат

Бо кадом сабаб Рӯҳи мутлақ аз худ бо роҳи судур шаклҳои гуногуни ҳаётро офаридааст? Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки Офаридгор хоҳише надорад. Хоҳиш худ ҳолатест, ки аз махлуқи гузаранда ва фаношаванда судур мекунад. Кирдгор худ бениёз аст.

Ҳаёти оламро фарогиранда

Агар Кирдгорро ба чизе эҳтиёҷ мебуд, пас чизе берун аз Ӯ вучуд намедошт, чунки Худ ҳама Ӯст.

Бо ҳамин тариқ, агар мо Кирдгорро бениёз донем, пас бояд ҳама гуна андешаҳое, ки хоҳиш доштани Ёро эътироф доранд напазирем.

Вале саволе ба миён меояд, ки чаро Ҳақиқати матлақ, ки дорандаи ҳама ҳастист ва ниёзе ба ҳеч чиз надорад, аз Худ ва дар доираи Худ олами моддиро ба миён овардааст? Ҷавоб ба ин савол аз имкон берун аст. Ҳар ҷавобе, ки инсон ба ӯ қаноатманд шавад, дар асл ғайриқаноатбахш ва тахминист. Аз ин рӯ, бояд қаноатманд шуд, ки судури Хиради ноб дар намудҳои гуногуни олами моддӣ худ барномаест, ки ҳадафи онро ба ҷуз Кирдгор ҳеч кас пай набурд, намебарад ва нахоҳад бурд.

Дар хиради Кирдгор

Танҳо ҳастии Ягона вучуд дорад, он Кирдгор аст. Дар хиради беинтиҳои Кирдгор образи тасаввурӣ ё кайҳони моддӣ сураат гирифт.

Аз андешаи дар бораи қадами аввали фикрӣ, гузашта ба қадами дуввум – неруӣ (энергетикӣ) ва дар охир ба дараҷаи моддиёт расидан, равиши инволюсионӣ дар пайдоиши олам буд. Пас аз ин, зинаи таҳаввул оғоз гадид ва марказҳои индивидуалӣ ва ягона ба вучуд омаданд.

Раванди таҳаввул баҳри кушоиши “ман” – и инсон барои амалӣ гаштани қувваи Кирдгор нигаронида шуда буд. Партофтани ниқобҳо паси ҳамдигар инсонро оҳиста – оҳиста ба дарки маҷуд будани хиради Кирдгор дар ҷисми мо оварда расонд. Ин моҳияти таҳаввул ва асрори ҳаёт аст. Аз ин рӯ, олам дар хиради Офаридгор ҷой дорад. Пас ҳеч “боло”, “поён”, “ин ҷо”, “он ҷо” бидуни Кирдгор вучуд надорад. Фазо ва вақт, ҳама қонуниятҳои кайҳон танҳо маҳсули тасаввурии Кирдгоранд.

Таҳаввули кайҳонӣ

Андешаи моддигароӣ бар чунин ақидааст, ки хирад маҳсули дуҷумдараҷа, натиҷаи таҳаввули моддиёт аст. Тибқи андешаи Ведой хирад дар ҷавҳари олами моддӣ дар намуди ноб қарор дорад. Кӯшиш баҳри ошкоршавӣ лаҳза ба лаҳза “ман” – и дар

дохили олами моддӣ бударо равшантар мегардонад ва дар зинаи худшиносии субъективӣ ба асли худ – Кидгор бармегардад¹⁴.

Баъзе аз андешаҳои илмӣ чунин мазмун доранд, ки “вазифа аз ташкилҳои ҷисм” пештар аст, яъне организми зинда вазифаи муайянро иҷро мекунад. Барои иҷро намудани ин ва ё он вазифа узви махсус дар организм ба воя мерасад. То ба анҷом расидани ташаккули ҷисм чунин узв, организм вазифаи худро ба тарзи номукамал иҷро менамояд.

Дар Ведҳо гуфта мешавад, ки агар вазифа пеш аз ташаккули ҷисм муайян бошад, пас хоҳиш аз вазифа пештар аст.

Ба ибораи дигар, хоҳиш то ба пурра ташаккул ёфтани ҷисми зинда, мавҷуд аст. Аз ин рӯ, ба чунин хулоса омадан мумкин, ки дар ин раванд ангеае аз тарафи Хирад бо хоҳиши ташаккули ҷисм падид меояд ва махлуқи зинда ин ангезаро дар намуди хоҳиши норавшан дарк менамояд. Пас чунин ангеа дар ниқоби хоҳиш оҳиста – оҳиста аёнтар мегардад. Ин ангеа аз тарафи Хирад, ки дар ҷавҳари олами моддӣ ҷой дорад, кӯшиши озодшавӣ аз “завлона” – и моддиёт аст. Маҳз ин нуқтаест, ки тафовут байни назария дар бораи таҳаввуло аз андешаи Ведой дар бораи инкишоф равшан месозад.

Роҳ ба сӯи инсон

Тибқи ақоиди баъзе аз табиатшиносон ҳаёт новобаста аз мавҷуд будани хирад пайдо буд ва хирад натиҷаи ташаккули ҳаёт аст. Муаллифони Ведҳо бар чунин андешаанд, ки хирад (дар шакли хиради ноб) ҳамқадами таҳаввул аст. Вай таҳкурсии таҳаввул буда, ҳеҷ гоҳ натиҷа ё маҳсули таҳаввул шуда наметавонад. Дар назарияи таҳаввул гуфта мешавад, ки хирад натиҷаи кӯшиши олами моддист, ки ҳадаф аз ин кӯшиш ба вучуд овардани шаклҳои навини материя мебошад. Баръакс, дар назарияи таҳаввули Ведҳо гуфта шудааст, ки таҳаввул натиҷаи кӯшиши хирад буда, ҳадафаш ҳарчи болотар ва равшантар хувайдо шудани худ хирад аст.

---

¹⁴Ниг. ба асари В.Г.Гегел “Фалсафаи рӯҳ”

Мубориза ва машаққати таҳаввул ин раванди зоҳиршавии хирад буда, ҳадафи озод шудан аз бастагиҳои моддиёт мебошад. Вале ин бастагиҳо табиати дуввуми инсонро ташкил медиҳанд, ки сарфи назар намудан аз он дар ин зинаи таҳаввул ба инсон муяссар нагаштааст. Ин вобастагӣ ҳангоме аз байн меравад, ки инсон дигар пойбанди қонуни сабаб ва натиҷа (карма) набошад.

Карма

Мафҳуми “карма”, чунонки қайд гардид, ба забони санскрит тааллуқ дошта, аз ҷиҳати маъно ифодакунандаи қонуни кайҳонии сабаб ва натиҷа аст.

Ба андеши мутафаккирони Ведой карма худ принципи ахлоқиест, ки вобаста аз пиндору гуфтору рафтори шахс тамоми ҷисму равон ва хтради инсонро шадда намуда, дар ҳар як бозгашт ба зиндагии навин роҳнамо ва роҳбари инсон мегардад.

Бояд хотирнишон сохт, ки ба ақидаи муаллифони Ведой инсон то ба ҳолати ба бақо расидан, чандин бор ба замин омада, аз нав тавлид мешавад ва дар колбади инсонӣ аз дунё даргузашта, боз ба олами моддӣ бармегардад. Чунин ҳолат то ҳангоме идома хоҳад ёфт, ки шахс масъулияте ҳис кунад ва худ роҳбар ва роҳнамои пиндору гуфтору рафтори худ гардад. Ҳангоми равшан тасаввур намудани моҳияти худ, шахс бояд пиндору гуфтор ва рафтори худро танҳо ба тарафи мусбат равона созад, аз некию бадии ҳаёт дар канор буда, худшиносӣ ва худошиносиро ҳадафи зидагӣ қорор диҳад. Танҳо устуворӣ дар ин роҳ метавонад шахсро аз зулмоти олами моддӣ наҷот бидиҳад. Чунин раванд бояд то ҳангоме идома ёбад, ки инсон ба дараҷаи бақо ё озодӣ расида тавонад.

Хулосаҳои мухтасаре, ки бо омӯзиши фалсафаи Ведой ба даст меоянд, ҳамзамон тасвире мебошанд, ки тинати инсон ва кайҳонро пеши назари мо ҷилвагар месозанд.

ҲАСАД АЗ НИГОҲИ МУҲАММАД ЗАКАРИЁИ РОЗӢ

Муҳаммад Закариёи Розӣ (IX-X) аз қабили бузургтарин донишмандон ва симоҳои намоёни афкори фалсафӣ, тиббӣ ва ахлоқии мардуми Шарқ мебошад. Ӯ дар баробари ҳаллу фасли масоили фалсафӣ, аз пешвоёни илми тиб ва ахлоқ низ буд, ки дар ин боб асарҳои зиёде таълиф намудааст.

Қавҳари таълимоти Закариёи Розиро ахлоқ ташкил додааст, ки онро “Тибби рӯҳонӣ” номидааст, яъне масоили ахлоқӣ бо тибби амалӣ дар иртибот ва вобастагӣ ба ҳам баёноти ҳудро ёфтаанд. Китоби «Тибби рӯҳонӣ»-и ӯ бештар ахлоқӣ буда, дар он аксар ахлоқи замимаи инсонҳоро таҳлилу баррасӣ намуда, аз лиҳози иҷтимоӣ мавриди муҳокима қарор додааст.

Муҳаммад Закариёи Розӣ самту тамоилҳои мухталифи фазилятҳо ва разолатҳои ахлоқи инсониро дар муқоиса бо ҳам дида баромада, иллати зухурёбии онҳоро хеле моҳирона ба хонанда ошкор месозад.

Дар ин мақола андешаҳои Муҳаммад Закариёи Розӣ дар бораи яке аз категорияҳои зишти ахлоқи разила -- **ҳасад** мухтасар баррасӣ мешавад. Аз нигоҳи Закариёи Розӣ, ҳасад бурдан нуқсонест, ки дар нафси инсонӣ аз чамъ шудани хирсу тамаъ ва бухл ба вучуд меояд. Одамони ҳасуд бадқору шарур буда, аз озор расонидан ба мардум лаззат мебаранд. Чунин инсонҳо аз «рӯйдодҳои ногувори мардум шод мешаванд, гарчанде мардум ба ӯ осебе нарасондаву зулме ҳам накарда. Одати чунин кас бад дидани абноӣ чинс (навъи башар – Т.М.) аст. Ҳол он ки мардум аз абноӣ чинс умедвор аст, ки онҳо хайру некиро аъмоли худ қарор дода, ба ҳамдигар хубӣ мекунанд».¹ Аз тарафи дигар, аксари қулли мардум саъю талош мекунанд, ки дӯстдору муфид барои ҷомеа бошанд. Аммо қисмате аз одамон

---

¹ Закариёи Розӣ. Мунтахаби осор. Тибби рӯҳонӣ. Ҷарҷума ва таҳияи А.Девонакулов, М.Бақоева, С.Раҳимзода. Душанбе: «Адиб», 1989. -С.75-76

ба ҳасадбарӣ шугл меварзанду онро дар дили хеш парвариш медиҳанд ва сарчашмаи хирсу ҳасодатро мутафаккир дар хислати бахил будан медонад. Аз ин ҷо, ба фикри ӯ, **шахси ҳасуд** тобу тоқат надорад ва раво намебинад, ки ягон шахси дигар, он чизе, ки ӯ дорад, дошта бошад. Бинобар ин аз нигоҳи Закариёи Розӣ, «...**ҳасад дарде аз дардҳои нафсонист, ки дорои зарарҳои беҳисоб мебошад**».² Шахси ҳасуд аз он чизе, ки одамони хайрхоҳ ба он мецоҳанд ёрӣ расонанд ва аз ин роҳи ноҳамвору нодуруст боздорӣ намоянд, безор аст. **Ҳасудию бахилӣ** сифати разили бадкорону баднафсон аст ва ин қабил одамон на ба инсонҳои хуб ва на ба корҳои хайр тамоюл доранд, балки танҳо ба шарру шурури худ ихлосманданду халос. Онҳо, пеш аз ҳама, афзалияти худро нисбати дигарон қоил буда, мухаббати зиёде ба нафси худ дар дил парварида, доираи ҳасодати худ васеъ мекунанд. Вале ҳақ ба ҷониби некону хайрхоҳон аст ва мардум аз ҳасуд умеди некию хубӣ надоранд ва аз онҳо безоранду нисбаташон нафрат доранд. Зеро тинати инсонӣ зидди зулму бадкирдорӣ мебошад. Инсонии ҳасуд дар назди инсонҳои пок макруҳ аст, чунки шахси ҳасуд ҳам бахилу бадхоҳ ва ҳам дурӯғгӯю бадқавл аст. **Ҳасуд** дар пайи амалӣ намудани хошишҳои ҳасудонаи худ буда, «аз содир кардани қабоҳат ҳаргиз худдорӣ намекунад. Мақсуди **ҳасуд** ҳаргиз ба ёрию дастгирии навъи башар равона нест».³ Шахси **ҳасуд** на танҳо ба наздикони худ, балки ба онҳое, ки намешиносаду намедонад ва ҳатто ба онҳое, ки аз ӯ хело дурранд ҳасадбарӣ мекунанд. Вай фикр мекунанд, ки мардумони дигар кишварҳо дар неъмату фаровони умр ба сар мебаранд ва дар чунин ҳолат **ҳасуд** рӯҳан дар озобу ранҷ рӯз ба сар мебаранд, дар ҳоле, ки шояд ҳақиқати ҳол баръакс бошад. Закариёи Розӣ чунин аъмоли ҳасудро ҷанбаи аҳмақӣ медонад. Агар **ҳасуд** аз аҳволи наздикон бо имконияти дидани ҳол ҳасад барад, аз аҳволи дур будагон ба **фикру тасаввур ҳасад** бурда, ҳобо ҳаёлашро гум мекунанду ҷонашро дар азоб мемонад. **Ҳасодат** дар бисёр ҳолатҳо инсонро ба **худхоҳиву худпарастӣ, бадбинӣ ва худтаърифкунӣ** водор намуда, ба дараҷае мерасад, ки гӯё он хислат ва он чизро танҳо ӯ дораду дигарон аз он бенасибанд. Аз

---

² Ҳамон ҷо. -С.76

³ Ҳамон ҷо.

ин чо, аз назари Закариёи Розӣ «танҳо он касонро бояд ҳасуд гуфт, ки аз ноил гардидани касе ба ягон чизе ғамгин ва маҳзун гарданд, гарчанде ноил шудани он кас ба он чиз барои **ҳасуд** ҳеҷ гуна зараре надорад».⁴ **Бадгарин ҳасуд** он шахс аст, ки аз чизе, ки ба дигарон мерасад ва он чиз барои он кас ниҳоят муҳим аст, ҳасуд ба мақсад ноил шудани он шахсро ҳис намуда, аз ҳасодат чун мор печу тоб хурда ранчу азоби сахте мекашад. Он вақт дар **вучуди ҳасуд макру найранги зарароварӣ бо ҳасади ҳасуд** ба кумак мешитобад ва дар якҷоягӣ дар нафс на танҳо ҳисси ҳасадбарӣ ҷой мегирад, балки адовату душманӣ дар вучуди ӯ рушд мекунад. Баъзан дар зиндагӣ ҳамин гуна **ҳасадбар** дар байни ҳешовандону рафиқон ва ҳатто дар байни хоҳару бародарон ва ошноёни наздик вучуд дошта метавонад. Баъзе вақтҳо байни **волидайн, модару духтар, писару падар, бародару бародар, хоҳару апа низ ҳасодат** ба вучуд омада, боиси носолимии иртиботи волидайнӯ фарзандон мегардад, ки чунин аъмоли ба чомеа низ бетаъсир наместонад. Чунки аз байн рафтани рафоқату ягонагии оила ва носолимии он боиси баҳамрехтани ваҳдату ягонагии чомеа шуда метавонад. Дар натиҷа **ҳасад шабеҳи марази сирояткунанда аст, ки ба оила ва пешрафти чомеа ҳалалпазирӣ мекунад ва мубориза дар муқобили ҳасаду бахилгӣ аз саҳтарин ва вазнинтарин масъулияти инсонҳои оқилу донишманд ва аҳли фаҳм ва устодони ахлоқ ба ҳисоб меравад. Чунки ҳасади аксари ҳасудон дар хуну вучуди онҳо чо гирифта, чун одати қалбиашон гардидааст.**

Тамоми мутафаккирони бузурги Шарқи миёна, махсусан форсу тоҷик дар бораи категорияҳои ахлоқӣ китобу рисола ва шеърҳои дostonҳои зиёде навиштаанду саъю талош намудаанд, ки **фазилатро дар муқобили разолат гузоранд ва инсонҳоро ба роҳи рост ва дуруст ҳидоят намоянд.** Муҳаммад Закариёи Розӣ низ аз қабилҳои бузургоне буд, ки ҳануз дар асрҳои 1X-X ба ин масоили дардноки чомеа диққати махсус додааст ва «**Тибби рӯҳонӣ**»-и ӯ бештар ба ахлоқ ва разолатҳои он бахшида шудааст. Мутафаккир барои мисол доир ба **ҳасодат** намунаи хубе меорад, ки масалан «ба мисли он аст, ки агар шахси бегона сардори шаҳр шавад, мардуми он шаҳр ӯро бад намебинанд, валекин касе аз

⁴ Ҳамон чо.-С.77

сокинони худи он шахр сардори онҳо шавад, онгоҳ қариб аксарият бар $\bar{u}$ ҳасад мебаранд, агарчанде манфиати он марди худӣ барои онҳо зиёдтар аз одами бегона бошад».⁵Чунонки дар боло гуфта шуд илллати чунин аъмолу рафтор дар он аст, ки шахси ҳасадкунанда дар дил шавқи аз дигарон бе асос бартарию афзалиятнокӣ доштанро мепарварад ва дар натиҷа ин саъю талош бар нафси инсон осор мегузорад. Ин гуна одамоне, ки муҳаббати зиёде бар нафси хеш доранд, хоҳони онанд, ки ба рутбаҳои боло бирасанд, вале қаси дигар ба он нарасад. Дар ҳоле, ки қасе аз байни онҳо ба мартабаи болотаре нисбати дигарон расад, онгаҳ ҳасудон ғамгин шуда, мутаассир мегарданд. Бо вучуди он ки он шахси соҳибмартаба ба онҳо бо назари лутф нигоҳ кунаду хайрхоҳашон бошад ҳам, аз вай розӣ намешаванд ва чунон ба назар мерасад, ки хайрхоҳии вай ба онҳо хуш наомада, худашон хоҳиши ба он мартаба расидан доранд. Аз назари Закариёи Розӣ ин тавр андешидан ва аъмоли онҳо аз рӯи адолат нест, чунки онҳо на ба ақл тақия мекунанд, балки аз рӯи эҳсосот рафтор намуда, барои қонё шудани нафсашон талош менамоянд. Дар асл ин шояд арзиш надошта бошад, вале **ҳасуд ақлро** тамоман ба назари эътибор нагирифта, аз пай **эҳсосоти** худ шуда, барои худ расидан ба он мартабаро орзу мекунад. Дар ин ҳолат Закариёи Розӣ ба **ақл** тақия намудану дар бораи ин умур фикр карданро тавсия мекунад ва мефармояд, ки бад дидани ҳасуд ва нисбати $\bar{u}$ парваридани ҳисси хашму ғазаб ва аз нигоҳи интиқодӣ ба онҳо бархурд намудан амали доимии одамоне бояд бошад. Чунки бо он шахси наздик ва ё худӣ, ба рутбаи баланде сазовор шудааст, **парваридани ҳасад** нисбати $\bar{u}$ аз рӯи инсофу одамгарӣ нест. Зеро ки фарди соҳибмартаба қаси аз худ поёнтарро аз қушиши ба мақсад расидан манъ намекунад. Ва он рутбае, ки $\bar{u}$ ба даст овардааст, арзише надорад, ки ҳасад дар вай чо дошта бошад ва ё барои он ҳасуд ҳасад варзад. Агар фарди ҳасадбар солим фикр кунад, пас соҳибмартаба шудани он шахси муқобил ҳаргиз илллати қаҳру ғазаб намешавад.⁶ **Ҳасадбар** бояд бифаҳмад, ки агар соҳибмартаба бародар, дӯст ва ҳамшаҳрии $\bar{u}$ бошад, барояш беҳтар аст, чунки вай метавонад

---

⁵ Ҳамон ҷо.-С.77

⁶ Ҳамон ҷо.-С.78

барои $\bar{u}$ нафъе расонад. Аз тарафи дигар он соҳибмартаба ба $\bar{u}$ зараре нахоҳад расонид, зеро ки дар байни онҳо новобаста ба шуғлу вазифа алоқаи наздики табиӣ вучуд дорад. Дар баробари ин агар дар байни мардум, подшоҳон, сарватмандон, мансабдорон робитаи аслиӣ бошад, шахси ҳасадбар набояд хоҳишманд шавад, ки дороии онҳо ба вай расад. Пас, дар ин ҳолат ҳасад хурдан бефоида аст ва онҳо аз назари бад нигаристан ҳеҷ гуна асоси ақлӣ надорад. Бинобар ин аз назари Закариёи Розӣ шахси бофаҳму оқил бояд **нафси наботӣ, ҳайвонӣ, шахватӣ** ва **ғазабии** хешро зери назорат гирад, то битавонад нафсашро аз ҳавою ҳаваси чизҳои лаззатбахш ва шахват ниғаҳ дорад.⁷ Бисёр чизҳое аст, ки ба $\bar{u}$ тааллуқ надорад, бинобар ин барои вай на лаззат ва на кайфият дорад. Дар ин маврид **ҳасад** хурдан барои **ҳасуд** ба **чуз зиёни нафсонию ҷисмонӣ** дигар манфиате надорад. **Зарари нафсонии ҳасад** он аст, ки нафсро парешон намуда, онро ба чизи набуда саргардон мекунад ва аз фикри солим дур месозад ва ба саломатии ҷисми худ осеб мерасонад. Дар натиҷа **ҳасуд** гирифтори ғаму дард, дилшикастагӣ ва андӯҳи тулонӣ мегардад.

Зарари ҷисмонии ҳасад аз он иборат аст, ки иллатҳои дар нафс пайдо мешаванд, ки онҳо ба **ҳасуд беҳобӣ, камиштиҳои** ва дигар **ҳолатҳои рӯҳу равониро** ба вучуд меоварад. Дар натиҷа ҷисми инсонии **ҳасуд** заифу нотавон, рангу рӯяш бад ва мизочи баданаш фосид мешавад. Аз ин ҷо, аз нигоҳи Закариёи Розӣ, агар инсонии оқил бошад ҳам, вале лаҷоми нафсашро озод бигузорад, дар он ҳолат вай чунин лаззату шахватҳоро талабгор мешавад. Чунин **аъмоли ифротӣ** хоҳ ноҳоҳ ба зарар ва беобрӯӣ бурда мерасонад, ҳол он ки ҳамаи инҳоро шахс бо кумаки ақл метавонад аз худ дур кунад ва ҳавою ҳавасҳои нафсонии ба вучуд омадаро ба фаромушӣ супорад. Дар айни замон инсонии оқил метавонад дар бораи он аслан фикр накунад ва беҳтарин фикр он аст, ки инсон аз ин феълӣ атвори аблаҳона ва разолату касофати зараровар худдорӣ намояд. Бинобар ин беҳтарин фикр он аст, ки инсон тавассути **ақлу тафаккури** хеш девонагӣ ва дарду алами бефоида аз худ барӣ созад ва бо аъмоли зерин ҳасадро аз нафси хеш дур карда метавонад: **яқум** ин ки шахси

⁷ Ҳамон ҷо

хирадманд пеш аз ҳама аз паи аҳволи мардум бояд бошад ва дар бораи фирӯзиву беҳбудии ҳолу аҳволи онҳо фикр кунад. **Дуюм** дар бораи амалӣ намудани ин гуна аъмоли худ собитқадам ва устувор бошад.⁸

Маълум аст, ки вазъияти **ҳасадшаванда** дар нафси худ нисбат ба ҳолати **ҳасадбар** дигаргун аст. Аз ин рӯ, ҳар он чи **ҳасуд** дар бораи **махсуд** тасаввур мекунад, бо ҳақиқати ҳол мувофиқат намекунад . **Ҳасуд** фикр мекунад, ки **ҳасадшаванда дорони чизи азим, чоҳу чалол ва фараҳмандӣ** аст, аммо дар асл ин тавр нест. Дар ин бора мутафаккир менависад: «Табъи инсон чунин аст, ки агар ягон ҳолате ва ё мартабаи азиме, ё худ пуршукухеро бинад, ҳамоно орзу мекунад, ки вай ҳам ба он ҳолат бирасад ва боварии том дорад, ки каси ба он ҳолат ноил гардида дар ниҳояти хурсандӣ ва таматтӯъ мебошад. Аммо ҳақиқати ҳол дигар аст. ...Баъдтар воқиф мегардад, ки он ҳолат на он қадар хурсандиовар аст».⁹ **Ҳасуд** ҳатто ба ин марому мақсади худ ноил гардида, машҳур шавад ҳам боз худро ба ҷои баландтар дидан мехоҳад, чунки ба он мартабае, ки хоста ва муштоқи он буд расид, дар айни ҳол он мартаба барояш пасту беқурб буда, ба ғаму кулфат ва тарсу хавф гирифта мегардад. Тарсу хавфаш дар он аст, ки мабодо аз ин рутба, ки захмати зиёд кашида буд, ронда шавад. Вале иллати ғаму андуҳаш аз барои он аст, ки то чи ҳад қудраташ мерасад, ки вазифаи ишғол кардаашро иҷро карда метавонад ва дар айни замон хостори дараҷаи баландтари рутбаи хеш мешавад. Натиҷа ин мешавад, ки чунин фикру андешаҳои парешонхотирӣ шахси **ҳасуди** соҳибмартабаро ба ғаму дилшикастагӣ ва хавфу хатар меандозад. Дар баробари ин дар ҷараёни фикру ҳаёли аз ин мартаба боз ба мартабаи болотар расидан ҷисму ҷон ва рӯҳи ӯро дар азоб мемонад. Пас одами оқилу доно набояд аз паи ҳирсу ҷуши мансабу рутбаи боло ва сарвати муфт ба даст меомада фикри худро машғул кунад. Ва ба фикри Розӣ беҳтарин ҳолатҳо он аст, ки барои бақои зиндагии оддӣ ҳатмии инсон бо дарёфти чизҳои зарурӣ қаноатманд шаваду бас. Аммо мутаассифона, тамоми ин ҳолатҳои оддӣ барои ҳасудон бешавқу белаззат менамоянд, зеро ки онҳо

---

⁸ Ҳамон ҷо.-С.79

⁹ Ҳамон ҷо.-С.79-80

хамеша дар ғами инкишофу пешрафти муфт ва расидан ба мартабаҳои болотар мебошанд. Пас, хушҳолии ҳасудон камтар аз ғаму андуҳашон буда, оромишу роҳати онон камтар аз роҳати касонеанд, ки таҳти фармонашон мебошанд. Бояд қайд намуд, ки ин ҳолати ҳамешагӣ ва табиии инсонҳо аст, яъне зиддияти ахлоқҳо, хостахову нохостаҳо, фазилату разолат, ҳасодату қаноатпешагӣ ва ғайраҳо дар хуни инсонҳо чараён дорад ва ҳаллу фасли онҳо аз қадимулаён то имрӯз идома дорад. Ин ба маънои он аст, ки инсон дорандаи қисм, нафс, рӯҳ ва ақл аст ва ҳар кадоми онҳо бо ҳам иртиботу дар айни замон зиддият доранд. Ҳоло инсон агар тавонад аз ҳар кадоми онҳо дар ҳадди эътидол истифода намояд, олам гулистон мешавад. Аммо, мутаассифона, боз **ифроту тафрит** аст, ки инсон фиреби онҳоро меҳурад, **ҳадду васатро** монда, майл ё ба **ифрот** ва ё ба **тафрит** мекунад. Аз тарафи дигар, инсон барои он ки дурусткор бошад ҳасуду бахил набошад, бояд наҷодан «хуни пок» дошта бошад ва ё тарбияи дурусти хонавода ва мактабу чомаеро гирифта бошад. Ва аз тарафи дигар дорандаи илми кофӣ бошад, то тавонад аз рӯи ақлу хирад амал кунад, то ки чунин аъмолҳои разила дар вучуди ӯ чо нагиранд ва ӯро ба касолату касофат набаранд.

Ҳоло фақат дар бораи яке аз категорияҳои разила “**ҳасодат**” сухан рафт, аммо ин **ҳасодат** оқибатҳои баде аз паси худ дорад, ки он **бахилӣ, кибру ғурур, кинаву кинатӯзӣ, шахватпарастӣ, худхоӣ, бадбиниву бадхоӣ, қаҳру ғазаб, дурӯғгӯӣ** ва дигар омилҳои замимаро дар инсон ба вучуд меорад, ки одамиро ба ҳайвони ба ҳеч ҳайвон монанд набуда табдил медиҳад. Хуб мешуд, ки хонандаи ин мақола ба он саҳланигарӣ накарда, бо қиддият ба он тавачҷӯҳ намояд, то панде аз он гирад.

Аммо, мутафаккир на танҳо иллатҳои пайдоиши ҳасадро, балки роҳҳо ва воситаҳои илочи табобату аз байн бурдани онро низ бозрасӣ намудааст. Дар навбати аввал, инсонӣ оқил бояд дар бораи зарару оқибатҳои нохайри он фикр кунад, чунки дар чараёни фикру андеша қардан шахси бофаҳм метавонад ба ҳулосаҳои амиқу дуруст биёяд, ки барои ислоҳи ӯ кумаки бузурге мешавад. Аз тарафи дигар, шахсони наздики ҳасадкунанда аз гирифтории ӯ ба ҳасаду бухл бояд маҳзун гарданд ва аз ибтидои шуруъ қардан бар ҳасаду бухл ғазабро раво дида, ӯро барои расидан ба ҳадафҳои манъ мекарданд. Ҳамчунин дар кори

шахсии ҳасадбар халалпазирӣ менамуданд, онгоҳ он шахс аз рафтори худ дар хичолат монда, аз ин аъмоли зишташ шояд даст мекашид. Ва минбаъд ҳам баҳри ислоҳи ҳасуд чи наздикон ва чи бегонагон дар дил шавқе парваранду софдилона ӯро бо роҳи рост ҳидоят намоянд.

Ин буд мухтасаре дар бораи ҳасад, оқибатҳои он ва илочу роҳҳои наҷотёбӣ аз он бо умеди он ки хонандаи муҳтарам аз назари мантиқӣ ба ин мақола назар намуда, хулосаи заруриро ба даст меорад.

КОРБУРДИ ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҶО ДАР РОМАНИ «ГАРДИШИ ДЕВБОД» -И АБДУЛҶАМИД САМАД

Дар адабиёти муосири тоҷик зиёд адибоне ҳастанд, ки дар инкишофи забони тоҷикӣ саҳми босазо гузоштаанд, ки яке аз ин қалашкашони хушбаён Абдулҷамид Самад мебошад. Маврид ба зикр аст, ки ҳар як аз асарҳои Абдулҷамид Самад махсусиятҳои забонии худро соҳибанд. Аз ин рӯ, таҳқиқи баррасӣ намудани хусусиятҳои забонии осори ин адиб барои муайянсозии ҷойгоҳи адиб дар такмили забони муосири тоҷик қобили тавачҷуҳ мебошад. Ҳадафи мо дар ин мақола арзёбии корбурди зарбулмасалу мақолҷо дар романи «Гардиши девбод»-и ин нависандаи хушбаён мебошад.

Зарбулмасалу мақолҷо ҳамчун унсури муассиргари нутқ баёнсози тарзи ҳаёту рӯҳияи одамон, орзуи ормони халқҷо мебошанд. Дар забони тоҷикӣ низ ин воҳидҳои нутқ истеъмоли фаровон доранд. Ба андешаи забоншиноси тоҷик Р.Ғаффоров, «Аҳамияти истеъмоли зарбулмасал ва мақолҷо чун яке аз воситаҳои пурқуввати тасвир дар адабиёти бадеӣ бағоят бузург аст. Агар онҳо дар мавқеи худ истеъмом шаванд, забони нависанда пуробуранг ва салису таъсирбахш шуда, хусусияти миллии он барҷастатар мегардад» (3, 89). Омӯзишу таҳқиқи зарбулмасалу мақолҷо аз лиҳози услуб барои муайянсозии хусусиятҳои лингвистии ин воҳидҳои нутқ муҳиму саривақтӣ мебошад.

Нависандаи муосири тоҷик Абдулҷамид Самад мақолу зарбулмасалҳоро мувофиқи предмети баён ва мароми эҷодӣ, бамавқеъ истифода намуда, бо ин роҳ ба забони асари худ обуранги бадеӣ ва фасоҳату салосат бахшидааст. Аз назари истеъмом, зарбулмасалу мақолҷо, ки дар романи «Гардиши девбод» ба чашм расидаанд, гурӯҳҳои зеринро ташкил медиҳанд:

1. Зарбулмасалу мақолҷо, ки бе тағйир ва ё бо тағйири ҷузъӣ ба қор рафтаанд. Масалан, «**ном дорӣ нон дорӣ**» (1, 26);

«оби дегча аз ҳама пеш мечӯшад» (1,58); «моргазидаро хоб мебарату гуруснаро не» (1,159); «гӯсола қаҳдон холи қунаду бача нондон» (1,258); «шавад обӣ, нашавад лалмӣ» (1, 272); «гӯри бахил танг мешавад» (1,441) ва ғайра. Табиист, ки ин гурӯҳ қисми асосии зарбулмасалу мақолҳои романро ташкил мекунад.

2. Зарбулмасалу мақолҳое, ки бо каме тағйирот қорбаст шудаанд: «кӯҳ ба кӯҳ нарасад, одам ба одам мерасад» (1, 209); «роҳи дура тӯшааш зӯр» (1, 66); «ҳар кас ризқи худа мехӯрад, нодон ғами беҳуда» (1, 99); «оҳана дар гармиаш кӯфтан беҳ» (1, 270); «аз ин гӯшам ба он гӯшам, ба бобои чапаргӯшам» (1, 246) ва монанди инҳо.

Маълум аст, ки дар забони тоҷикӣ оид ба воқеа ва ҳодисаҳои гуногуни зиндагӣ, дар як мавзӯ мақолу зарбулмасалҳои гуногун гуфта шудаанд. Ва ё чузӯҳои гунаҳои мухталифи мақолу зарбулмасалҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Абдулҳамид Самад баъзан дар ҷойҳои гуногун вариантҳои мухталифи онҳоро истифода кардааст. Зарбулмасали «замони пушти боя бину рӯи камбағал» (1, 36) дар мавриде истифода мешавад, ки шахси нолоиқ ва ба коре ношоиста соҳиби мансабе мегардад. Ё зарбулмасали «санги бузурга бардошта, ки натавонистӣ, гирдаш бигарду таъзимаш кун» (1, 45) дар мавриде истифода мешавад, ки ба касе зӯрат намерасад, ба ӯ итоат бояд намуд.

Абдулҳамид Самад барои пуртаъсир намудани сухани қаҳрамонон зарбулмасалу мақолҳоро ончунон қорбаст намудааст, ки хонанда ба зӯдӣ ҳадафашро дарк мекунад. Масалан, қорбурди зарбулмасал дар ҷумлаи «Вай чун гузаштагони дорову чашмсери хеш аз рӯи ақидаи «нон дорӣ-ном дорӣ» мезист» (1, 26) истифодагари он аст, ки нависанда аз забони қаҳрамон таъкид мекунад, ки саховатмандӣ ва дасткушодӣ барои инсон обрӯ ва ном меоварад.

Аз номи персонаж «Девор ба дарун афтад беҳтар» (1, 27) - гуфтани нависанда ба он далолат мекунад, ки айбу камбудихоямонро аз дигарон пештар худамон бинем, беҳтар аст. Ин зарбулмасал дар романи мазкур бамаврид ва мутобиқ ба нутқи персонаж истифода шудааст.

Ҷумлаи «-О ҷоҳил, «моли муъмин-хуни муъмин» гуфтаанд» (1, 32)-ро нависанда дар мавриде истифода кардааст, ки

персонаж меҳоҳад барои пуртаъсир шудани нутқи худ он нуктаро таъкид намояд, ки молу коло ҳастии муъмин аст.

Чумлаи «Мӯйсафеди Некном байни пешвозгирон бо қомати як сару гардан баланд, худ ба худ ғуррид: **«Омад аз Маккаву Мадина, Гадо ҳамон гадои порина»** (1, 34) ифодагари нафрат доштани қаҳрамон ба тарзи рафтори қаҳрамони манфӣ мебошад ва маънои онро дорад, ки дунёро ҳам дида бошад, тағйир наёфтааст. Ба дунболи ин, нависанда мақоли машҳури **«Аз девори қач ҳазар. Ин палиди хонасӯхта онҳоро ором намегузошт»** (1, 36) оварда, зимни он таъкид доштааст, ки ҳамеша бояд эҳтиёткор буд. Ба мавриди дигари истифодаи зарбулмасалу мақолҳо дар асари нависанда таваҷҷуҳ мекунем:

«Замони **«пушти боя бину рӯи камбағала»** гузашт» (1, 36) дар мавриде ба кор рафтааст, ки персонаж аз ҳолати кунунии худ норозӣ мебошад. Ин зарбулмасал ифодагари он аст, ки табақаҳои иҷтимоӣ дар ҳама давру замон дар мубориза мебошанд.

-Бобо, баъди фикри зиёд ба ин хулоса омадам,-боз ба суҳбат шарик мешавад **Мирак.-Мушта бо дурафш чанг андохтан камоли аблаҳист** (1, 45) маънои онро ифода намудааст, ки нобаробарӣ дар чанг беадолатӣ мебошад.

Халқ ҳикмате дорад **«санги бузурга бардошта, ки натавонистӣ, гирдаш бигарду таъзимаш бикун»** (1, 45) гуфтани нависанда дарак аз он медиҳад, ки ақлу фаросат ва имконият дар ҳама ҳолат барои инсон соҳибақл муҳиманд. Зарбулмасали мазкурро мураттиби **«Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ»** ба тариқи зерин шарҳ додааст:

1. Сангеро, ки натавон бардошт, бояд бўсид(-у гузашт)

2. Сангеро, ки натавон газид, бўса деҳ!

Муқ. Дастеро, ки наметавон бурид, бояд бўсид

Чу «Сангеро наметавонад газид, бўса диҳад».

Касе ки бошад, даъвинавои маъниёб Сӯзании Самарқандӣ (17, 36). Дар мавриди маънои услубии зарбулмасали мазкур илова намудан мумкин аст: зӯрат, ки нарасид, зорӣ кун.

Зарбулмасали **«замона азони зӯру тамошо азони кӯр шуд»** дар романи «Гардиши девбод» аз забони қаҳрамон чун нафрат баромадааст ва ифодагари он аст, ки зӯр меҳӯрад, беқувват

тамошо мекунад. Ин ҳолатро нависанда чунин тасвир кардааст: «-Тавба, **замона азони зӯру тамошо азони кӯр шуд**» (1, 49).

Барои фаҳмову возеҳтар ифода шудани ҳадаф Абдулҳамид Самад дар романи мазкур калимаи гуфтугӯии «матал»-ро истифода намудааст. Ҷумлаи «Матали **«оби дегча аз ҳама пеш мечӯшад**» рост будааст» (1, 58), мисоли равшани он аст. Маънои ин зарбулмасал аз худихо эҳтиёт бояд кард аст.

Зарбулмасали **«роҳи дура тӯшааш зӯр»** маънои онро ифода мекунад, ки ҳар қадар сафари роҳи дур бошад, маҳсулаш беҳтар аст. Мисол: Ҳо **“роҳи дура тӯшааш зӯр”** гуфтаанд (1,66).

Мақоли **«тарбуриву сарбури як аст»**, маънои онро дорад, ки касеро аз ҳаёт маҳрум кардан, баробар бо буридани як ниҳол мебошад. Масалан: Доим таъкид мекардӣ: **тарбуриву сарбури як аст**.

Маънои мақоли **«Дар зарурат раво бошад»** он аст, ки дар вақти кори муҳиме аз баҳри карру фар гузаштан лозим аст ва ба кори ғайримумкин даст задан мумкин аст. Мисол: -Боз гапи дигаре ҳаст чони бобо. **Дар зарурат раво бувад** (1, 91).

Баъзан нависанда дар роман ҷумлаҳоеро истифода намудааст, ки бо овардани мафҳуми зарбулмасал зикр мешаванд ва албатта, гунаи халқии мафҳуми зарбулмасал дар ҷумла қайд мешавад: Матале ҳаст: **ҳар кас ризқи худа мехӯрад, нодон ғами беҳуда** (1, 99).

Дар роман гунаи дигари зарбулмасали **«Шайхро хунар нест, хонақо танг аст»** аз ҷониби нависанда дар мавқеъаш кор фармуда шудааст. Маънои ин зарбулмасал он аст, ки барои нафари беҳунар ҳар чиз баҳона мегардад. Мисол: -Беҳунарро хонақоқ танг аст,- танбеҳомез луқма мепартояд кампири Нурбахш (1,107).

Гург дар адабиёт рамзи ҷасорат ва тавоноист. Аз ин рӯ - **Тавбаи гург марг аст**, ба суҳбат шарик мешавад Некном.- гуфтани нависанда маънии онро далолат мекунад, ки гург вақте ҷасорату тавонашро аз даст медиҳад, ногузир маргаш фаро мерасад.

Тарки он одату хислатҳое, ки дар кӯдакӣ пайдо шудаанд, амри маҳол аст. Ин зарбулмасалро Абдулҳамид Самад дар

чумлаи: -Ҳо талхзабонии **Мирак бо шир омадасту ба чон меравад** (1,152) корбаст намудааст.

Нависанда аз забони қаҳрамонони асар нафареро, ки як амали номуносибаш дар назди халқ бад мекунад, бо зарбулмасали «**Худозада бошу забонзада не**» тасвир кардааст. Мисол: **Худозада бошу забонзада не**, гуфтаанд (1, 159).

Зарбулмасали «**Моргазидаро хоб мебарару гуруснаро не**» дар мавриде истифода мекунанд, ки инсон дар ҳолати саҳти гуруснагӣ қарор дорад. Ҳамин маъниро дар чумлаи зер нависанда бармало нишон додааст: Вале «**моргазидаро хоб мебарару гуруснаро не**» (1,167).

Зарбулмасали «**Аз чони нобаромада умед**» дар мавридҳое истифода мешавад, ки ҳанӯз ҳам илоҷи аз марг наҷот додани касе мавҷуд бошад. Маҳз ҳамин маъно дар чумлаи зер ифода ёфтааст: Кашида мегиремаш. **Аз чони нобаромада умед** (1, 181).

Инсон ҳамчун мавҷуди соҳибақл ҳамеша бо умед зиндагӣ мекунад. Чумлаи зер ҳамин маъноро медиҳад: **Шайтон ноумед, банда ба умед, гуфтаанд**, - оҳанги сухани Некном коҳишомез аст (1, 188).

Дар иҷрои коре баҳона чустанро мардум бо зарбулмасали «**Дили нохоҳаму узри бисёр**» ифода мекунад. Чумлаи зер низ ҳамин ҳолро инъикос намудааст: **Дили нохоҳаму узри бисёр**, гапи ӯро бурид Сифат,-ту Миракшоҳ хазинаи баҳонай (1, 208).

Мирак нимрӯя баргашта, чашми сиҳат саволомез ба Сифат дӯхт: яъне кадом матал: - Инсонҳо дар чомеа ҳамеша бо ҳамдигар ниёз доранд. Ҳамин бори маъниро зарбулмасали зер дар худ гунҷонидааст:

- Матал? Дар ин замони балозо мисли аспӣ чувоз пакару гаранг шудаем,- Мирак нимрӯя баргашта, чашми сиҳат саволомез ба Сифат дӯхт: яъне, кадом матал?

-Кӯҳ ба кӯҳ нарасад, одам ба одам мерасад (1,209).

Зарбулмасали «**Боз дунё азони зӯр шуду тамошо азони кӯр**» шакли каме тағйирёфтаи «**Замона азони зӯр тамошо азони кӯр**» аст, ки дар романи мазкур дар ду гуна истифода шудаанд. Ин баёнгари он аст, ки нависанда бо тақозои услуби нигориш ба зарбулмасал каме тағйирот дароварда суханаширо нишонрас

кардааст: «**Боз дунё азони зӯр шуду тамошо азони кӯр**»- мегуфт дар дил муйсафед (1, 239).

Инсон бояд зиёд тамаъкор нашавад, зеро тамаъ инсонро маҷбур ба корҳои ғалат мекунад. Вақте инсон биёр тамаъкор мешаваду ба роҳи ғалат меравад, мардум зарбулмасали «**Нимта нон роҳати ҷон, як нон балои ҷон**»-ро ба вай гӯшзад мекунанд. Масалан, дар романи мавриди назар ин масъала ба гунаи зер оварда шудааст: Сад бор гуфтам, ки эй бача, **нимта нон роҳати ҷон, як нон балои ҷон**. Гӯш накард (1, 240).

Аз боб борону аз шӯхӣ ҷанг- хушдор меод Сафои Афлотун ба хурду бузург, ки баъзан баҳс, бозӣ ва ҳазлҳои аз ҳад зиёдашон баногоҳ ба пархошу таҳқир ва ҳатто гиребонгириву муштзанӣ мепечид(1.243)

Ҳар чиз ҳадду ҳудуд дорад. Чун аз андоза гузашт оқибати нохуб дорад. Мисоли зер ҳамин ҳолатро инъикос намудааст: Васиати пирони хирад дар ёдатон бошад: «**андоза ниғаҳ дор, ки андоза нақӯст**» (1.243)

Зарбулмасали «**Аз ин гӯшам ба он гӯшам, ба бобои ҷапаргӯшам**» маънои кореро иҷро накардан ва ё саркашӣ намудан аз иҷрои кореро дорад. Ҳамин амал дар ҷумлаи зерин зикр шудааст:

-Ин таъкиду хоҳишҳои омӯзгор Салим чандон таъсир намекарданд ва ё ба қавле «**аз ин гӯшам ба он гӯшам, ба бобои ҷапаргӯшам**»- гӯён баромада мерафтанд(1.246)

Инсон пеш аз оне, ки як гапро ба дигарон мегӯяд бояд дар ақлаш санҷад, ки он дуруст аст ва ё барои гуфтани он имкон вучуд дорад ё не. Як сухани дурӯғ метавонад ҷони инсонро дар хата гузорад. Зарбулмасали «**Девор муш дораду муш гӯш**» дар **ҷунин ҷолатҷо гуфта мешавад**. Нависандаи соҳибзавқ Абдулҳамид Самад ҳам ин зарбулмасалро дар асараш истифода намудааст:

-Ваҳ, ин гапа дуҷумбораба забон набиёр,-даҳшатзада гуфтанд ҳамсуҳбатон ва бо ҳарос ба атроф нигариста таъкид карданд:- **Девор муш дораду муш гӯш...** Меҳохӣ, ки боз ҷангалҳои Сибирро тамошо биравӣ? (1.252)

Мураттиби «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» М.Фозилов гунаи адабии зарбулмасали «**Гӯсола**

каҳдон холӣ мекунад, бача-нондон»-ро овардааст(15.308), аммо шарҳ надодаст. Ин зарбулмасал бо шакли каме дигар дар асар ба назар расид:Чуноне мегӯянд: **«гӯсола каҳдон холӣ кунаду бача нондон»**(1.258)

Маънои зарбулмасали **«дар худам нест, дар олам нест»** он аст, ки инсон вақте ба дигарон ёрӣ расонида метавонад, ки талабот худаш қонеъ бошад. Мисол: Алҳол ҳамин хел: **дар худам нест, дар олам нест**, гуфтаанд(1.258).

Дар ҳама ҳолат шахси дасткушод соҳиби эътибори хоса мебошад. Мисол: Мегӯянд-ку: **диҳанда не, гадо мард аст**, - боз шарики суҳбат мешавад Шамсидин (1.258)

Барои он ки инсон ба чизе ниёз надошта бошад, зарур аст, ки дахлу харҷи худро назорат намояд. Мисол: Паси подшоҳ ғайбат. **Об дар ҷойи сахтӣ меистад**, занакӣ кутоҳақл... (1.265)

Инсон дар зиндагӣ то мушкилиро таҳамул накунад ба коре мувафақ намешавад. То мушкили ба сараш наояд ба қадри доштааш намерасад.Мисол: **Посӯхта лаби об медавад**, -бо таҳаммули ҳазломез мегуфт ӯ (1.270)

Дар зиндагӣ ҳар корро дар вақташ иҷро намудан зарур аст, то ки дубора ба он барнагардӣ. Мисол: Дурусту, лекин **оҳана дар гармиаш кӯфтаи беҳ** (1.270)

Зарбулмасали **«Шавад обӣ нашавад лалмӣ»** маънояшон аст, ки агар ба коркун натиҷаи кори ба даст гирифтааш шубҳаовар бошад онро таваккалан оғоз кунад(шавад худ, навашад, ҳеҷ боке не, натиҷае ба даст ояд, хуб ва агар надарояд чандон бад нест, ё ин мешавад, ё он,меозмом, месанҷем) ин зарбулмасал гуфта мешавад(17.327)

Шайхи Муллоноур доим аз номи Худо таъкид мекунад: **«аз ту ҳаракат, аз ман баракат»** (1.273)

Аз ту ҳаракат, аз ман(Худо) баракат.ниг. Ҳаракат аз ту баракат аз ман(15.94)

Дар романи мазкур чумлаҳое ба назар расид, ки чанд зарбулмасал паси ҳаи истифода шудаанд ва инро метавон як услуби нигориши нависанда ҳисобид. Мисол:

-Гунчишкбача очаша чив-чив нишон медиҳад... Шариат шер аст. Бо думи шер бозӣ нақун (1.275)

Навоварӣ дар аввал мушкил аст, баъд вақте ба амалӣ шуд дигарон баон рӯй меоранд. Мисол: «Доси нава дамаш тез». Баъд мебинем, ки кунд мешавад (1.278)

Деҳқон ҳам «кори саҳар баракати дигар дорад»-мегуфту торик- торики субҳ ба саҳро мешитофт (1.313)

Маккорӣ. Дузди зӯр соҳиби говро бо найранг мебандад,- онҳо талх механдиданд (1.382)

«Битарс аз касе ки наметарсад аз Худо» (1.389)

-Филҳо ҷанг кунанд, мӯрчаҳо зеро по мемонанд,-ба ӯ гуфт бобои Раҳмат (1.407)

Худат мегуфтӣ-ку «гӯри бахил танг мешавад» (1.441)

Ёд дорӣ? Устод Ҳакимӣ шӯхиомез таъкид мекарданд: «Аз беруни бало дар дохили бало будан беҳтар аст»- шӯхиомез гуфт Наим (1.507)

1. Аз беруни бало будан, дар даруни он будан беҳтар аст.

2. Аз бими бало бало хуб аст. ниг. Дар бало будан беҳтар аз бими бало (15.57)

Дар баъзе мавридҳо дар роман як қисми асосӣ образнок ва ба матлаби муаллиф дар ҳамин контекст мувофиқи зарбулмасал оварда мешавад: «Аз мӯрча мадад» - бо матал посух дод Наим (1.525) Қобили зикр аст, ки истифодаи чунин зарбулмасал дар романи «Гардиши девбод» ба нақши услубии онҳо, яъне мӯъҷаз ва буррову таъсирбахш баромадани тасвири нависанда, пурра ва равшантар тасвир ёфтани характери персонажҳои асар таъсири манфӣ намерасонад.

Вобаста ба мақсаду мароми эҷодӣ ва мавқеи суҳан баъзе калимаҳои мақолу зарбулмасалро тағйир дода, ба ин восита таъсири матнро зиёд ва ҳодисаро барҷаста тасвир кардан як равиши услубии Абулҳамид Самад дар романи «Гардиши девбод» аст:

Зарбулмасалу мақол вобаста ба мақсади дар назди худ гузоштаи гӯянда метавонанд дар аввал, мобайн ва дар охири нутқ воқеъ шаванд (1.95). Агар онҳо дар аввали нутқ воқеъ шаванд, нутқи минбаъда мазмуни масал ё ибораи рехтаро шарҳу тавзеҳ медиҳанд:

Мӯйсафед «Шутура бо кафлез об намедиҳан» гӯён лаб ба лаби мушк ниҳода обро гӯё ба шикам не, ба реги тафсон рехта

шукрона гӯён, бо миёнбанд ришу мӯйлаб ва сари гардан поккунон афзуд (1.149)

Дар мобайн бошад гӯянда дар бораи чизе ё ҳодисае сухан ронда, дар рафти сухан гуфтаҳои худро ба воситаи ҳикмати халқӣ пурқувват менамояд. Сипас, барои он ки мухотаб ба суханонаш эътимод кунад, ҳикмати халқро шарҳ, медиҳад. Масалан, Як гап аст, маълим: **шунидан кай бувад монанди дидан.** Инсона Худо ҳамин хел офаридааст, ки то набинад, насанҷад ақлаш бовар намекунад (1.196)

-Ин ҳам бахт аст, ошно. **Аз оғили холӣ гови шохзан беҳ,** - мегӯянд бо алам посух медиҳад Ғазо (1.173)

Вақте ки муаллиф зарбулмасалу мақолро дар охир меорад, ба онҳо характери ҷамъбаस्तкунанда медиҳад. Мисолҳо:

Лекин пирони сухан гуфтаанд: **бо умеди Худо ҳам шаву бутгаро маҳкамтар бидор** (1.272)

Ин роҳи осони кор ё ҷонхалосӣ нест? **Шавад обӣ нашавад лалмӣ** (1.272)

Метавон гуфт, ки яке аз сабабҳои ҷаззобию шевоӣ ва фасоҳату малоҳати забону сабки романи «Гардиши девбод»-ро маҳз корбасти устодонаи ҳикматҳои халқ шуморидан мумкин аст.

Таҳлилу баррасии вижагиҳои корбурди зарбулмасал ва мақолҳо дар романи «Гардиши девбод»-и нависандаи маъруфи тоҷик Абулҳамид Самад мо ба хулосаи зерин омадем:

а) услуби гуфтори нависанда дар романи мазкур шеваи мардумӣ бошад ҳам, ба забони адабии имрӯзаи тоҷик тавҷам аст. Романи мазкур фарогири се давраи ҷомеи тоҷик: ибтидои асри XX, солҳои мураккаби Ҷанги Бузурги Ватанӣ ва нақши мардуми тоҷик дар он, солҳои аввали Истиқлоли Тоҷикистон ва оқибатҳои харобивари ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар кишвари мо мебошад;

б) баррасии услубии зарбулмасалу мақолҳо нишон дод, ки дар романи «Гардиши девбод» -и Абдулҳамид Самад зарбулмасалу мақол асосан дар нутқи қаҳрамонони марказӣ: Комилбой, домullo Латиф, Заъфарон, Мирак, Сифат, Дилёб, Некном, Сафои Афлотун, Шамсиддин, шайхи Муллоноур ва персонажҳои дигар корбаст шудаанд;

в) қаҳрамонони романи «Гардиши девбод», ҳама шабеҳи ҳамдигар нестанд ва ба як забон сухан намекунанд. Онҳо ҳар яке симо, забон, зоҳиру ботин, рафтору кирдор ва хусусиятҳои хоси инсонии худро доранд, чунонки дар табиат ва зиндагӣ ҳаст. Ин аст, ки романи «Гардиши девбод» саршори тасвирҳо, муколамаҳо ва андешаҳо буда, корбасти ҳадафмандонаи онҳо хусни бадеӣ ва услубии асарро афзун сохтааст;

г) зарбулмасалу мақолҳо ҳамчун воҳидҳои мукаммалу мустақили забон дар ҳама давраҳо вобаста ба рушду таҳаввулоти чомеа таркиби луғавии забони адабии тоҷикро мукаммал сохтанд, ки истифодаи онҳо дар романи мазкур далели возеҳ аст;

ғ) тадқиқи романи «Гардиши девбод» нишон дод, ки унсурҳои забони зиндаи халқ бештар ба воситаи услуби бадеӣ ва истифода аз зарбулмасалу мақолҳо ба забони адабӣ роҳ ёфтаанд;

д) корбасти зарбулмасалу мақол дар асари бадеӣ сабабҳои гуногун дорад, ки ин, аз як тараф, ба раванди ба забони халқ наздик сохтани забони асар вобастагӣ дошта бошад, аз тарафи дигар, ба мундариҷаи асарҳои офаридашуда, услуби тасвир ва ҳадафҳои эҷодии адибон иртибот дорад;

е) дар романи «Гардиши девбод» зарбулмасалу мақолҳо бо гунаҳои адабиву лаҳҷавиашон истифода шудаанд ва ин баёнгарии он аст, ки барои эҷоди асари бадеӣ истифода аз унсурҳои тақвиябахши забон муҳиманд;

ё) зарбулмасалу мақолҳо дар асари мазкур вазифаи муайяни услубӣ низ доранд, ки он аз фардӣ намудани нутқи персонажҳо ва мушаххас тасвир намудани ҳодисаҳо иборат мебошад;

ж) вобаста ба тақозои тасвири ҳодисаҳо Абулҳамид Самад дар романи худ аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ моҳирона истифода кардааст. Маҳз маҳорати хуби забондониву нависандагии Абдулҳамид Самад ба ӯ имкон додааст, ки бо истифода аз дурдонаҳои забони халқӣ ва услуби бадеӣ романи хонданибобу дилчасп эҷод намояд.

Адабиёт

1. Абдулхамид Самад. Гардиши девбод (роман). – Душанбе, 2017, – 536 с.
2. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон: Душанбе: «Истеъдод». 2012, -136 с.
3. Гаффоров Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил (Дар асоси материали «Одамони ҷовид»). – Душанбе: Дониш, 1966. – 224с.
4. Калонтаров Я. И. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо. – Душанбе: «Ирфон», 1965. – 536 с.
5. Калонтаров Я.И. Мудроҳти трёх народо̀в. – Душанбе: Адиб, 1989. – 552с.
6. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳақим Карим. – Душанбе: Ирфон, 1967. –186с.
7. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка. – Душанбе, 1989. – С.75-86.
8. Маҷидов Ҳ. Фарқи воҳидҳои фразеологӣ аз зарбулмасалу мақолҳо // Мактаби советӣ. – Душанбе, 1982. – № 10. – С. 26-30.
9. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. – Душанбе: Дониш, 1976. –77с.
10. Мирзоёров Ф. Хусусиятҳои лингвистикии чанд зарбулмасалу мақоли тоҷикӣ//Илм ва Чомеа. №3-4 (2016). – С.116-120.
11. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремииологии. М.: Наука, 1988. – С.80.
12. Раджабова М. М. О роли и месте пословиц и поговорок в системе языка// Номаи Донишгоҳ. №3(48).2016.-С.163-168.
13. Тилавов Бозор. Поэтика таджикских народных пословиц и поговорок. - Душанбе, 1967. – С.74.
14. Улмасова З. Ҳ. Вижагиҳои корбасти зарбулмасалу мақол ва ибораҳои рехта дар эҷодиёти Сорбон дар мисоли романҳои Достони писари Худо ва Туғрал//Ахбори ДДҲБСТ.Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. – 2012. – №4(52). – 215 с.
15. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ. 1.–Душанбе: «Ирфон», 1976. – 368 с.
16. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. – Ҷ.2. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 367 с.
17. Фозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ.– Ҷ.3. – Душанбе: Нашри Камол, 2014. – 640 с.

Иброҳимова Марям
магистри курси 2-юми
Институди забон ва адабиёти
бо номи Абӯабулло Рӯдакӣи АМИТ

ЛУҒАТҲОИ ТАЪЛИМӢ

Солҳои охир ҷанбаи омӯзиши луғатнигорӣ хеле фароҳ шудааст ва бо ин мақсад назария ва амалияи ин бахши лексикология ба фарҳангҳои гуногуншакл равона шудааст. Амалисозии маълумотҳои забонии луғатшиносӣ методҳои ба худ хосро касб карда барои муайян намудани сермаъноии калима мусоидат мекунад. Аммо, имрӯз баҳсҳо дар бораи қонуният ва зарурияти лексикографияи таълимӣ тадриҷан кам шуда истодаанд. Мушоҳидаи хушзеҳнии Н.Ю.Шведов дар он хусус, ки хонанда “ба луғат ишора мекунад ё аллакай забонро медонад ё онро меомӯзад” [Шведов, 1988, саҳ. 9], мумкин аст, танҳо қисман ҳақиқат ҳисобида мешавад; аз нуқтаи назари лексикографияи таълимӣ, ин изҳорот тамоман беасос аст.

Аллакай Ожегов С.И. дар аввали солҳои 1950-ум намуди миёна ва кӯтоҳ (дар асоси се намуди меъёрҳои умумии луғатҳои забони русӣ) ҷудо карда буд. Дар замони ҳозира ба забоншиносон аён аст, ки яке аз проблемаҳои муҳим дар лингвистика тафсифи луғавии забон бо мақсади омӯзиш ба ҳисоб меравад. Луғатҳои дузабона ҳаммаъноии калимаҳоро медиҳад вале гоҳ-гоҳ дар тарҷума матн нофаҳмоӣ. Аз ҳама муҳим луғатҳои таълимӣ усули талаботро муайян карда барои омӯзиши забон равона карда шудааст. [Денисов, 1977, с.43].

Усули таълим чун забони модарӣ ба дигар забонҳои хориҷи низ тафсири талаб мекунад. Соҳаи омӯзиши лексикографияи таълимиро дар шакли фазои сетаарафа бо се системаи координатӣ метавон ҷудо кард: забоншиносӣ, психологӣ ва иҷтимоӣ. Системаи координатии забон дар натиҷаи таҳлили ҷанбаҳои гуногуни системаи лексикии забон, гурӯҳҳо ва силсилаи калимаҳо, инчунин сифатҳои расмӣ ва категорияҳои семантикӣ, ки онҳоро муттаҳид мекунанд, таъсис ва такмил дода шудааст.

Системаи координатӣ психологӣ бо системаи забонӣ робита дорад, ки объекти тавсифи луғат ин забони инсон аст; он бо назардошти хусусиятҳои психологӣ он дар бар мегирад. Системаи координатсионии иҷтимоӣ ҳалли ҳамаи мушкилоти забонӣ ва психологӣ луғатро дар робита мушаххаси ба шароити макон ва вақт талаб мекунад.

Дар робита ба лексикографияи таълимӣ забон воситаи муҳимтарини муошират бо одамон, ҳамчун оинаи фарҳанги муайяни миллӣ, воситаи тафаккури назариявӣ ва эҷоди бадеии ҷомеаи муайян бо стратификатсияи муайяни иҷтимоӣ-гурӯҳӣ, таъми нутқ, анъанаҳои адабӣ ва бадеӣ ва ғайра тавсиф мешавад. [Денисов, 1978, с. 26-27].

Тибқи равиш ба тавсифи лексикографияи воҳидҳои забонӣ ва самти афзалиятнок, луғатномаҳои таълимӣ бояд ҳамчун антропоцентриқҳо тасниф карда шаванд. Луғатномаҳои забоншиносӣ луғатҳо барои забон ва забоншиносист. Вазифаи асосии онҳо сабт, тавсиф ва далелҳои дастраси забонро баҳо додан аст. Луғатномаҳои антропосентрикӣ луғатҳо "барои инсон" мебошанд. Вазифаи асосии онҳо пеш аз ҳама, дар ташаккули забон ҳамчун нишонаи тафаккур ва дуюм, дар истифодаи муассири ин забон ба шахс кӯмак кардан аст. [Марковкин, 1988, с. 132-133]. Робита бо ин, мехостам ду паҳлуи муносибати мутамарказии антропоцентрикиро фарқ кунам:

- луғат дар шахс (шахс ба забони модариаш);
- шахс дар луғат (дараҷаи объективӣ нишон додани шахс дар луғат).

Ин ҷанбаҳо то ҳол омӯзишро интизоранд. Дар ҳар як кори мушаххаси лексикографӣ ин мушкилот бо тавсифи бештар ё камтар пурра тавсиф мешаванд.

Умуман, луғатномаҳои таълимӣ эҳтимолан маълумоти зиёдтар доранд, назар ба ҳама гуна муаллимон аз истинодҳо ва луғатномаҳои мухталиф ҳангоми омодагӣ ба дарс, метавонистанд маълумоти бештар дошта бошанд. Бартарияти луғати омӯзишӣ далели он аст, ки дорои маълумоти зарурӣ барои таълим дар шакли мутамарказ мебошад. Самти антропосентрикии луғатҳои таълимӣ низ бо он далолат мекунад, ки самаранокии онҳо, пеш аз ҳама, аз пурра ва моҳирона вобаста

аст онҳо аз ҷониби муаллим дар дарси таълими забон истифода бурда мешаванд. Дар асоси муносибати антропологӣ ба масъалаҳои баррасишаванда (яъне, самтгирӣ ба кӣ асарҳои лексикографии эҷодшаванда истифода мешаванд), лексикографияи таълимӣ типологияи асарҳои лексикографиро ба таври куллӣ қабул мекунад:

1. Луғатҳо барои омӯзандагони забон:

- барои омӯхтани забонҳои хориҷӣ (лексикографияи таълимӣ донандаи забони модарӣ)

- барои таҳсили донишҷӯёни хориҷӣ (лексикографияи таълими забони модарӣ).

2. Луғатҳо барои омӯзгорони (муаллимони) забон, ки дар навбати худ, инчунин ба луғатҳо тақсим карда мешаванд:

- барои таълими донандагони забонҳои модарӣ ва барои таълими донишҷӯёни хориҷӣ.

Усули компютерикунони таълими забон, ки барои ҳолати муосири дидактика мутобиқ аст, таълими электронӣ мебошад лексикография - ҳарду намудҳои фарқкунандаро: ҳам лексикографияи забони модарӣ ва ҳам лексикографияи забони хориҷиро дар бар мегирад.

Луғати дарсидиҳӣ (луғат барои омӯзгорони забон) бояд на танҳо маълумотҳои забонӣ, балки табиӣ, методологӣ, фарҳангӣ, психологӣ, иҷтимоиву забониро, ки бо ба даст овардани забон аз ҷониби донишҷӯён алоқаманданд, пешниҳод кунад. Чунин кори лексикографӣ метавонад маълумоти иловагиро дар бораи басомади сарлавҳа ва дар бораи хусусиятҳои грамматикӣ, имло, синтаксисӣ ва ғайра, этимология, пайваस्ताгиҳои парадигматикӣ ва синтагматикӣ оид ба таносуби воҳидҳои забоншиносии забонҳои маҳаллӣ ва хориҷиро дар бар гирад.

Инчунин бояд байни мафҳумҳои монанди луғатҳои фаъол ва ғайрифавол фарқ гузошт. Бо назардошти навъи фаъолияти нутқ, В.В. Морковкин се навъи луғатҳоро муайян кард:

1) луғатномаҳои навъи ғайрифавол - барои шиноختан ва фаҳмидани матн;

2) намуди фаъол - барои гуфтугӯ ва таҳия кардани матн;

3) луғатномаҳои фаъоли ғайрифавол [Марковкин, 1986, с. 105].

Манзур ба яке аз ин намудҳо дар бораи сохтори луғат ва ҳаҷм, табиат ва ташкили он маълумот ҳамчун як қисми вуруди луғат инъикос ёфтааст. Дар қатори фаҳмиши моҳияти луғати ғайрифазол мафҳуми луғатҳои потенциалии донишҷӯ мавҷуд аст.

Луғати потенциали - маҷмӯи муайяни воҳидҳои лексикӣ мебошад, ки ба луғати воқеии донишҷӯён дохил карда нашудаанд. Ин калимаҳои номаълум ва ношинос ба донишҷӯ, яъне калимаҳои мебошанд, ки то ҳол дар таҷрибаи забони хориҷии донишҷӯ пайдо нашудаанд. Бо вучуди ин, калимаҳои луғати потенциалиро омӯзандагон метавонанд мустақилона дар ҷараёни дарки онҳо фаҳманд (ҳангоми хондан ё гӯш кардан). Фаҳмидани маънои калимаҳои луғати потенциали ба қонунҳои забоншиносии тартиботи дохилӣ, оид ба таҷрибаи умумии забоншиносии қаблии донишҷӯ оид ба малакаҳои махсус таҳияшуда дар ҷараёни таълими забони хориҷӣ асос ёфтааст.

Луғати потенциали - категорияҳои муайяни калимаҳо (калимаҳои ихтиёрӣ ва мураккаб, калимаҳои сермаъно, калимаҳои байналмилалӣ ва калимаҳои хориҷии решаи умумӣ бо калимаҳои забони модарӣ), хусусиятҳои расмии забонии он, ки эҳтимолияти фаҳмиши берун аз контексти маънои онро доранд (яъне, дар шароити он таъсири семантикии бетараф ба маънои калима) ё, дар баъзе ҳолатҳо, таъсири маънӣ, фаҳмиши калимаи қаблан номаълум метавонад бо матни ҳадди аққал оварда шавад.

Лексикографияи таълимӣ на танҳо бо сохтани луғатҳои таълимӣ балки дар тартиб додани минимумҳои лексикӣ, омори забоншиносӣ ва таҳияи китобҳои дарсӣ оид ба луғат, муаррифӣ ва семантизатсиякунии лексика дар луғати китоби дарсии забон, дар китобҳои лексикӣ ва ғайра машғул аст.

Кӯшиш кунем то принципҳои умумиро дар шакли мухтасари лексикографияи таълимӣ, ҷанбаҳо ва мафҳумҳои асосии он таҳия намоем.

1. Яке аз муҳимтарин усулҳои луғатномаҳои таълимӣ ин мувофиқати пурраи онҳо ба сатҳи таълим, сатҳи дониш, синну сол ва хусусиятҳои психологӣ аҳолии донишҷӯ мебошад. «Вақте онҳо мегӯянд, ки ин ё он луғат бад аст, на ҳама вақт

чунин аст: он ба дасти шахсе афтодааст, ки бояд ба дасташ намеафтод". [Новиков, 1969, с. 5].

Луғати омӯзишӣ танҳо дар он сурат лозим аст, ки он суроғаи дақиқи илмӣ дошта бошад.

2. Луғати хуби омӯзиширо ҳам мекӯшанд дар принципи дидактикии мураккабии пайдарпай ва пайдарпайи маводи омӯхташаванда истифода баранд.

3. Дастоварди идеалии лексикографияи муосир ин таҳияи як қатор луғатҳои ба ҳам алоқаманд дар системаи (маҷмӯи) асарҳои таълимии лексикографӣ бо дар назардошти муқаррароти мувофиқ (банди 1) ва бо марҳила ба марҳила афзоиш додани омӯзиши воҳидҳои забон (сархати 2). мебошад.

Луғатро метавон дар ҳолате, ки яке аз принципҳои муҳимтарин он мутобиқати пурраи марҳилаи таълим, дараҷаи дониш, синну сол ва хусусиятҳои психологии аҳолии донишҷӯ, агар омӯзиш ҳангоми мавҷудият / набудани муҳити забон ба назар гирифта шавад методологӣ ҳисобид.

Дар ду таърифҳои гуногун, аммо якдигарро пурра кунандаи пешниҳод кардаи [Морковкин, 1990, саҳ. 47 ва 48], тартиби луғат ҳамчун маҷмӯи мухталиф ва / ё якхелаи лексикографияи аз жанрҳо ва хосиятҳои луғатҳо, таъмини аниқии ҷанбаҳои тафсиلى (аз ҷумла аз ҳамин) массивҳои воҳидҳои забон муайян карда мешавад.

Системаи (силсилаи) луғатҳои омӯзишӣ чунин самара медиҳад:

а) рӯйхати оптималии калимаҳои маъмултарини забон бо таваҷҷӯҳ ба басомади мушаххас ва умумии воҳидҳои лексикӣ ва

б) мувофиқи матлубӣ методологӣ бевосита алоқаманд будан бо рӯйхати дархостҳои забонӣ ва таъинот мавқеи онҳо.

Системаи луғатҳои таълимӣ - барномаи бисёр ҳадафманд, ояндадор ва барномавии забоншиносӣ ва методӣ гурӯҳҳои лексикӣ ва шояд барои лоиҳаҳои муайян дар саросари кишвар мебошад.

4. Фаромӯш набояд кард, ки ҳар як кори мушаххаси лексикографияи системаи калони лингводидактикии луғатҳо мураккаб аст. Дар луғати омӯзишӣ презинтатсияи ягонаи умумии хусусиятҳо ва хусусиятҳои воҳиди забонии тавсифшуда

лозим аст. Танҳо дар маҷмааи, дар модели синтетикӣ тавсифи луғат, метавон ба вазифаҳои зарурии дидактикӣ гузоштаи методолог-лексикограф ноил шуд. Масалан, чунин:

а) Мафҳумҳо бояд то ҳадди имкон бо забони содда ва фаҳмо дар синтагма ва ҳам дар сатҳи семантикӣ баён карда шаванд.

б) Истифодаи аналогия, гурӯҳҳо, тартиби идеографӣ барои тавсифи луғат ва фразеологизм ба матлуб аст.

в) Луғати таълимӣ бидуни шарҳи гуногунрангии услубии стилистии луғат наметавонад аз ҷониби лексикограф-методист муайян карда шавад.

г) Ба даст овардани самарои забоншиносӣ ва минтақавӣ намунаҳои тасвирӣ бояд бо иттилооти фарҳангӣ бой карда шаванд.

д) Чалб намудани аксҳо, нақшаҳо ба луғати таълимӣ ва ҷадвалҳо онро такмил медиҳанд, маводи мавриди омӯхташударо ҷоннок мекунад, имконот ва бартариҳои методологии луғатро васеъ мекунад.

е) Омӯзанда ҳам дар синф ва ҳам дар кор бояд паҳлуҳои бозии омӯзишии луғатро фаромӯш накунад, ки дар методология хеле баҳои хуб дода мешавад.

5. Ҷанбаи ҷолиб ин баррасии хусусиятҳои лексикографияи таълимӣ аз мавқеи дихотомияи «забон - сухан» аст: луғати омӯзишӣ, ки дар маҷмӯъ дидактикӣ мебошад моделсозии забон ба донишҷӯ дар тарбияи тарзи ҳаёти фаъолона мусоидат мекунад, ки донишҷӯ баъд меҳаҷад ба воситаи маърифат, муошират ва ғайра табдил ёбад. Аз ин нуқтаи назар, лексикографияи таълимӣ ҷанбаи функционалии забонро мекушояд ва барои афзоиши як минтақаи нави ояндадор - назарияи функсияҳои лексикографӣ заминаи асосӣ мебошад.

6. Луғатҳои таълимиро омӯхтан бояд бо назардошти таълимии намудҳои фаъолияти нутқ; бо дарназардошти ҳам қабул ва ҳам истеҳсоли маълумот бо забони ҳамагон мавриди омӯзиш қарор гирад. Дар нақшаи қабул луғат маънои калимаҳоро нишон медиҳад, дар самаранокӣ - он бораи истифодаи воҳидҳои муайяни лексикӣ дар нутқ маълумот медиҳад.

Хусусиятҳои хоси луғати таълимӣ ин кам кардани таркиби луғат, фишурдани сохтор ва хусусияти семантикии системаи лексии забон ва истифодаи сарлавҳаи луғат дар тасвири вақт ва макон ба ҳисоб меравад. Минимализатсияи фишороварӣ ва басомад - хусусиятҳои нисбии луғати омӯзишӣ буда вобастагии онҳо аз мавзӯи мушаххаси таълим ва вазъи сотсиологӣ вобаста аст.

Дар луғатнигории муосири тоҷик ҳам ба масъалаи луғатҳои таълимӣ таваҷҷуҳ шудааст. дар хусуси ин навъи луғатҳо маълумот дода онҳоро ба 3 гурӯҳ ҷудо намудааст:

Луғатҳои таълимии забони адабии муосири тоҷикро вобаста ба вазифаҳои амалиашон ба профессор Ҳ. Мачидов (3.242) ба гурӯҳҳои зерин:

а) луғатҳои тафсирии таълимӣ;

б) луғатҳои грамматикӣ таълимӣ

в) луғатҳои таълимии қиёфаи овозии калимаҳо ҷудо намудааст.

Аз нуқтаи назари методикаи омӯзиши забон дар назарияи лексикографияи таълимӣ фаҳмиши фишурдаи лексикӣ – луғати таълимӣ мавқеи марказиро мегирад.

Бо назардошти ҳамаи гуфтаҳои дар боло метавон чунин хулоса намуд, ки “луғати таълимӣ” як мафҳуми методологӣ мебошад, ки барои тамоми навъҳои луғатҳо бидуни истисно татбиқ мешавад ва луғатҳои таълимӣ метавонанд тафсирий, тарҷумавӣ, идеографӣ, калимасозӣ, электронӣ ва дигар намуди луғатҳо бошанд.

Адабиёт

1. Бобомуродов Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. – Душанбе, 2016. - 428 с.
2. Денисов П.Н. Учебная лексикография: итоги и перспективы // Проблемы учебной лексикографии. – М., 1977. С. 4–22.
3. Денисов П.Н. Практика, история и теория лексикографии в их единстве и взаимообусловленности // Проблемы учебной лексикографии и обучения лексике. – М., 1978. С. 25–33.
4. Дубичинский В.В. Лексикография русского языка: учеб. пособие / Дубичинский В.В. – М.: Наука: Флинта, 2008. – 432 с.
5. Мачидов Ҳомид. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I. Луғатшиносӣ- Душанбе, 2007. - 428 с
6. Морковкин В.В. О базовом лексикографическом знании // Учебники и словари в системе средств обучения русскому языку как иностранному. –М., 1986. С. 102–117.
7. Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии. – М., 1990
8. Назарзода С. Фарҳанги истилоҳоти иҷтимоӣ ва сиёсӣ. - Душанбе 2006, 220 с.
9. Назарзода С.Забон ва истилоҳот» Андешаҳо дар атрофи забони тоҷикӣ ва ташаккули истилоҳот)-Душанбе 2003.-148с.
10. Назарзода С.Ташаккули истилоҳоти иҷтимоӣ – сиёсии забони тоҷикӣ дар садаи XX,-Душанбе, 2004. -303с
11. Новиков Л.А. Учебная лексикография и её задачи // Вопр. учебной лексикографии. – М., 1969. С. 3–14.
12. Шведова Н.Ю. Парадоксы словарной статьи // Национальная специфика языка и её отражение в нормативном словаре. – М., 1988. С. 6–11.

ОЯНДАБИНИИ ИЛМӢ ВА ХАТАРҲОИ ҶАҲОНИ ИМРӢЗӢ

Қаҳҳоров Ғаюр
доктори илми фалсафа

ВАЗЪИЯТ, ОМИЛҶО ВА ДУРНАМОИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Дар назарияҳои фалсафии мутаффакирони форсу тоҷик мафҳуми ҷамъияти шаҳрвандӣ, моҳият ва равандҳои он дар ҷомеа баррасӣ нашудааст. Бинобар ин ҳам таърихан мафҳуми мазкур танҳо мазмуни ахлоқи фалсафӣ дошта, асосҳои ҳуқуқӣ, масъалаҳои муносибати “давлат ва шахс”, озодии инсон ва муносибат ба моликияти хусусӣ ноаён аст. Хусусияти хоси ҷамъияти шарқи исломи аслан ба равандҳои динӣ ҳамоҳанг буда, нишонаҳои иштирок намудан дар идоракунии давлат вучуд надорад. Раванди таърихии тараққиёти ҷамъиятҳои исломӣ нигоҳ доштани ҷамъияти анъанавӣ буда, он то давраи нав ва навтарин моҳияти амалии худро нигоҳ дошта меояд, ки он то ба ин рӯз дар шуури мардуми кишвар махсусан дар оилаҳои деҳоти минтақаҳо ҳамчун атрибутҳои асосии оила нигоҳ дошта мешавад. Ҳатто дар давраи мавҷудияти қариб 70-солаи Ҳукумати Шӯравӣ масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ ва хусусиятҳои хоси он ба таври назариявӣ мавриди таҳқиқ қарор наёфта буд. Танҳо пас аз ба даст даровардани истиқлолият масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ дар баъзе мақолаҳо ва рисолаҳои илмӣ баррасӣ шуданд, ки онҳо аслан ҷиҳатҳои назариявӣ дошта, моҳияти амалӣ надоранд. Ҳарчанд дар ҷамъияти имрӯзаи кишвар кӯшишҳои аз ҷиҳати назарӣ тадқиқ намудани масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ, махсусан дар соҳаи ҳуқуқи инсон вучуд дошта бошад ҳам, лекин он амалан низоми анъанавии ҷамъияти ва сохти давлатдориро дар назар дорад.

Аз ин ҷиҳат хусусияти хоси ҷамъияти анъанавӣ дар Тоҷикистон дар омилҳои зерин зоҳир мегардад: якум, баргарӣ доштани сектори хоҷагидорӣ дар деҳот ва истеҳсоли ашёи хом, ки коркарди он бо истифодаи технологияҳои ба талаботи истеъмолкунанда ҷавобгӯ мувофиқ набуда, дар шакли хеле сода ба роҳ монда шудааст; дуум, дар шакли ташкили сатҳи статикӣ дошта, ки қисман барои таъмини талаботи афзояндаи мардум пешниҳод мешавад; сеюм, ба таври нисбатан суст (дар баъзе минтақаҳо) истифода намудани навоариҳои технологӣ ва шакли ташкили иҷтимоӣ дар истеҳсолот ба назар мерасад, ки номуносибии рушди истеҳсолотро нишон медиҳад ва масъалаҳои муҳими иҷтимоии кишварро пурра дарбар намегирад; чорум, мутамарказии ҳокимияти сиёсӣ ва назорати захираҳои иқтисодӣ, ки натиҷаи он боиси монополияи соҳибкорӣ мегардад; панҷум, маҳдуд намудани ҷаҳолияти озоди иқтисодӣ ба он оварда мерасонад, ки на танҳо рушди шуури иқтисодӣ, балки муносибатҳои истеҳсоли низ ба ақибравӣ дучор мегарданд.

Оқибати ин хусусиятҳо ба чунин натиҷаҳо оварда мерасонад: 1) ҷудо набудани шахси алоҳида аз организми иҷтимоӣ, ҳамчун “маҳлули ҳалшаванда” дар дохили ҷамъият; 2) пурра рӯя нашудани қонунҳое, ки амалан бояд моликияти шахс аз тарафи давлат ҳимоя карда шавад; 3) кӯшиши доимии ҳокимият (баъзан самаранок аст) барои пурра амали намудани назорати иҷтимоӣ аз болои ҷамъият; 4) баргариҳои иерархӣ ва “қоида” нисбат ба ҳуқуқ.

Бояд зикр кард, ки имрӯз назарияи умумӣ эътирофшудае, ки вазъияти мавҷудаи иқтисодиёти кишварро ҳамчун раванди табиӣ қонун баррасӣ намояд, вучуд надорад. Ҳол он ки нофаҳмии муътамадии системаи иқтисодӣ, ки дар кишвар вучуд дорад, мувофиқан наметавонад ислоҳоти иҷтимоию ҳуқуқиро гузаронад ва амалӣ намояд.

Шакли ҷамъият, муносибатҳои ҷамъиятӣ барои дар миллат ташаккул ёфтани тарзи тасаввурот нисбат ба ҷаҳони ӯро иҳотақунанда дорои аҳамияти муҳим мебошад. Мушкilotи воқеӣ дар алоқаи вобастагии байни тараққиёти таърихӣ ин ё он халқ ва хусусияти характернокӣ миллӣ вучуд дорад. Ин

хусусияти хос ба шакли феодалии ҷамъияти тоҷикон ва давраи навтарини ҳаёти таърихии аҳоли (ҳангоми дар ҳайати СССР будани давлати навбунёди тоҷикон) вобаста буда, аз ҳамдигар куллан бо мазмун ва сохтори иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсату фарҳангӣ фарқ дорад. Агар дар давраи ҷамъияти феодали, хусусан, пас аз асри XI тоҷикон давлати миллии худро аз даст доданд, пас дар солҳои 20-уми асри XX ба шарофати инқилоби Октябр аз нав давлати миллии худро барқарор намуданд. Агар дар давраи якум фаҳмиши шуури милли, худшиносии милли, ягонагии милли ва ваҳдати милли, вобаста ба сохти ҷамъиятӣ феодали вучуд надошта бошад, дар давраи дуюм ин мафҳумҳо батадриҷ ташаккул ва инкишоф ёфтанд. Ҷамъияти сотсиалистӣ заминаи худшиносии миллиро дар асоси равандҳои иқтисодӣ ҳамчун воситаи асосии пешравии фарҳанг ва омили ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ таъмин намуд. Идеяи ташаккули давлати мустақили халқи тоҷик як давраи муҳими таърихии худшиносии милли ба ҳисоб меравад.

Пас аз пароканда шудани Иттиҳоди Шӯравӣ давлати мустақили тоҷикон ташкил ёфт, ки дар он институтҳои иҷтимоӣ, ки то ин давр вучуд доштанд, такмил дода шуд, ки асоси ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва равандҳои сиёсӣ дар асоси фаъолияти онҳо баррасӣ мешавад. Дар шароити нави таърихи давлатдорӣ тоҷикон, бори нахуст дар конститутсия масъалаи ба таври озодона ба фаъолияти моликияти шахсӣ шуғл варзидан нишон дода шудааст. Муҳим он аст, ки ҳокимият дар шароити нав ба таври институти сиёсӣ ба танзим даровардаи иродаи ҷамъияти шахрвандӣ ва ё худ пайдоиш ва тараққиёти институтҳои он маҳсуб намеёбад, чунки ҳукумат, ҳамаи институтҳо, аз он ҷумла институти ҷамъияти шахрвандиро худ ташкил медиҳад. Дар давлатҳои Осӣи Марказӣ, аз он ҷумла дар Тоҷикистон давлат нақши институтҳои сиёсиро мебозад, ки шакл ва воситаи конститутсионии дигар институтҳоро ҳамчун худташаккулунандаи ҷамъият мебозад. Аз ин ҷо сарчашма мегирад хусусияти хоси системаи идоракунӣ дар ҷамъият – фаъолияти сусти институтҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳо ва умумиятҳои иҷтимоӣ, чунки институт моҳияти ташкилоти конститутсионӣ мебошад, ки мавҷудияти вай дар меъёрҳои

қонунии дахлдор инъикос ёфтааст. Вай дар асоси фазои ҳуқуқӣ амал мекунад, чунки ваколати он барои ҷамъият муайян аст. Дар айни ҳол бошад танҳо давлат ҳамчун ташаббускорӣ ташаккули институтҳои ҷамъиятӣ баромад мекунад ва ин осори худро дар ҳамаи муносибатҳо - хоҷагидорӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва сиёсӣ мегузорад. Ақидаҳои диққатҷалбкунанда, фарзияҳои иҷтимоӣ, технологияҳои сиёсӣ, ки нусхабардорӣ шудааст, дар шароити ҷумҳурий татбиқнашаванда мебошанд. Сабаби ин дар асосҳои ҳастӣ ва хусусияти хоси ҷамъият ва давлати Тоҷикистон маҳфуз аст¹⁰.

Пас бояд зикр кард, ки барои рушди конституционӣ ва институтҳои ҷамъияти шахрвандӣ омилҳои зерини анъанавӣ, ки шартӣ аз нав эҷёшавӣ доранд ҳалал мерасонанд; яқум, хусусияти патримоналии ҳукумат, ки дар марказиқунонии он, яъне ба таври зинагӣ нигоҳ доштани давлат ифода меёбад. Тақсимои ҳукумат дар давраи советӣ ба таври расмӣ вучуд дошт, лекин он дар шакли сохторӣ -функционалӣ амал мекард. Вай маҳдуд намудани ҳукумати марказӣ набуда, балки танҳо тақсими ваколат буд; дуюм, ҳангоми мавҷудияти давлати Шӯравӣ низ ташаббускорони тағйиротҳои ниҳодӣ набуданд, бинобар ин ҳам ҳамагуна дигаргуниҳо танҳо аз марказ амалӣ мешуданд. Илова ба ин бартарии мутлақӣ марказ дар ҳамдилии ягонагии горизонталии дохилӣ дар байни гурӯҳҳо ва қишрҳои ҷамъият на он қадар назаррас буд; сеюм, шуури анъанавии ҷамъиятӣ ва давлатдорӣ хеле устувор буда, нишонаи ҷамъиятӣ пӯшида будани ҷумҳуриро нишон медиҳад. Илова ба ин барои аксарияти кишварҳои аграрӣ ва нимсаноатӣ (маҳсусан дар Тоҷикистон) мафҳуми ҷамъияти шахрвандӣ ва нишонаҳои он то андозае номуайян аст. Гарчанде ки аксарияти кишварҳо, роҳи тараққиёти саноатиқунониро пеш гирифтаанд, метавон то як андозае гуногуншаклии ҷамъияти шахрвандиро эҳсос намуд.

Барои ҷумҳурии мо, давлати аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта лозим аст, ки ақаллан ба таври рамзӣ вучуд доштани ҷамъияти

---

¹⁰ Раҳмонов А. К. «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии». Диссертация. Душанбе, 2008г –С.-56.

шаҳрвандиро дар асосии қонунҳои марбути ташкил диҳад, чунки дар шароити муносири Тоҷикистон бо сабабҳои субъективӣ танҳо аз зинаи поён ташкил намудани ҷамъияти шаҳрвандӣ имконнопазир аст. Проблема на танҳо дар он аст, ки ҳамгироии ҷамъиятӣ, мансубияти миллӣ ва коммуникатсия аз тарафи давлат ба роҳ монда мешавад, балки заминаҳои дигар институтҳои ҷамъиятӣ хеле заиф мебошанд.

Дар вазъияти баамаломата, зарурати рӯ овардан ба фаҳмиши гегелии ҷамъияти шаҳрвандӣ ба амал омад, чунки асоси онро на танҳо озодии фард, балки яклухтии ҷаҳони корпаративӣ-этатикӣ ташкил медиҳад.

Дар Тоҷикистон баъди ҷанги шаҳрвандӣ тағйиротҳои ҷиддӣ дар масъалаи азнавсозии сохторҳо ва институтҳои кӯҳна ба сохторҳои замонавӣ ба амал омаданд, ки онҳо бояд дар асоси истифодаи васеи омилҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ ташаккул меёфт, чунки ҷамъияти муосир, мазмунан ифодакунандаи ҷамъияти шаҳрвандиро дар назар дорад. Ҷамъияти шаҳрвандӣ – шартан ифодакунандаи чунин тарзи ҳаёти якҷоя мебошад, ки дар он шароитҳои дар маҷмӯъ муҳими намуди тамаддуни доштаро дар шакли иқтисодӣ бозорӣ ва демократия ба ҳам мепайвандад. Ҳамин тавр ҷамъияти шаҳрвандӣ ин на танҳо ҷамъияти одамони озоди баробарҳуқуқ, балки тамаддунсозе мебошад, ки зидди хусусияти ваҳшигӣ маҳсуб меёбад. Бинобар ин ҳам, ҳолатҳои зиддиятноки дар асоси масъалаҳои иҷтимоӣ ба амал омадаро, ки метавонад боиси оқибатҳои нохуш гардад, танҳо ба воситаи диалог ва бо роҳи тамаддунсозӣ ҳал намудан шартӣ муҳим мебошад. Ин масъалаи муҳими тамаддунсозиро мо ҳангоми бо роҳи диалогӣ сиёсӣ ҳал намудани ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳурӣ ба таври равшан мушоҳида намудем. Табиати диалогӣ сиёсӣ дар созиши тарафайн инъикос меёбад, ки ҳукумат онро аз рӯи имкониятҳои мавҷуда, бо назардошти озодии субъект амалӣ мекунад. Аз ин ҷониб, институти ҷамъияти шаҳрвандӣ дар масъалаи муттаҳид намудани системаи арзишҳо, ки баландтар аз фарқияти фарҳангӣ ҷой дорад ташаббус нишон диҳад, ки боиси ташаккули модели демократӣ ва институтҳои он мегардад.

Нисбати ин масъала, метавон дар бораи намудҳои гуногуни ҷамъияти шаҳрвандӣ, ки аз сатҳи гуногуни институтишавӣ,

демократикунонӣ ва фаъолнокии аҳли ҷамъият вобаста аст, бояд баҳогузори намуд. Асоси баҳамзидии ҷамъияти шаҳрвандӣ ва давлатро ҳамавақт ақидаи ҳимоя ва худташаккулёбии ҷамъият нисбати ҳукуматҳои тоталитарӣ ва авторитарӣ ташкил меод. Вобаста ба ин метавон дар байни давлат ва ҷамъияти шаҳрвандӣ фарқият гузошт, чунки аз ин мавқеъ ҷамъияти шаҳрвандӣ ҳодисаи хусусӣ буда, он танҳо дар натиҷаи институтикунонии ҷамъият бо ёрии механизмҳои ҳуқуқӣ ва ҳуқуқ ба танзим дароварда мешавад. Дар давлати авторитарӣ ҳуқуқро на танҳо аз назари принцип, балки дар амали сиёсӣ низ метавонад бекор кард.

Бояд зикр намуд, ки асоси ҷамъияти шаҳрвандиро дар ҷамъиятҳои бози муосир фаъолияти озодона нисбат ба иқтисодиёт, пеш аз ҳама моликияти шахсӣ ташкил медиҳад ва нисбати масъалаи мазкур ҳуқуқи озодонаи фаъолият, на танҳо дар меъёрҳои қонунӣ инъикос меёбанд, балки бо нигоҳ доштани арзишҳои пешқадами умуминсонӣ дар ҳаёти ҳар як фард ва умуман ҷомеа амалӣ гардад. Пӯшида нест, ки дар Тоҷикистон яке аз масъалаҳои муҳим, ки рушди ояндаи онро таъмин менамояд бояд иқтисодиёти бозорӣ бошад, на танҳо хариду фурӯши молҳои берунмарзӣ. Илова ба ин соҳибкорие, ки ба қонунҳои бозори иқтисодӣ дахл дорад бояд аз монополиякунони озод бошад, то инки фаъолияти озоди иқтисодии гурӯҳҳои дигари иҷтимоии ҷамъиятро маҳдуд накунад. Моделҳои гуногуни ҷамъияти шаҳрвандӣ, ба монанди сиёсӣ, иқтисодӣ иҷтимоиро баррасӣ намуда, мо пеш аз ҳама ба модели иҷтимоии он, ҳамчун асоси рушди соҳаҳои ҳаёти ҷомеа бартарӣ мегузорем. Зеро инсон худ зухуроти иҷтимоӣ буда, фаъолияти он низ ба таври озод бояд амалӣ гардад. Бо ин мақсад ба роҳ мондани назорати шаҳрвандӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ, аз як тараф иштироки шаҳрвандонро дар фазои иқтисодӣ таъмин намояд, аз тарафи дигар, ҳуқуқи амалии озодонаи онҳоро дар асоси қонунҳои марбута амалӣ намуда, боиси пешравии соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа мегардад. Ба таври самаранок истифода намудани масъалаҳои сиёсати иҷтимоӣ барои пешрафти фарҳанги соҳибкории хурду миёна замина гузошта, омилҳои асосии эҷодкории техникӣ-технологӣ ва илмӣ гардида, асоси

рушди иқтисодиёт ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоиро таъмин менамояд.

Нисбати фазои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, бояд қайд кард, ки дар ҳамагуна ҷамъият яклухтии онҳо ҷиҳатҳои нисбӣ дошта, сустшавии омилҳои он боиси фарқиятҳо дар соҳаи рушд мегардад. Ин фарқиятҳо характери мазмунӣ дошта, яке аз навъҳои мутобиқшавӣ ба шароити мавҷуда, ба ҳисоб меравад. Азбаски принсипи тағйироти ҷомеа дар алоқамандӣ бо муҳит вучуд дорад, ҳангоми шароити яхелаи табиӣ дар ҷамъият метавонад муносибатҳои гуногуни иҷтимоӣ-фарҳангӣ амалӣ гардад.

Мафҳуми маъмули “менталитет” дар шакли синтетикӣ хусусияти хоси умумиятгароиро дар соҳаи иҷтимоӣ-фарҳангӣ ифода мекунад.

Таҳлили муҳити иҷтимоӣ-фарҳангӣ ҳангоми воқеият нисбати тадқиқот дар ҷомеаҳои гуногун боиси душвориҳо мегардад, чунки фазои рушди ҷомеа на танҳо ба муҳити табиӣ, балки ба менталитет низ вобаста мебошад. Бинобар ҳамин ҳам дар тадқиқотҳои илмӣ ин масъала дар асоси омилҳои инсонӣ, характери миллӣ, психологияи ҷамъиятӣ, фарҳангӣ анъанавӣ ва ғайраҳо баррасӣ шудааст. Аксарияти ин мафҳумҳо дар тадқиқотӣ илмӣ мавқеи категориявӣ гирифта, аксаран истифодаи онҳо дар тадқиқоти илмӣ боиси душворӣ мегарданд.¹¹

Характери сифатии менталитет аз он иборат аст, ки он як намуди иттилооти иҷтимоӣ маҳсуб меёбад, ки хусусияти хоси он дар рамзгузорӣ, нишон додани хусусияти миллӣ ва қабули шуури ҷамъиятӣ зоҳир мегардад. Бояд зикр кард, ки қишри шуури менталитетии гурӯҳе аз одамон воқеияти иҷтимоиро инъикос намекунад, балки воқеаҳои фазои таърихи аз насл ба насл медиҳад ва ба воқеияти иҷтимоии ҷамъият, табиати ҳастӣ ва дарки он муносибати ҷиддӣ зоҳир наменамояд. Ҳол он ки ин

---

¹¹ Ашуров С. Н. Некоторые пути укрепления кадровой основы в условиях Таджикистана. (Сборник докладов третьей конференции молодых ученых Таджикистана). Душанбе, 2001. С. 305-307.

масъала бевосита ба тарафҳои гуногуни ҳаёти шахс ва умуман ҷамъият, ба монанди сиёсат, ҳуқуқ, ахлоқ ва иқтисодиёт таъсир мерасонад. Бинобар ин ҳам масъалаи ҷамъияти шаҳрвандӣ дар шароити муосири ҷумҳурӣ ба таҳаммулпазирии ҷараёнҳои гуногуни динӣ (ва албатта бо инкори радикализи динӣ), баланд бардоштани сифати таълим ва тайёр кардани кадрҳои идоракунандаи маъмури новобаста ба маҳал ва вазъияти иҷтимоӣ вобастаги дорад. Дар ин соҳа тағйиротҳо вучуд доранд, аммо на бо назардошти арзишҳои пешрафтаи ҷамъиятҳои мутараққӣ.

Дар алоқамандӣ бо ин бояд шарҳи назария ҷамъияти шаҳрвандии либералӣ-фарди ро сарфи назар кард, чунки он соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеаро ба монополизатсияи соҳибкорӣ, вобастагӣ аз иқтисоди бозорӣ (паст шудани сатҳи иқтисод) нобаробарии иҷтимоӣ ва бюрократияи бесамар мебарад. Ахлоқи ақлӣ метавонад ҳамчун инструменти демократикунонӣ ва институтҳои миллии ҷамъияти шаҳрвандӣ хизмат намояд. Рушди алоқамандии байниҳамдигарии ҷамъияти шаҳрвандӣ ва ҷамъияти сиёсӣ, таъсири бевоситаи ҷамъияти шаҳрвандӣ ба сохторӣ иқтисодӣ имконият медиҳад, ки моҳиятан назорати ҷамъиятӣ духӯрагии “ҷамъиятӣ шаҳрвандӣ - давлат” –ро баргараф намояд. Ва баръакс тағйиротҳо дар ин самт боиси он мегардад, ки институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ метавонанд ҳукуматро дар ҳифзи масъалаи манфиатҳои миллии дар рафти ҷаҳонишавӣ дастгирӣ намоянд. Илова ба ин масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ-таърихӣ хусусиятҳои хоси сиёсӣ ва мушаххаси ҷамъияти шаҳрвандиро дар ин ё он минтақа дар асоси арзишҳои миллии худ, муайян мекунад. Аз ин рӯ ҷамъияти шаҳрвандӣ дар ҷамъиятҳои гуногун дорои хусусияти хоси миллии буда, он ҳамавақт дар тағйирот аст. Чунин ҷамъият ҳамчун соҳаи махсусӣ ҳаёти иҷтимоӣ-фарҳангӣ ташаккул ёфта, фарҳангӣ воқеии худро барои муназамии системанокии он равона месозад.

Озодии суҳан, гуногунандешӣ, тартиби ҷобачогузори интихоби кадрҳои роҳбарикунанда–муҳимтарин омили таҳавулотии иҷтимоии ҷомеаи муосир ба шумор меравад, ки

мақсади он тағйиротҳои сохторӣ ва баланд шудани нақши функционалӣ дар ҷамъият мебошад.

Нисбати масъалаи зикр шуда, нақши ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқ бояд назаррас бошад. Ташкилоти номбурда дар ҳамкорӣ бо институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ барои таъмини тартибот ва дар иртибот бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ масъалаи мустаҳкам намудани арзишҳои маънави-ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ фарҳангӣ, ташкил намудани фазои зидди идеологияҳои хатарнокро пурра риоя намоянд. Дар ин ҳолат тарзи кор ва методҳои кормандони ташкилотҳои дохилӣ бояд асоснок буда, дар ҳамкори бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ амалӣ шавад. Аз ин ҷиҳат институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ ҳамчун шарикҳои ташкилотҳои ҳифзи ҳуқуқ метавонанд бомуваффақият ва фаъолна бо назардошти муҳити мавҷуда бо омилҳои объективӣ ташаккул ёбанд.

Ташкил намудани ҳамкориҳои ташкилотҳои ҷимояи ҳуқуқ бо институтҳои ҷамъияти шаҳрвандӣ вазифаи идоракуниро мебозад, ки он ба муайян намудани мақсадҳо, вазифаҳо ва тартиби муайян кардани методҳои ҳамкориро дар назар дорад. Илова ба ин нисбати масъалаи зикршуда, иттилоот, масъалаи кадрҳо, базаи моддӣ-техникӣ ва молиявӣ бояд дар назар дошта шавад.

Бинобар ин ҳам нақши калидиро барои ташаккули демократияи воқеии ҷамъияти шаҳрвандӣ, ҳамчун системаи кушоди худтанзимкунандаи муносибатҳои байни одамони ба арзишҳои фарҳанги ҷаҳонӣ асосёфта, иқтисодӣ бозорӣ, шакли иттиҳодияҳои ихтиёрии шаҳрвандон мебозад. Ташаккул ёфтани ҷамъияти шаҳрвандӣ дар давлатҳои, ки якҷанд муддат дар шароити режими тоталитарӣ зиндагӣ мекарданд, дорои як қатор хусусиятои хос буда, ба душвориҳо дучор мешаванд. Пеш аз ҳама, вайрон шудани ахлоқи иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ, арзишҳои миллӣ, ахлоқи меҳнатӣ – инҳо дар маҷмӯъ воқеаҳои реалӣ буда, дар муҳлати кӯтоҳ ҳалли худро бояд ёбад. Ин масъалаҳо бо сабаби ғайрифавол будани шаҳрвандон, надоштани таҷрибаи иштироки мустақилона дар равандҳои сиёсӣ ва бовар надоштан ба фаъолияти худ торафт тезу тунд мешаванд. Масъалаҳои зикршуда то андозае барои ташаккули ҷамъияти шаҳрвандӣ аз зинаҳои поён мамониат эҷод менамоянд.

Дар асоси фикрҳои баён шуда метавон чамъияти шахрвандиро ба таври зайл тавсиф намуд. Чамъияти шахрвандӣ ин системаи ягонаи риояи ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва фаъолияти озодонаи иқтисодӣ ва эҷодии фард буда, ҳамчун иттиҳодияи ягонаи ихтиёрӣ, натиҷаи амали озодона, баробарҳуқуқ ва аз ҷиҳати ҳуқуқӣ аз давлат новобастаи шахрвандон мебошад. Бинобар ин ҳам чамъияти шахрвандӣ дар натиҷаи мавҷудияти моликияти хусусӣ, васеъ намудани тартиботи бозорӣ, бо назардошти табдил додани фард ба шахси аз ҷиҳати иқтисодӣ мустақил ба амал меояд. Чамъияти шахрвандӣ сохтори мобайниро дар байни фард ва давлат ишғол намуда, барои қонъ гардонидани талаботҳои гуногуни инсон ва амали кардани манфиатҳо ва мақсадҳои он шароити мувофиқ ба амал меорад. Бинобар ин ҳам чамъияти шахрвандӣ дорои сохтори худ мебошад. Дар асоси сохтори чамъияти шахрвандӣ системаи ягонае фаҳмида мешавад, ки он аз зерсохторҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ иборат мебошад. Муносибатҳои сиёсӣ компонентҳои чамъияти шахрвандӣ буда, шахрвандон метавонанд то андозаи муайян барои манфиатҳои худ бо ёрии бевоситаи ташкилотҳои чамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои чамъиятӣ-сиёсӣ, Воситаҳои ахбори омма ба ҳукумат таъсир расонанд.

Асоси иқтисодии чамъияти шахрвандиро моликияти хусусӣ ва бозор ташкил медиҳад. Ҳуқуқ барои моликияти хусусӣ ва вобаста ба он соҳибкории озод ва ҳуқуқ ба меҳнати озодона (интиҳоби намуди фаъолият, шароити бехатарии меҳнат, ҳаҷми кафолатноки даромад) омилҳои мебошанд, ки асоси ҳуқуқҳои иқтисодии шахсро таъмин менамоянд. Мутаносибан ба ин бояд қайд кард, ки нахустасоси ҷузъи сохтори чамъияти шахрвандӣ инсон маҳсуб меёбад. Аз нуқтаи назари равиши сотсиологӣ, инсон, аз як тараф, ҷузъи асосӣ бо маҷмӯи талаботҳои шахсии худ, манфиатҳо ва мақсадҳои амиқ бошад, аз тарафи дигар, ҳамчун иштирокчии бевоситаи муносибатҳои чамъиятӣ байни шахрвандон бо мақсади ҳимояи яқҷояи манфиатҳо ва арзишҳои инсонӣ мебошад.

Қувваи асосии иҷтимоии чамъияти шахрвандӣ синфи миёна ба ҳисоб меравад. Синфи миёнаи муосир як қатор вазифаҳои

махсусро, ки таъмини ҳаёти муътадил ва рушди тамоми ҷанбаҳои муҳими ҳаёти ҷамъиятро, ки талаботҳои инсонро таъмин менамояд, ҳифз менамояд. Пеш аз ҳама синфи миёна бо истеҳсолот ва паҳн кардани дониш, иттилоот ва фарҳанг алоқаманд буда, заминаи рушди ҷомеаро таъмин менамояд. Ин синф дорои таҳассуси баланд, сифати эҷодӣ ва касбият буда, пешравии илмӣ-техникӣ, иқтисодӣ ва фарҳангиро самаранок менамояд. То чи андозае, ки синфи миёна дар ҷамъияти муосири Тоҷикистон зиёд бошад, то ҳамон андоза табақабандии иҷтимоии гурӯҳҳои иҷтимоии аҳолии коҳиш меёбад. Синфи миёна бо соҳибхитӣ будани худ, барои тарзи сохтори ҳукумати демократӣ ва амали намудани равандҳои демократӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, махсусан институтҳо ва ташкилотҳои иҷтимоӣ ва ҷимояи ҷамъияти шаҳрвандӣ аз беҳуқуқӣ манфиатдор аст. Вобаста ба ин бояд зикр кард, ки пешравии иқтисодӣ ва ҳалли босамари масъалаҳои иҷтимоӣ дар кишварҳои тараққиқарда ба фаъолияти бисёрҷанбаи синфи миёна алоқаманд аст.

Бинобар ин ҳам дар ҷамъиятҳои муосири пешрафтаи ҷаҳон қишри синфи миёна зиёда аз 65 то 70 дарсадро ташкил дода, дар зинаҳои иҷтимоӣ байни нухбагон (элита)-и ҷомеа, яъне сарватмандон ва камбизоатон қарор дорад. Ин синф аз элита ва коргарон тафовут дошта, дар ҷомеа нақши махсусро ифо менамояд. Нақши он ба ҳайси ниғаҳдорандаи суботи ҷомеа, қатъи назар аз динамизми сиёсат ва тақозои рӯзмарраи иқтисодиёт, тағйир намеёбад. Синфи миёна дар сохтори ҷомеаи пешрафта, сарфи назар аз тағйири барномаҳои сиёсӣ ва режими ҳокимият, вазифаи анъанавии худро иҷро менамояд ва ҷомеаро бо ҳамаи заруратҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ таъмин менамояд: аз ҷойи қор ва молҳои истеъмолий сар карда, то кумаки тиббӣ ва кашфиёти илмӣ. Бинобар ин, барои фаъолияти самаранок тамоми риштаҳои ҷомеа се унсури таркибӣ заруранд: 1) зеҳният (интеллект) ва дониши махсус ё худ замонавӣ; 2) заминаи моддӣ; 3) қобилияти идоракунии кормандон ва роҳбарии самаранок ба фаъолияти одамон. Дар таркиби синфи миёна маҳз чунин табақаҳои иҷтимоие шомиланд, ки қобилияти иҷрои ин вазифаҳоро доранд.

Аз ин ҷо бармеояд, ки синфи миёна бисёр гуногуннавъ аст ва ашхосро фаро мегирад, ки навъҳои мухталифи фаъолияти корӣ-идорӣ, зехнӣ, фарҳангӣ, техникӣ-технологӣ, хоҷагӣ ва ғайраро иҷро мекунад. Мавҷудияти чунин табақаҳои мухталиф дар кишварҳои пешрафта, аввалан, ба истиқлолияти иқтисодӣ - мавҷудияти муассисаҳои хусусӣ ва иҷроии шахсии вазифаҳои ҷудогона ва дастгирии сатҳи ҳукумат барои рушди иқтисодиёт мусоидат мекунад.

Соҳиб шудани синфи миёна ба истиқлолияти иқтисодӣ дар шароити ҷумҳурӣ омили асосии рушди устувор ва суботи кишвар маҳсуб меёбад. Хусусияти дуҷумла синфи миёна самтгирии нерумандии касбӣ дар якҷоягӣ бо иҷроии вазифаҳои иҷтимоӣ ва баҳодихии иҷтимоӣ ва худбаҳодихӣ мебошад, ки натиҷаи тадқиқот онро собит сохт. Дар кишварҳои пешрафта ҷомеа ба нақши олимон, духтурон, адвокатҳо (ҳимоятгарон), менечерҳои миёна, рӯҳониён баҳои баланд медиҳанд ва барои онҳо чунин шароити фазое фароҳам меоранд, ки онҳо зарур будани худро эҳсос намоянд ва аз ин ҷо хусусияти сеюми синфи миёна; яъне масъулияти баланди шахрвандӣ доштан ва мустақилияти сиёсии ин синф бармеояд, ки ин омил низ дар шароити муосири ҷумҳурӣ беҳбудиро меҳақад.

Бинобар ин, ҳар андоза синфи миёна дар сохтори ҷомеа қавитар бошад, ба ҳамон андоза эҳтимоли ба вуқӯъ омадани инқилоб, низоъу мочароҳо ва таҳаввулоти иҷтимоии харобиовар дар ҷомеа камтар хоҳад буд. Ин синф аз афроде иборат аст, ки сарнавишти хешро бо дастони худ сохтаанд ва табиист, ки онҳо ба ҳифзи низоме, ки барояшон чунин имконотро фароҳам овардааст, манфиатдоранд. Синфи миёна ду қутби мутазод: камбизоатҳо ва сарватмандонро ҷудо месозад ва намегузорад, ки онҳо бо ҳам бархурд намоянд. Ҳар қадар синфи миёна заифу нотавон бошад, ба ҳамон андоза нуқтаи мутазоди қутбҳо бо якдигар наздиктар қарор мегиранд ва ба ҳамон андоза эҳтимоли бархурди онҳо бештар мегардад ва баръакс.

Синфи миёна барои соҳибкориҳои хурду миёна васеътарин бозори истеҳсолӣ ва истеъмолӣ ба шумор меравад. Ҳар андоза ин синф сершумор бошад, ҳамон қадар соҳибкориҳои хурд ва миёна ба пойи худ қавитар меистад. Одатан, ба синфи миёна

онҳое шомиланд, ки дорои мустақилияти иқтисодӣ буда, соҳиби корхона, ширкат, идора, амалияи шахсӣ ва кору фаъолияти худ мебошанд, яъне олимон, рӯҳониён, духтурон, адвокатҳо, менечерҳои миёна ва ғайра асоси иҷтимоии ин синфро ташкил медиҳанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми ин дараҷаҳои касбӣ вучуд доранд, аммо онҳо аз ҷиҳати фосилаи даромад аз якдигар куллан фарқ доранд. Синфи миёна дар фазои иҷтимоӣ пароканда аст ва дар пасманзари сохторҳои аз нигоҳи иҷтимоӣ ва сиёсӣ фаъоли номенклатурӣ, корпоративӣ, мафиозӣ ва иқтисоди пинҳонӣ хеле заиф ба назар мерасад. Ибтидои ташаккули синфи миёна дар Тоҷикистон дар шаҳрҳои анъанавӣ-саноатӣ дар давраи собиқ Шӯравӣ ташаккул ёфта буд, лекин дар шароити гузариш ба шакли навини муносибатҳои иқтисодӣ- иҷтимоӣ, иқтисоди бозорӣ ва дар ҷараёни хусусигардонии моликияти давлатӣ қисми зиёди гуруҳҳои иҷтимоии аҳоли ба сафи табақаҳои камбизоати аҳоли дохил шуданд ва қисми дигар бошанд, барои таъмини иқтисодиёти ҳаёти оилавӣ маҷбур шуданд ба муҳочирати меҳнатӣ раванд.

Ин синф ҳамчунон дар миёни қисме аз кормандони машғул ба бизнеси хурду миёна ва аҳли зиё чун бахши баландиқтисоси аҳоли вучуд дорад, аммо на аз нигоҳи вазъи иқтисодӣ-иҷтимоии (даромад, таъминоти моддӣ) онҳо дар ҷомеа, балки фақат аз нигоҳи худайниятдихӣ (самоидентификация). Азбаски онҳо қисми каммаоши гуруҳи иҷтимоии аҳоли мебошанд, бинобар ин, айни ҳол аз рӯйи меъёри даромад комилан шомил намудани онҳо ба синфи миёна мантиқӣ нахоҳад буд. Онҳо ҳанӯз ба иҷро намудани муҳимтарин вазифаи тасбитгари иҷтимоии пешрафти ҷомеа ва тасфифгари бархӯрди рӯбарӯйи неруҳои мутазоди ҷомеа қодир нестанд. Масъалаи синфи миёна барои дурнамои рушди кишвар, аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Дар Тоҷикистон он дар шаклҳои махсус, аз ҷумла дар шакли талаботи иҷтимоӣ ба таъсири суботгароёнаи синфи миёна ба сабаби ихтилофнокии ҷомеа рӯнамо мегардад. Ташаккули синфи миёна метавонад «табақаи нав» ва фаъолу созанда миёни мардум ва ҳукумат ва дар айни замон, байни гуруҳҳои сиёсии ба якдигар муҳолиф гардад. Бинобар ин, вазъияти иҷтимоии синфи миёна аз ҳаҷми

даромад, ҳокимият, воситаҳои истехсолот, тарзи зиндагӣ, маълумоти касбӣ ва риояи ҳуқуқҳо дар ҳамаи ҷабҳаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ, ки намояндагони онро аз коргарони кироя дар "пойин" ва аз сарватмандони калон ва элитаи сиёсии ҳукмрон дар "боло" фарқ мекунонад, вобаста хоҳад буд. Зимнан, аз нигоҳи иқтисодӣ рушд ёфтани синфи миёна дар сурати боло рафтани мақоми сиёсии он имконпазир хоҳад буд. Дар сохтори ҷамъияти шаҳрвандӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ нақши муҳим мебозанд. Фаъолияти ташкилотҳои ҷамъиятӣ, ҳамчун яке аз қисмҳои таркибии ҷамъиятӣ шаҳрвандӣ дар шароити демократикунонии ҷомеа бояд озод бошад, чунки ин ташкилотҳо бештар ба омӯзиши ҳуқуқҳои одамон, институтҳои иҷтимоӣ, ташкилотҳои иҷтимоӣ, умумиятҳои иҷтимоӣ, табақабандии иҷтимоӣ ва дигар масъалаҳои муҳими соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ҷумҳуриро баррасӣ менамоянд. Аз тарафи дигар, барои пешравии сохторҳои дохилии иҷтимоии ҷамъият, муносибати самаранок бо гурӯҳҳои ва ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ, озодии фаъолияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқиро таъмин менамоянд.

Хулоса, ташаккулёбии ҷамъияти шаҳрвандӣ, имкони хубест барои рушди равандҳои демократикунонии соҳаҳои ҳуқуқӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва ҳамчун зухуроти муосир барои ҷумҳурӣ, метавонад сохторҳои иҷтимоии онро такмил диҳад. Бинобар ин ҳам, муҳим аст, ки ташаккулёбии ҷамъиятӣ шаҳрвандӣ дар асоси ташаббуси гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии ҷомеа ташаккул ёбад ва амалӣ шавад, чунки рушди равандҳои демократӣ аз ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста аст.

Адабиёт

1. Баяхчева С. Л., Туркулец А.В. Гражданское общества в современной России и национальная идея // Российское общество в современных цивилизационных процессах. – СПб., 2010 С. 468-476.
2. Гоббс Т. О гражданине.Т.1. – С. 231.
3. Маркс К. Энгельс Ф. Сочинение в 10 томах. Т.3.- М., 1985.-С.154.
4. Медушевский А.Н. Гражданское общество и правовое государство в политической мысли Германии //Вестник МГУ. Серия 12. Социально-политические исследования. – 1995. №5,-С. 21-29.

ХАТАРҲОИ ГЕОСИЁСӢ ВА ЗАРУРАТИ ҲАМОҲАНГ КАРДАНИ ФАЪОЛИЯТИ НИҲОДҲОИ ИЛМӢ БО НИҲОДҲОИ ИДОРӢИ КИШВАР ДАР БАРОБАРИ ОН

Дар шароити кунунӣ бо назардошти суръати рӯзафзуни рушди ҷомеаи башарӣ ва мураккаб шудани муносибатҳои байналмилалӣ талоши давлатҳои абарқудрат барои дастбӣ ба манотиқи аз лиҳози геосиёсӣ муҳими ҷаҳон, ки кишвари мо низ дар яке аз ин гуна минтақаҳо ҷойгир аст, беш аз пеш меафзояд. Ин давлатҳо ба хотири таъмини заминаҳои устувори рушди ояндаи хеш вазъи байналмилалиро амиқ омӯхта дар робита ба он сиёсати дохилӣ ва хориҷашонро ҳамчун нақшаҳои оянданигаронаи илман асоснок матраҳ мекунанд. Дар воқеъ муҳимтарин омили пешрафт ва рушди устувори давлатҳои мутараққӣ аслан ба он марбут аст, ки дар ҷомеаҳои мазкур ба таври воқеӣ пайванди илм ва амалия ба вучуд оварда шуда, ин иртибот бо суръат тавсеа ва таҳким дода мешавад. Пайванд додани илм ва амалияро набояд фақат дар сатҳи илм ва истеҳсолот тасаввур кард. Илм аслан чор рисолат ва вазифаи муҳим дорад:

1. Рисолати маърифатӣ, ё мусоидат барои шинохти ҷаҳон ва ҷойгоҳи инсон дар он;
2. Рисолати равшангарӣ, ё мусоидат барои донишманд ва ҳадафманд кардани аҳли ҷомеа;
3. Рисолати истеҳсолӣ, ё мусоидат барои беҳдошти вазъи истеҳсолӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа;
4. Рисолати оянданигарӣ, ё мусоидат барои рафъи мушкилоти эҳтимолии оянда дар воқеияти имрӯза.

Самарабахшии фаъолияти ҳамоҳанги ниҳодҳои илмиро бо ниҳодҳои идорӣ барои таъмини рушди устувор ва қудратманд кардани давлат метавон ба таври мушаххас дар мисоли кишварҳои чун ИМА, Чин, Русия, Ҷопон, Олмон ва ғ. баръало

мушоҳида кард. Масалан, яке аз муҳимтарин омилҳои рушди устувори ИМА ва табдили он ба абарқудраттарин давлати ҷаҳон маҳз дар пайванд додани илм бо амалия, ҳамкориҳои ниҳодҳои илмӣ бо ниҳодҳои сиёсӣ ва ҷамоҳангиву ҳамсӯии оянданигарии илмӣ ва таҷрибаи идорӣ аст.

Ба эътибор бояд гирифт, ки давлатҳои мутараққӣ дар тақвият ба қудрати хеш ҳамеша барои густариши нуфузу тавонмандии худ талош мекунанд ва дар ин роҳ таҳти таъсир қарор додани давлатҳои дигар ва дастрасӣ пайдо кардан ба захираҳои моддиву зеҳнии онҳоро яке аз асоситарин манбаъҳои рушди хеш медонанд. Аз ин рӯ, ин давлатҳо сиёсати тавсеаталабонаи хориҷии худро дар заминаи омӯзиши амиқи нуқтазаъфҳои кишварҳои роҳандозӣ мекунанд, ки онҳоро ҳамчун объекти сиёсӣ дар мадди назар гирифтаанд. Ҷустуҷӯи нуқтазаъфҳои объектҳои сиёсӣ ба хотири тафриқаангезии манфиатҷӯёна сурат мегирад. Тафриқаангезиҳо дар навбати худ барои ба вучуд овардани бӯҳронҳои иҷтимоиву сиёсӣ дар кишварҳои мадди назар анҷом дода шуда, баҳонаи даҳлат ва ҳатто ҳузури низомии давлатҳои қудратмандро дар қаламрави онҳо матраҳ мекунанд. Роҳкорҳои тафриқаангезии манфиатҷӯёнаи давлатҳои абарқудрат дар шароити муосир ҳама мабно ва тақияҳои илмӣ доранд. Ин роҳкорҳо аслан дар асоси илмҳои чун кудетология (*илм дар бораи ба шикаст дучор кардани давлатҳои мадди назар*) тақия шудаанд.

Нерӯҳои тавсиаталабу манфиатҷӯи байналмилалӣ ва алаҳхусус Ғарб барои таҳти нуфуз ва султаи худ қарор додани кишварҳои ҷаҳони сеюм ва таъсиргузорӣ ба андешаи шаҳрвандону истифодаи неруи онҳо барои маромҳои хеш як зумра пажӯҳишгоҳҳои тадқиқотӣ ва марказҳои созмон додаанд, ки ин иддаоро китоби афсари баландрутбаи ниҳоди истихбороти Британияи Кабир Колеман собит месозад¹. (*Колеман Д. Комитет 300: Тайни мирового правительства. 5-е изд. М.: Витязь, 2011. С. 320*) Ҳадафи аслии ин пажӯҳишгоҳҳо ва марказҳои омӯзишӣ, ки аз тарафи давлатҳои ғарбӣ маблағгузорӣ мешаванд, аслан таҳқиқот ва бозёфтҳои илмӣ набуда, омӯзиши рафтору ахлоқи қишрҳои гуногуни ҷомеаҳои мавриди назар, коркарди технологияҳои идоракунии он ҷомеаҳо, манипулятсияи фард, гурӯҳ ва умуман, шуури омма аст. Бэбингтон Маколей -

Президенти Комиссияи маорифи англис дар Банғола, ки он вақт қаламрави Ҳиндустон маҳсуб мешуд ва таҳти тасарруфи Британия қарор дошт, соли 1836 дар навиштаи машҳури худ таҳти унвони "Мавод дар бораи маориф" арз доштааст, ки бояд дар Ҳиндустон низоми маҳсули англисии маориф қорӣ карда шавад, ки "табақаи маҳсули одамнро, яъне аз рӯи хун ва ранги пӯст - ҳинду ва аз рӯи завқ, андеша, маънавиёту тафаккур - англисро ба вучуд меовард... Ягон нафаре аз ҳиндуҳо баъди гирифтани маълумоти англисӣ аз таҳти дил иртиботеро ба оини худ ниғаҳ намедорад. Андешаи устувори ман аз он иборат аст, ки агар мо татбиқи барномаҳои маорифии худро давом диҳем, баъди сӣ сол дар табақаҳои пешрафтаи банғолӣ умуман пайравони кеши маҳаллӣ боқӣ намемонанд". (*Андерсон Б., "Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространение национализма", Москва. "КАНОН-пресс-Ц", "Кучково поле", 2001. стр.113*)

Баъзе аз давлатҳои қудратманди манфиатдор дар така ба ин гуна технологияҳои тафриқаангезӣ ва табдили нуқтазаъфҳои иҷтимоӣ ба бӯҳрони сиёсӣ тавониста буданд, ки солҳои навадуми асри гузашта бо сӯиистифода аз бетаҷрибагии роҳбарони вақти кишвар ва адами ҳушёрӣ сиёсии аҳли чомеаи мо боиси шурӯби ҷанги шаҳрвандӣ гарданд. Ин нерӯҳо дар шароити кунунӣ низ даст ба коранд. Абдуллоҳи Раҳнамо бо ишора ба ин масъала дар истинод ба суҳанронии сафири Британияи Кабир дар яке аз анҷуманҳои ҳизби наҳзат мегӯяд: "...Ҳатто дафъаи пеш сафири Британия дар минбари ҲНИТ дар ҳузури ҳамаи вакилону меҳмонон аз М.Кабирӣ ошкоро танқид кард, ки: "Шумо чӣ гуна оппозитсия ҳастед, ки ин вазъиятро тоқат мекунед ва номи онро таҳаммулпазирӣ гузоштаед?!" (*А.Раҳнамо, "Мавқеи ҳизбӣ ва мавқеи миллӣ", Душанбе, нашриёти "Бухоро", 2012, саҳ.179*)

Бубинед, ки "ҳомӣёну мубаллиғони назарияи таҳаммулпазирӣ" як ҳизби тундравии исломиро, ки таҷрибаи ба хоку хун кашидани чомеаро дар кишвари мо дорад, барои таҳаммулпазирӣ чӣ гуна ошкоро ва ба таври расмӣ танқид намуда, онро ғайримустақим ба мубориза алайҳи Ҳукумати кишвар даъват кардааст!

Нерӯҳои мазкур бо истифода аз роҳкорҳои ҳувийятсозии сунъӣ тавонистаанд, ки аз ҳисоби шахрвандони мо афроди худкушу террорист ва ё сепаратист созанд. Ҳувийятсозии сунъии онҳо аслан ба воситаи интишори таълимоти диниву мазҳабӣ ва тақвият додани ангезаҳои бузургманишии маҳаллӣ анҷом дода мешаванд. Рақибони сиёсии мо барои густариши ин ақидаҳо дар байни мардум ба таври ошкору пинҳон, бавоситаву бевосита мусоидат карда, мекӯшанд, ки дидгоҳи аҳли ҷомеаи моро ба нафъи худ тағйир диҳанд. Ошкор шудани қазияи интишор ва истифодаи маводи тарғиботӣ бо мақсади таблиғи ғояҳои мазҳабӣ ва исломи сиёсӣ дар байни аҳолии баъзе минтақаи кишвар ва ҳамчунин иштироки беш аз 3000 нафар шахрвандони кишвари мо дар ҳаяти артиши ДИИШ далели ин иддаост.

Бидуни шак “ҳама гуна ақидае, ки фарогири ҷаҳонбинии омма мешавад, ба қувваи материалӣ мубаддал мегардад. Мутаассифона, ақидаҳои зиддимиллӣ ҳам”. Боиси таассуф аст, ки дар ҷомеаи мо ин ақидаҳо аллакай ба “нерӯи материалӣ” табдил ёфта, гоҳе дар муқобили давлат қад алам низ мекунанд (масалан, кудетои номуваффақи Назарзода). Мо маҷбурем, ки ба хотири ҳифзи манофеи миллӣ ва давлатӣ дар баробари ин нерӯҳои тундрави ҷудоихоҳ аз нерӯ истифода кунем. То ин ҳад расонидани бухрон ин аллакай муваффақияти рақибони сиёсии мо аст. Бо нерӯи низомӣ фақат метавон тазоҳуротро бартараф кард, на моҳиятро. Ба хотири он ки ин нерӯҳои тундрав аз бунёд хунсо карда шаванд, зарур аст, ки роҳкорҳои муассири ҳувийятсозии миллӣ дар баробари ҳувийятсозии сунъии рақибони сиёсии мо таҳияву коркард ва мавриди корбурд қарор дода шаванд. Мутаассифона, мо дар ин самт на фақат ҳеҷ гуна роҳкор ва методологияи мукаммали илман асоснок надорем, балки ҳатто ҳеҷ гоҳе аз тарафи ниҳодҳои илмӣ мо ба таври фарогири амиқ ва ҳадафмандона психологияи миллии мо ҳамчун нерӯи аслии муайянкунанда ва ҳаракатдиҳандаи бадана (пайкара)-и иҷтимоии мо мавриди пажӯҳиш қарор нагирифтааст. Ҳол он ки фақат дар тӯли 150 соли охир қудратҳои сатҳи байналмилалӣ дар ҷараёни ҷаҳонкушоии хеш фазои ақидативу эътиқодӣ,

психологияву характер ва ахлоқи миллии моро тавассути этнографҳову этнопсихологҳо, ҷомеашиносону равоншиносон, антропологҳо ва дигар мутахассисони марбута амиқан омӯхта садҳо китоб дар ин бора навиштаанд. Ин раванд, яъне раванди омӯзиши мо ҳамчун объекти сиёсӣ ва объекти таҳқиқотӣ ҳанӯз ҳам идома дорад. Маълум аст, ки ин пажӯҳишҳо ҳамеша ҳадафмандона анҷом дода мешаванд. Ҳадафи муҳаққиқон аз мӯшикофиҳо дар ин росто он аст, ки онҳо мехоҳанд тамоми ҷузъиёти характер ва менталитети миллии моро донанд. Донистани характер ва менталитети миллии мо ва ба вижа нуқтаҳои заифу осебпазири он ба қудратҳои ҷаҳонӣ ҳамчун ба субъекти сиёсӣ имкон медиҳад, ки роҳкорҳои муассири мудирияти ҷомеаи моро таҳия ва коркард кунанд ва бо корбурди онҳо зимомии идораи моро бавосита дар ихтиёр дошта бошанд. “Ҳамин тариқ, донистани характери миллии омили муҳимми ояндабинии рафторҳои сиёсӣ аст. Бархӯрд бо ҳар миллат дар оилаи миллатҳо, банақшагирии муносибатҳо, рафторҳо, воқунишҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, идеологӣ ва албатта, забткориҳо ва таҳрибкориҳо ҳам бо ба инобат гирифтани характер ва урфу одати ҳар миллат анҷом мепазиранд”. (С.Ятимов, “Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ”, Душанбе, Ганҷ наириёт, 2015, саҳ.37)

Қудратҳои манфиатҷӯи байналмилалӣ бо истифода аз методологияи илмҳои чун қудетология нуқтазаъфҳои ҷомеаи моро ба тадриҷ тақвият дода, онҳоро ба нафъи худ ва ба зарари мо мавриди корбурд қарор медиҳанд. Барои истифода аз ҳар як нуқтаи осебпазир онҳо олат ва абзори заруриро низ сохта ва омода кардаанд

Бо дарназардошти фаровонии маводи таҳқиқотии нерӯҳои сиёсии сатҳи байналмилалӣ (он ҳам маводи таҳқиқотии дастрас) оид ба равоншиносӣ ахлоқи характерии миллии мо метавон гуфт, ки рақибони сиёсии мо бидуни шакл моро беҳтар аз мо мешиносанд, он гунае, ки ташхисгар вазъи беморро беҳтар аз бемор мешиносад. Дар тақвият ба шинохти дақиқе, ки аз мо доранд, қунишҳову воқунишҳои мо ва давлати моро дар баробари ҷараёни ҳодисаҳои маъмулӣ ва равандҳои сиёсӣ иҷтимоии офаридаи ҳеш метавонанд ба осонӣ пешбинӣ намоянд.

Доштани ин донишҳо ва ҳақиқатҳо дар бораи характери миллии мо ба нерӯҳои мазкур имкон медиҳад, ки ба мо ҳамчун ба объекти сиёсӣ муносибат кунанд ва бо офаридани вазъиятҳо ва равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии муайян ҷаҳолияти ниҳодҳои давлатӣ ва ҷамъиятии моро бо назардошти манофеи миллии худ танзим намоянд.

Шуури ҷамъиятии мо ва компонентҳои таркибии он, аз ҷумла психологияи миллий, характери миллий, менталитети миллии мо ба мисли барномаест, ки ҷаҳолияти ҷомеаи мо бар асоси он роҳандозӣ мешавад. Ҳар нерӯе, ки ба ин иттилооти барномарезишуда дастрасӣ пайдо кунад, дар маҷмӯъ ҷаҳолияти ҷомеаи моро метавонад пешбинӣ намояд. Гузашта аз ин бо корбурди методологияи муайян имкон ба даст меорад, ки ҷаҳолияти ҷомеаи моро бо назардошти манофеи худ танзим низ кунад. Рақибони сиёсии мо ба ин барнома дастрасӣ доранд ва дер боз ҷараёни умури сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии моро ба нафъи худ танзим низ мекунанд. Зеҳниятсозӣ аз шеваҳои маъмулии таъсиргузориҳои онҳост. Аз ин аст, ки онҳо дар така ба методологияҳои илмӣ фазои зеҳнии ҷомеаи моро он гунае тағйир медиҳанд, ки ба манофеъашон созгор бошад. "Бо донишҷӯи қонуниятҳои психология тағйир додани психикаи одам низ муяссар мегардад". (*Миралиев А.М., Давлатов М., "Педагогика ва психология", Душанбе, "Ирфон", 2007. саҳ.132*)

Ба тафовут аз ин мо худ аз барномаҳои зеҳнии хеш, яъне психологияи миллии худ ба қадри кофӣ ва дар сатҳи илмӣ иттилоот надорем. Аз ин аст, ки ҷомеаи мо ва қишрҳои он, ба вижа қишрҳои динӣ мазҳабӣ ва маҳаллии он бо қунишҳову воқунишҳои мутафовити худ дар назари худӣ мо ҳамчун падидаҳои иҷтимоии ношинохта ва ғайриқобили пешбинӣ ҷилва мекунанд. Ниҳодҳои давлатӣ дар мавриди кор бо ин қишрҳои иҷтимоӣ ба мушкилот дучор мешавад. Роҳкорҳои пешгирифтаи мо дар самти рафъи бӯхронҳо ва мушкилоти сиёсӣ иҷтимоии мавҷуда фақат тазоҳурот ва ё ба таъбири фалсафӣ зӯҳуроти онҳоро бартараф мекунанд, на моҳияти онҳоро. Ифротгарӣ ва терроризми амалӣ фақат зӯҳуроти ифротгарӣ ва терроризми мафкуравӣ аст. Роҳкори илмӣ муассири мубориза бар зидди терроризми мафкуравиро бояд коркард ва мавриди истифода

қарор дод, вагарна талошҳои мо дар масири бартараф кардани зуҳуроти он натиҷаҳои мондагор нахоҳанд дошт.

Аз ин рӯ, барои пайдо кардани роҳи ҳалли ин мушкилот ва ташаккули тафаккуру ҳувияти миллӣ феълан бисёр зарур аст, ки бо ҷалби ниҳодҳои илмии кишвар, хоса олимони соҳаҳои равоншиносии миллӣ (этнопсихология), антропология, ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ, равоншиносӣ ва дигар соҳаҳои марбута ҷиҳати ба роҳ мондани тадқиқоту ташхисҳои ҷиддии илмӣ мусоидат карда шавад, то ба ин васила омилҳои заъфи ҳувияти миллӣ дарёфт ва услубҳои тақвият додани он ба таври воқеъбинонаву асоснок тавсия дода шаванд, зеро «бе характери миллӣ тавоноии миллӣ ҳеҷ аст. Ҳама гуна қудрати моддӣ ё имконоти дигар мувоҷеҳ ба барабас рафтан ва нокомист». (*Morgentau H., Politics Among Nations. – New York, 1964. – P. 138*)

Ҳамзамон таъкид бояд дошт, ки дар ростии арзёбиву шинохти ин мушкилот ва дигар мушкилоти миллӣ фаъолияти ниҳодҳои илмиву тадқиқотии кишвар ба таври бунёдӣ таҷдиди назарро мевоҳанд. Бояд иқрор шуд, ки аксар маврид корҳои илмиву таҳқиқотӣ ва ба вижа корҳои илмие, ки ба хоҳири ба даст овардани унвонҳои илмӣ анҷом дода мешаванд, на бо назардошти мушкилоти миллӣ ва ҳатто на бо назардошти муҳимияти мавзӯ, балки фақат бо назардошти завқу салиқаи унвонҷӯ, фаровонии адабиёт доир ба мавзӯ ва осонтаҳқиқии кори пажӯҳишӣ интихоб карда мешаванд.

Феълан аксари дастандаркорони ҳавзаҳои илмии мо нисбат ба ҳаводиси сиёсӣ ва густариши хурофоту таассуби мазҳабӣ аз мавқеи бетарафӣ менигаранд. Гузашта аз ин, иддае аз онҳо аслан дар доираи дину мазҳаб ва ирфон меандешанд, ки дар қатори онҳо ҳатто муҳаққиқони соҳаҳои табииву риёзӣ ва фалсафа низ кам нестанд. Ин ҳолу ҳавои ҳавзаҳои илмии кишвар бегумон нигаронкунанда аст.

Дар шароити кунунӣ бо назардошти мушкилоти мавҷуда хеле зарур аст, ки мо барои рақобатпазир кардани ҷомеаи худ дар арсаи пур аз муборизаҳои манфиатҷӯёнаву қудратталабонаи минтақа ва ҷаҳон ҳар чӣ зудтар технологияи ҳоси миллатсозӣ ва қудратсозии миллиро дарёфту коркард ва мавриди корбурд қарор диҳем. Илм бояд мушкилоти ҷомеаро муайян ва

роҳҳалҳои онро пешниҳод намояд. Боиси хушнудист, ки ба ин масъала Пешвои миллат дар вохурии ахири худ бо олимону зиёиёни кишвар ба таври бисёр ҷиддӣ ишора карданд. (ниг. ба: *Суханрони Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам дар вохӯрӣ бо олимони кишвар: [https:// prezident.tj/node/22643](https://prezident.tj/node/22643)*)

Дар робита ба масъалаҳои, ки дар боло ба онҳо ишора кардем, чанд нуктаро ба сифати пешниҳод манзур мекунем:

- созмон додани гурӯҳи тадқиқотӣ дар сатҳи АМИТ бо ҷалби мутахассисони соҳаҳои ҷомеашиносӣ, сиёсатшиносӣ, антропология, этнопсихология, равоншиносӣ ва дигар соҳаҳои марбута ҷиҳати омӯзиши равон ва менталитети миллӣ, нуқтазаъҳои он ва дар ин замина коркарди роҳкорҳои хувийятсозии миллӣ ба хоҳири суръат бахшидани раванди ҷомеасозӣ дар кишвар;

- таҳқиқи масъалаи терроризму ифротгарии мафкуравӣ ҳамчун заминаи аслии ифротгарӣ (аз ҷумла ифротгарии динӣ ва сепаратизми маҳаллӣ), таснифоти он ва коркарди роҳкорҳои мубориза бо ин падидаи равонӣ;

- тарҷума ва ҷопи осори равшанфикрони муосири ҷаҳон ва интишори он қабл аз ҳама дар байни кормандони давлатӣ, омӯзгорон ва донишҷӯён;

- “ҳамоҳанг” кардани мушкilotи миллӣ ва интиҳоби мавзӯҳои тадқиқотӣ;

“Арзишмандии хирад, аз ҷумла ба он вобастааст, ки инсон бо истифода аз он имкони ворид гаштан ба ояндаро дорад. Чунин воридшавӣ ба хоҳири таъмини амнияти шахс, ҷомеа, давлат ва рушди устувори иқтисодӣ зарур мебошад. Дар ин кори басо масъулиятнок роҳнамои мавҷудоти соҳиби ақл фақат илм буда метавонад...”

Иқтидор ва самаранокии тафаккур бояд дар он зухур ёбад, ки ҷӣ гуна метавонад аз маҷмӯи воқеиятҳои таърихӣ ва муосир фарзияҳои барои субот ва рушди миллӣ ҳаётан муҳимро рӯйи сахна оварад, роҳ нишон диҳад ва амалияи онро таъмин созад...

Бояд равандҳои эҳтимолии манфии оянда дар воқеияти кунунӣ ислоҳ гарданд”. (С.Ятимов, “Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ”, Душанбе, Ганҷ навириёт, 2015, саҳ.5,6,43)

Хирад ва илму дониш ба инсон имкон ва тавонмандие медиҳанд, ки ояндаи худро созад. Одамон дар така ба илму дониш метавонанд мушкилоти эҳтимолии ояндаро дар воқеияти имрӯза бартараф намоянд. “Мо ҳамеша ба оянданигарӣ ниёз дорем. Дар ҳар як вазъияти нав оянданигарӣ ҳатмӣ мебошад. Оянданигарӣ ин қобилияти дар вазъияти нав худро дуруст дарёфттан аст, то ки имкониятҳои амалнамоӣ пиёда гарданд ва бад-ин васила вазъият зери идора қарор гирад.¹ Мавҷудоти зинда наметавонанд, ки бидуни қобилияти оянданигарӣ ба ҳаёти худ идома диҳанд.

Оянданигарӣ ҳамеша ин қадами аввал мебошад. Он пештар аз ҳама гуна амал ва андеша қарор дорад ва ҳама гуна амалу андеша аз як тасмимгирии пешакӣ вобаста мебошанд”. (*Вернер Штегмайер, Оянданигарии фалсафӣ. Берлин/ Нью Йорк: Валтер де Гройтер, 2008. С. 2.*)

Мо дар шароити зудтағйирёбанда ва дар замоне, ки равандҳои сиёсӣ иҷтимоӣ бисёр тунд таҳаввул меёбанд, қарор дорем, аз ин рӯ, ба ҳар садову нидои ҷаҳон бояд саривақтӣ саръ ҷавоб гӯем. Ҷараёни ҳодисоту воқеот ва равандҳои сатҳи байналмилалӣ минтақа ва ба вижа равандҳои, ки ба ҷомеаи мо таъсиргуздоранд, бояд ҳамеша таҳти назар ва мавриди омӯзиши мо қарор дошта бошанд. Мо бояд ин равандҳоро аз диди илмӣ ва мантиқӣ воқеият таҳлил карда, паёмдҳои онро дарёбем ва ба хоҳири рақобатпазирӣ ва барои хунсо кардани таъсири номатлуби онҳо ба таври саръ мавҷегирӣ намоем. Ин амал ҳамоҳангии нерӯҳои зеҳнӣ ва ниҳодҳои идориву тасмимгирандаи ҷомеаи моро тақозо мекунад.

Китобномаи мухтасар

1. Суханрони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯри бо олимони кишвар: [https:// prezident.tj/ node/22643](https://prezident.tj/node/22643).
2. С.Ятимов, “Таҳлили стратегӣ ва ояндабинии сиёсӣ”, Душанбе, Ганҷ нашриёт, 2015.
3. С. Ятимов, “Илм ва амният”, Маҷаллаи академии илмию оммавии “Илм ва ҷомеа”, №2 (6), 2017.
4. Андерсон Б., "Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространение национализма", Москва. "КАНОН-пресс-Ц", "Кучково поле", 2001.
5. Миралиев А.М., Давлатов М., "Педагогика ва психология", Душанбе, "Ирфон", 2007.
6. Раҳнамо Абдуллоҳ, "Мавқеи ҳизбӣ ва мавқеи миллӣ", Душанбе, нашриёти "Бухоро", 2012.
7. Вернер Штегмайер. Оянданигарии фалсафӣ. Берлин/Ню Йорк: Валтер де Гройтер, 2008.
8. Вернер Штегмайер, “Оянданигарӣ (ориентатсия)-и фалсафӣ аз нигоҳи Фридрих Нитше”, Маҷаллаи академии илмию оммавии “Илм ва ҷомеа”, №2 (6), 2017.
9. Девид Метюз, “Сиёсат барои мардум”, Душанбе, 1998.
10. Morgentay H. Politics Among Nations. – New York, 1964.
11. Колеман Д., Комитет 300: Тайны мирового правительства. 5-е изд. М.: Витязь, 2011.

Виркан Музаффарпур

*ходими калони илмии шуъбаи масъалаҳои
фалсафии дини ИФСваҲ АИМТ*

ИРРЕДЕНТИЗМ ВА БУХРОНИ ҲУВИЯТИ МИЛЛӢ ДАР ШАРОИТИ ТОҶИКИСТОНИ МУОСИР

Пеш аз баёни асли матлаб мехоҳам ба мафҳуму истилоҳҳои ирредентизм ва ҳувиати миллӣ рӯшани андозем ва баъд ба баррасии бухрони он пардозем. Ирредентизм¹ (аз калимаи итолиёии *irredento* – «чуброннашуда», «озоднашуда») – сиёсати давлат, ҳизб ё ҳаракати сиёсие мебошад, ки барои муттаҳид намудани халқ, миллат, қавм (этнос) дар қорҷӯбаи давлати ягона равона карда шудааст. Дар он зоҳир меёбад, ки мардумро барои ҳамроҳ намудани ҳудудҳои маскунии ирредента ба давлате, ки дар он аксарияти намояндагони миллат зиндагӣ мекунамд, сафарбар мекунамд. Дар аввалҳо ҳаракати миллии Италияро дар охири асри XIX -ибтидои асари XX, ки барои ба Италия ҳамроҳ кардани ҳудудҳои наздисарҳадии Австро-Венгрия бо аҳолии итолиёвии Триеста, Трентино ва дигарон равона гардида буд, *ирредентизм* меномиданд. Ба ақидаи муҳаққиқи амрикоӣ Ч. Брейли ирредентизм шакли фаръии миллатгароӣ аст.² Ҳамчун ҳаракати чамъиятӣ-сиёсӣ давоми солҳои 1870-80 ташаккул ёфтааст. Аниқтараш, соли 1878 Менотти Гарибалди иттиҳоди Ирредентаро бо ҳадафҳои дар боло зикргардида ташкил дод.

Дар ҳоли ҳозир *ирредента* гуфта қисме аз қавм ё миллатро меғӯянд, ки дар давлати муайяне ҳамчун ақаллият, вале дастачамъона зиндагӣ дорад ва маҳалҳои зисташон бо давлати ҳамсоя, ки дар он қавм ё миллати ба ӯ наздик ё ҳамсон аксариятро ташкил медиҳад дар наздикии бевосита қарор дорад. Фарқи ирредента аз диаспора дар наздикии чуғрофӣ ва зиндагӣ

---

¹<https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D1%80%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%BC>

² Соловьёв А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии: Учебник для студентов вузов. — М.: Аспект Пресс, 2001. — 559 с.

дар таҷаммуъ (дастаҷамъона, компактӣ) мебошад.³ Ирредентизм идеологияи худро дорад, ки бар асоси миллатгарой сохта шудааст. Мисолҳои вучуд доштани ирредентизмро мо метавонем дар Чин, Россия, Олмони тоҷангию баъдичангӣ, халқи курд ва ғ.-ҳо мушоҳида кунем, ки тафсилоти он дар ин маъруза аз имкон берун аст.

Дар мавриди хувияти миллӣ ҳаминаро бояд зикр намуд, ки он модарзодӣ нест, аз таассуроти бадастомада роҷеъ ба умумияти фарҳанг, таърих ва забон бо гурӯҳи муайяни одамон шакл мегирад. Ба ин метавонад эҳсоси мансубият ба давлати муайян, садоқати ӯ ба хувияти давлатӣ, андешаи миллӣ ва рамзҳои давлатӣ илова карда шавад. Баёни мусбӣ ва созандаи эҳсосоти вобаста ба хувияти худии миллӣ патриотизм ва миллатдустӣ (натсионализм), манфӣ ва ба ифрот расонидани он бошад, шовинизм номида мешавад.⁴

Барои паст кардани шиддати ирредентизм ё роҳ надодан ба амалҳое, ки метавонад боиси муноқишаҳои байни давлатҳо шавад, кӯчиши аҳоли ё аъзои як миллат ба давлате, ки дар он ҳаммиллатонашон аксариятро ташкил медиҳанд, дар амалия гоҳо истифода мешавад. Масалан, барномаи «Переселение соотечественников»-и Федератсияи Россия. Ҳамин таҷриба дар солҳои аввали ташкилҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷой дошт, ки аз Самарқанду Бухоро аҳли зиё ва фарҳанг ба Душанбе омада буданд. Дар шароити Тоҷикистони кунунӣ, ки бо ташкилҳои ҳамчун ҶШС аз қисматҳои асосӣ ва марказҳои фарҳангию сиёсии тоҷикнишини маҳрум шуд, ин раванд гоҳ-гоҳ, ба таври ғайрирасмӣ ва ғайримуташаққил сари забонҳо меояд ва бештар мардуми водии Зарафшон, ки бо он сарзаминҳо пайванди наздиктар доранд, ба ёди шахрҳои аздастрафта меафтанд ва ин гувоҳи хувияти болои миллӣ мебошад.

---

³ Чепиницкая П. Р. Категория «соотечественники за рубежом» в модусе этносоциологии // Теория и практика общественного развития. Научный журнал. Вып. 8. Краснодар: ИД «Хоре», 2011.

⁴https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C

Вале гоҳо баръакси ин ҳам метавонад ҷой дошта бошад. Пайванди ирредентизм бо бӯҳрони хувияти миллиро дар як мусоҳибаи хубе, ки бо Алексей Миллер – доктор илмҳои таърих, профессори Университети аврупоӣ дар Санкт-Петербург, узви Шӯрои ҷамъияти дар назди Агентии федералӣ оид ба миллатҳои Федератсияи Россия анҷом дода шудааст мебинем.⁵ Дар ин мусоҳиба ӯ ҳамчун ақсуламал ба бӯҳрони хувияти миллии шиддат гирифтани шиорҳои ирредентиро имконпазир медонад. Барномаҳои гуногуни тарғибкунандаи фарҳанги ин ё он миллат барои бартараф намудани бӯҳрони хувият ва минбаъд тақвият бахшидани худшиносӣ ва пешбурди ҳадафҳои дигари миллат имкон медиҳанд. Масалан, дар Россия мо лоиҳаҳои «Русский мир», «Святая Русь», «Бессмертный полк», «Лентаи георгӣ» ва ғайраҳо медемонем, ки барои боло бурдани хувият ва пур кардани ҳалои пас аз пошхурии Шӯравӣ ба вучудодада таҳия шудаанд ва дар ин самт то андозае саҳми арзанда гузоштаанд. Ҳамин гуна ҳадафҳо марказҳои гуногуни давлатҳои гуногун, аз қабилҳои Институти Ҳётеи Олмон, Бактрияи Фаронса, Маркази Конфутсии Чин, Ройзании фарҳангии ҚИЭ ва ғайраҳо пайгири мекунанд.

Дар Тоҷикистон бошад, ба ҷуз аз лоиҳаи «Ҳаракати эҳё ва ваҳдати милли» ва эълон намудани «Соли тамаддуни ориёӣ» ба андешаи мо дигар лоиҳаи таъсиргузоре, ки барои боло бурдани худшиносӣ ва хувияти миллии хизмат намояд, вучуд надорад. Кухна шудани асаргузори лоиҳаҳои дар боло зикргардида, талабот ба коркарди як андешаи муассири миллии ва як қатор омилҳои дигар имрӯзҳо то андозае бӯҳрони хувияти миллии дар Тоҷикистонро нишон медиҳад. Бархилофи ин тоҷикони Афғонистон имрӯз то андозае дар талоши баргардонидан ё ҳифзи хувияти миллии худ ҳастанд ва талошҳои бештаре анҷом медиҳанд. Намояндагони фаъоли миллати мо дар Афғонистон Латифи Пидром ва Атомуҳаммади Нур, фаъолияти сиёсӣ иҷтимоии онҳо гувоҳи он гуфтаҳост.

---

⁵ Ирредентизм и кризис национальной идентичности. (Беседа с А. Миллером). //журн. «Россия в глобальной политике». №5, 2017. <https://globalaffairs.ru/number/Irredentizm-i-krizis-natsionalnoi-identichnosti-19125>

Рочъ ба бухрони хувиати миллӣ муҳаққиқони зиёде дар кишварҳои пасошӯравӣ пажӯҳиш анҷом додаанд. Ю. А. Кожевникова дар таҳқиқоте бо номи «Бухрони хувиати миллӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ» хувиати миллиро ҳамчун падидаи иҷтимоӣ мавриди баррасӣ қарор додааст ва рушду мушкилоти хувиати миллиро таҳти таъсири равандҳои иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ, демократикунонӣ, асри иттилоот, меъёрикунонии фарҳангӣ, арзишҳои умумиҷаҳонӣ, муҳочирати глобалӣ, гуногунфарҳангӣ ва ғайра баррасӣ менамояд.

Ба ақидаи муаллиф хувиати миллиро метавон ҳамчун ҳолати якпорчаи мувофиқати ботинии фард ва гурӯҳ бар асоси дарки мансубият ба як миллат ва аз муштарақ донишани аксарияти хусусиятҳои, ки онҳоро аз дигар миллатҳо фарқ мекунонад, таъриф дод.⁶

Аз мавҷудияти як қатор мушкилоти ҳам иқтисодиву ҳам иҷтимоӣ ва маънавию маърифатӣ гоҳо чунин мувофиқати фард бо гурӯҳро дар Тоҷикистон намебинем. Оммаи мардум ба ин кам аҳамият медиҳанд, гуруҳҳои болоии ҷамъият, интеллигенсияи фарҳангӣ, элита, бомонди ҷамъият бошанд, хувиати худро бо хувиати миллатҳои рус ва аврупоӣ ҳамсон қарданӣ ҳастанд, ки поёнтар муфассал бо мисолҳо аз ин воқеият ёдовар хоҳем шуд.

«Зери мафҳуми хувиати миллӣ бояд симои устувори давлат ва миллатро дар шуури оммавӣ фаҳмид, ки афрод тасаввурот дар бораи мансубият ба ин ниҳодҳоро бо ҳам қисмат мекунонд ва нисбати онҳо ботаҳаммул ҳастанд» - мегӯяд Т.Г. Чекменёва.⁷

Аксаран, ҳам беадолатҳои таърих ва ҳам дигаргуниҳову тағйироти иҷтимоӣ, номуназзамӣ дар чомеа бухрони хувиатро ба вучуд меорад: «... дар шароити дигаргуниҳои бунёдии иҷтимоӣ ва аксаран ба ҳамроҳ будани номуназзамӣ дар чомеа бо онҳо бухрони хувиат ба вучуд меояд. Онро метавон ҳамчун вазъи хосаи шуури оммавӣ (ва ба таври табиӣ шуури фарди алоҳида)

⁶ Кожевникова Ю.А. Кризис национальной идентичности в глобализирующемся мире. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. –М. 2012г.

⁷ Чекменёва Т. Г. Кризис национальной идентичности в постсоветской России и пути его преодоления // Вестник ВГТУ. 2010. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/krizis-natsionalnoy-identichnosti-v-postsovetskoy-rossii-i-puti-ego-preodoleniya> (дата обращения: 22.04.2019).

таъриф кард, ки дар он аксарияти категорияҳои иҷтимоӣ, ки ба воситаашон инсон худ ва мақоми худро дар чомеа муайян мекунад, сарҳадот ва арзишҳои гуногун ба назар менамоянд».⁸

Дар ибтидои чунин тағйирот дар Тоҷикистон эҳёи худшиносии миллиро мо дар марҳилаи солҳои 1985-1991 мушоҳида мекунем. Яъне, гоҳо бухронҳои иҷтимоӣ натавонанд ба бухрон, балки ба пурзӯр шудани хувияти милли сабаб шуда метавонанд.

Аммо, агар ба бухрони хувияти милли дар Тоҷикистони муосир назар афканем, ҳолатҳои зиёдеро метавонем мисол овард, ки ба назари мо далеле аслиашон бегонапарастии мост. Ҳоло, гузашта аз ҳама, дар омӯзишу маориф, муошират ва тарзи зист ба забону анъанаҳои миллатҳои дигар афзалият додан ё тақлид кардан ба онҳо, вобастагӣ аз муҳитҳои фарҳангии бегона, таъсири абаркудратҳои ҷаҳониву минтақавӣ дар тасмимгириҳои фарҳангӣ ва сиёсӣ, нақши геополитика дар ин раванд муассир аст. Дар шаҳрҳои азими мо аксари чорабиниҳои хусусии фарҳангӣ муошират ва коргузориҳои ширкатҳо, элитаи ҷамъият, ному муҳтавои сайтҳо ва ғайра русӣ аст. Мо бо ин роҳ мехоҳем ҳудумонро ба оламиён муаррифӣ кунем, вале баръакс, агар асарҳои мо, таҳқиқот ва ихтирооти мо агар аҳамияти минтақавӣ ва байналмилалӣ дошта бошанд, ҳади миллатҳои дигар онро ёфта, тарҷума хоҳанд кард. Аз ҷониби дигар, дар муқоиса бо афроде, ки тарзи зисти дунявӣ доранд, нафарони гароиш ба дину мазҳаб дошта баръакс, рӯй ба самти фарҳанги дигари бегона, арабгароиву идеологияҳои зиддидунявӣ дилбастагӣ доранд ва бештар бо муқаддасоти милли ва таърихи пурифтиҳори гузаштамон хусумат доранд. Дар ин миён ҷойи зиёиёни сирф миллатдӯсту ватандӯст назарногир ё камранг аст.

Вобаста ба ин баррасии як масъалаи таносуби шаҳр-музофот хеле ҷолиб аст. Дар давоми солҳои баъди 90-уми асри XX ва даҳсолаи аввали асри XXI нафароне, ки аз деҳот ва музофот ба шаҳрҳо ва пойтахт омада буданд, ба мушоҳида мерасид, ки дорой худшиносии бештари милли буданд. Ҳатто ҳолатҳои буд,

---

⁸ Андреева Г.М. Психология социального познания / Г.М. Андреева. М., 2001. С. 187.

ки дар Шӯрои дифои ҚОА-и Федератсияи Россия дар Тоҷикистон диссертант ҳуқуқи бо забони тоҷикӣ ҳимоя карданро ба даст оварда буд. Вале, мутаассифона, имрӯзҳо ин тоифа мардум низ бо муҳити ғайримиллии шаҳрӣ ассимилятсия шуда, ифтихороти миллиашон камранг ба назар мерасад. Омили инро мо дар боқӣ намондани шаҳрҳои зиёди қадимии мо – ҳамчун маркази тамаддуну фарҳангӣ медонем. (махсусан набудани чунин пойтахт дар мо). Омили дигари бегонашавии фарҳангӣ ин муҳочират мебошад. Муҳити фарҳангӣ ва миллии бегона ба эҳсоси миллии муҳочирон ва хонаводаҳои онҳо таъсир мерасонад, вале аҷибтар ин ки маҳз муҳочират барои боло рафтани эҳсоси худшиносии дурӯғини динӣ, ифротгароӣ, ки боз ҳам барои хувияти миллӣ бегона аст, ба мушоҳида мерасад. Хатарҳои муҳочират ба хувияти миллӣ ин пеш аз ҳама ба таври манфӣ муаррифӣ кардани миллати мо дар берун аз кишвар буд ва дар сарғаҳи ин амал худи мо меистем, ки бо ибораҳои маъмулгардидаи «тоҷикиш кун», барои миллатҳои дигар имкон додем, ки моро ҳамчун Равшану Ҷумшут муаррифӣ кунанд. Имрӯзҳо барномаи «Переселение соотечественников» -и Россия, фирори аҳоли ва мағзҳо низ ба ин раванд таъсиргузор ҳастанд.

Ҳисси нобоварӣ байни давлатҳои ҳамзабон, муҳолифатҳои мазабию сиёсӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ, геополитикӣ байни ин давлатҳо ба гусастагии таърихӣ ва муштарақоти фарҳангӣ низ меоварад. Дар охир ишорае ба баҳсҳои марзӣ мекунем, ки он ҳам бо ирредентизм ва ҳам бо хувияти миллӣ иртибот дорад ва аз чигунагии ҳаллу фасли он эҳсоси миллӣ вобастагӣ хоҳад дошт. Ҳодисаҳои ахир дар марз бо Қирғизистон нишон дод, ки то кадом андоза ва дар кадом маврид бояд таҳаммулпазир буд, ё дар кадом маврид бояд ҷавоби қатъӣ дод. Ҳамчунин иттилоърасонии саривақтӣ ва дақиқ аз чунин ҳодисот нақши муассир дар шаклгирӣ ё таҳаввули хувияти миллӣ дорад.

Албатта, барои шинохти кишвар, давлат ва миллат нақши рамзҳои давлатӣ – суруди миллӣ, парчам, нишон муҳим аст ва садо додану боло бардоштани онҳо дар сатҳи байналмилалӣ боиси ифтихор мегардад ва барои он кӯшишу талош бояд кард. Дастгирии патриотизми давлатӣ ва ҷустуҷӯи «идеяи миллӣ» аз ҷониби давлат бояд тақвият ёбад, зеро сарфи назар намудан аз хувият ва худшиносии миллӣ барои ояндаи худи давлат хатарбор хоҳад буд.

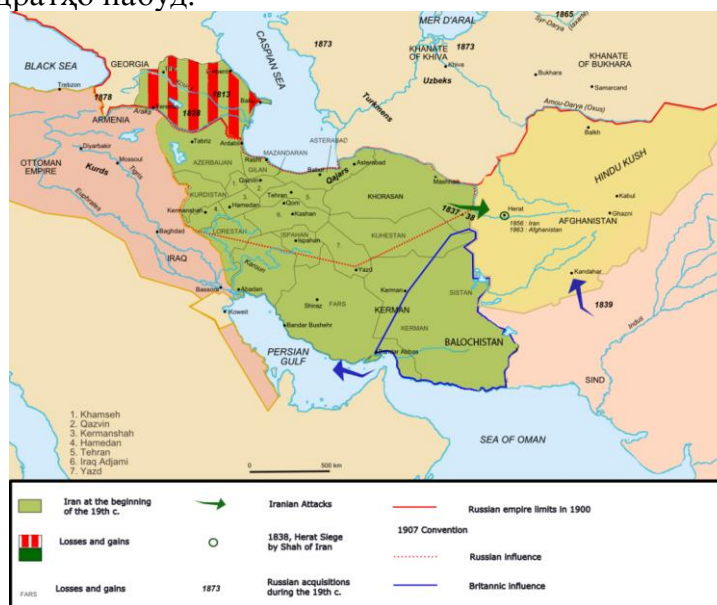
ГЕОПОЛИТИКА ВА МАНОФЕИ ГЕОПОЛИТИКӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Пешгуфтор

Баъди таҳияи харитаи пурраи кураи Замин, ки аз ҷониби аврупоиҳо дар асрҳои XV-XVI сурат гирифт, сиёсати геополитикии муосир вориди амал шуд ва дар асри нуздаҳум ба авҷи аълои худ расид. Албатта, пеш аз ин давра низ манфиатҳои давлатҳои қудратманд дар сатҳи фаротар аз қаламрави худ бо ҳам дар бархурд буданд ва дар ин рақобатҳо нишонаҳои аз сиёсатҳои геополитикӣ дида мешуд. Аммо онҳо характери минтақавӣ дошта кулли ҷаҳонро дар бар намегирифтанд. Сиёсати геополитикии муосир бошад кулли ҷаҳонро дар бар гирифта, аз он давра оғоз шуд, ки сиёсатмадорони аврупоӣ ба қавли Ҷон Аннью “нигоҳе аз нокуҷо” ба “ҷаҳон дар маҷмӯъ” андохтанд.[1] Тасвири пурраи кураи Замин дар рӯйи қоғаз шароитро барои сиёсатмадорони кишварҳои қудратманд фароҳам овард, ки онҳо метавонистанд худро берун аз он тасаввур карда, нисбати заминҳои берун аз ҳудуди кишвари худ тасмимгирӣ намоянд. Ин тақсимот рақобатҳои сатҳи гуногунро дар худ дошта, минтақаеро обод месохт ва минтақаеро ба харобазор табдил меод. Кишварҳо ва миллатҳои суннатгаро ҳамеша бозичаи дасти миллатҳои пӯё ва сахткӯш буданд ва аслан зиён ба манофеи миллии онҳо мерасид ва дар шароити кунунӣ низ вазъият чунин аст. Дар тури таърих махсусан қавмҳои эронинажод бештарин зиёнро аз рақобатҳои геополитикии кишварҳои абарқудрат дидаанд.

Ҳарчанд дар оғози муборизаҳои геополитикии кишварҳои ғарбӣ минтақаи Осиёи Миёна ба майдони бозиҳои онҳо ворид карда нашуда буд ва давлатҳои ин минтақа танҳо гирифтори кашмакашҳои сиёсӣ ва низоъҳои мазҳабии минтақавӣ буданд, вале дар замони авҷи ин муборизаҳо дар асри нуздаҳум Осиёи

Миёна низ ба объекти муборизаҳои геополитикии абарқудратҳо, ба вижа Британияи Кабир ва Русияи подшоҳӣ мубаддал гашт. Маҳз дар ҳамин давра буд, ки сарзаминҳои тоҷикнишин тақсимбандӣ шуданд. Русия аз шимол ва Британия аз ҷануб дар рӯ ба рӯи ҳам истода, вориди муборизаҳои геополитикӣ шуда буданд ва саранҷом рудхонаи Панҷро сарҳади манофеи худ муқаррар карданд, ки ин шояд барои ҳамеша тоҷикони ду тарафи соҳилро аз ҳамдигар ҷудо кард. Дар ғарби Эронзамин бошад, Ҳирот аз Эрон ҷудо карда шуд ва ҳатто тибқи Тавофуқномаи Санкт-Петербург дар соли 1907 худ қаламрави Эрони имрӯза миёни Бритониё ва Русия тақсим шуд ва тибқи он қисмати шимолии Эрон ҳавзаи нуфузи Русия ва қисмати ҷанубу-шарқии он ҳавзаи нуфузи Бритониё шинохта шуд, ки ҷонибҳои имзокунанда наметавонистанд дар ҳавзаҳои нуфузи якдигар даҳлат кунанд. Ҳукумати шоҳии Эронро дар мавриди имзои ин Тавофуқнома ва тақсими қаламраваш ҳатто даъват накарданд. Ин эътирози онҳоро ба бор овард, аммо тавачҷуҳи касеро ба худ ҷалб накард, чунки қудрати баробарвазни абарқудратҳо набуд.

(манбаи расм: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Англо-русское_соглашение_\(1907\)#/media/Файл:Map_Iran_1900-en.png](https://ru.wikipedia.org/wiki/Англо-русское_соглашение_(1907)#/media/Файл:Map_Iran_1900-en.png))

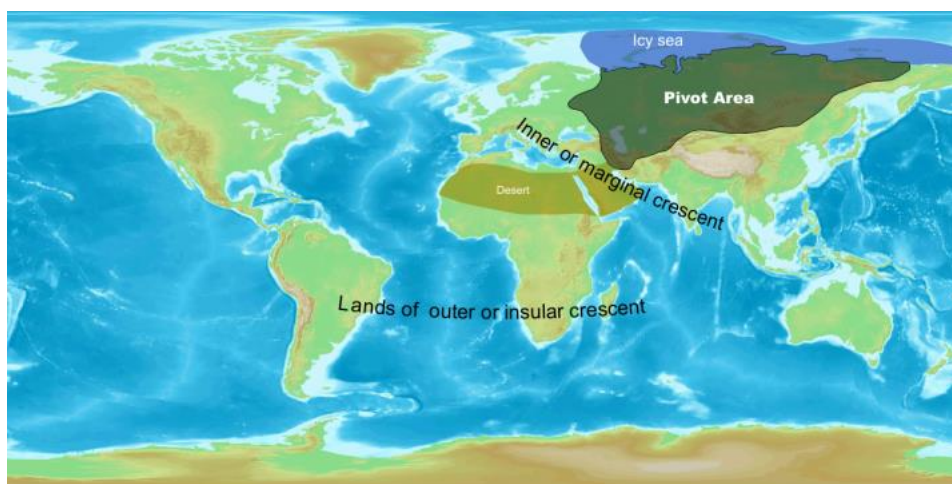
Бо пайдо шудани давлати муқтадири ИҶШС ва ба ҳайати он даромадани минтақаи Осиёи Миёна ин минтақа дигар майдони муборизаҳои геополитикӣ набуд. Балки расман ҳамчун аъзои баробархуқуқи ин иттиҳод ба қисмати таркибии яке аз субъектҳо ё худ бозингари бозиҳои геополитикии ҷаҳонӣ мубаддал шуд, аммо дар амал миллатҳои ин минтақа то ҷӣ ҳад тавонистанд дар бозии мазкур шарик шаванд, масъалаи дигар аст ва баҳси он берун аз доираи мавзӯи ин мақола мебошад. Вале далелҳо нишон медиҳанд, ки дар ин марҳилаи замонӣ миллатҳои ин минтақа муваффақ нашуданд, ки фарҳанги сиёсии худро ба он сатҳе расонанд, ки ҷавобгӯи талаботи замон бошад ва заминаи табдили онҳоро дар ин муборизаҳои геополитикӣ ба субъекти сиёсӣ ба вучуд оварад. Аз ин буд, ки кишварҳои ин минтақа дарҳол баъди шикасти Шӯравӣ боз ба объекти бозиҳои геополитикии кишварҳои абарқудрат табдил ёфтанд. Танҳо фарқият ин ҷо буд, ки нақши Британияи Кабир дар баробари Руссия дигар камранг шуда буд ва ба ҷойи он ИМА ва Чин бозигарони асосӣ буданд. Баҳсҳо сари ин, ки чаро онҳо бозингар шуданду мо объекти бозии онҳо, на баръакс, дар доираҳои илмӣ зиёданд. Аммо дар ин ҷо мо сари ин масъала баҳс нахоҳем кард. Танҳо ин воқеиятро дар назар гирифта, манофеи геополитикии кишварҳои бозингарро дар Осиёи Миёна мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Аҳамияти мавзӯ. Сиёсати геополитикии кишварҳои абарқудрати таъсиргузор ба кишварҳои Осиёи Марказӣ дар амри шиддат гирифтани раванди ҷаҳонишавӣ дар ин минтақа саҳми бузург доранд. Барои ба манфиати худ равона кардани ин раванд кишварҳои Осиёи Марказиро зарур аст, ки аз аҳдоф ва амалкардҳои ин кишварҳои таъсиргузор огоҳ бошанд ва дар тасимгириҳои худ онро дар назар гиранд. Бо ин роҳ метавон рақобати онҳоро барои рушди минтақа истифода бурд. Масъалаи ҳувиати миллӣ низ аз дар инҷо истисно нест. Ин воқеият аҳамияти омӯзиши мавзӯи геополитикаро, дар доираи омӯзиши таъсири манфии ҷаҳонишавӣ ба ҳувиати миллӣ, ба миён мегузорад.

“Минтақаи меҳварӣ”-и Ҳалфорд Макиндер

Дар омӯзиши масоили геополитикии минтақаи Осиёи Марказӣ муҳаққиқон дар аксар маврид назарияи олими бритониёӣ Ҳалфорд Макиндерро, ки дар тадқиқоти худ бо номи “Меҳвари ҷуғрофиёии таърих” (The Geographical Pivot of History) дар соли 1904 пешниҳод карда буд, ёдовар мешаванд.

Тибқи назарияи мазкур минтақаи Осиёи Марказӣ ва Сибир, дар муборизаҳои геополитикӣ, “минтақаи меҳварӣ” (Pivot area) унвон гирифта, як минтақаи калидӣ дар бозиҳои геополитикии ҷаҳонӣ мебошад. Тибқи ин назария ҳар кишваре, ки ин минтақаро зери тасарруфи худ дошта бошад, қулли дунёро идора хоҳад кард. Дар расми зерин “минтақаи меҳварӣ” (Pivot area) бо ранги сабз нишон дода шудааст.

(манбаи расм:

https://en.wikipedia.org/wiki/The_Geographical_Pivot_of_History#/media/File:Pivot_area.png)

Бо ду сабаб ин назарияро мо дар мақолаи худ мавриди баррасӣ қарор намедихем. Пеш аз ҳама дар ҳоли ҳозир ин “минтақаи меҳварӣ” пурра вориди бозиҳо нашудааст. Қисми азими он ба қаламрави Руссия дохил мешавад ва ин кишвар яке аз бозигарони асосии арсаи геополитикии ҷаҳон буда, ҳаргиз нахоҳад гузошт, ки қисме аз қаламраваш майдони бозиҳои мазкур бошад. Пас, аз ин “Минтақаи меҳварӣ” танҳо кишварҳои

Осиёи Марказӣ боқӣ мемонанд, ки онҳо як қисми хурде аз ин қаламравро ташкил медиҳанд. Баъдан таҷрибаи Иттиҳоди Шӯравӣ нишон дод, ки назарияи мазкур асоси воқеӣ надорад. Чунки Иттиҳоди Шӯравӣ ин минтақайи меҳвариро пурра аз худ карда буд ва тақрибан 70 сол аз ҳама имкониятҳои он истифода кард, аммо натавонист идоракунандаи асосии ҷаҳон бошад. Баръакс, саранҷом бо сабаби ақибмондагии технологӣ ва иқтисодӣ худ шикаст хурд.

Қудратҳои таъсиргузор дар Осиёи Марказӣ ва манофеи онҳо

Дар асри XXI-ум, баъди дубора ба майдони бозиҳои геополитикӣ табдил шудани Осиёи Миёна, ҳам кишварҳои бозингар ва ҳам манофеи геополитикии онҳо нав шудаанд. Агар то даврони Шӯравӣ ҳадафи асосии объектҳои геополитикӣ мустамлика кардани минтақа ва бо ин роҳ ба манбаи ашёи хом ва бозори фуруши маҳсулоти саноатӣ табдил додани он буд, пас дар замони нав ҳадаф мустамликадорӣ набошад ҳам, дастрасӣ ба бозори минтақа ва муҳимтар аз ҳама дастрасӣ ба захираҳои табиӣ он ҳадафи асосӣ мебошад. Ҳарчанд манофеи бозингарон фарқ мекунад ва дар баробари ин ду ҳадаф манофеи амниятӣ ва инфрасохторӣ барои баъзе кишварҳои ҳамҷавор аз аҳамияти махсус бархурдор ҳастанд.

Кишварҳои, ки ҳамакунун дар минтақайи Осиёи Миёна дар бозиҳои геополитикӣ ворида амал ҳастанд, зиёд нестанд. Бозингарони асосӣ ИМА, Иттиҳоди Аврупо, Руссия ва Чин мебошанд, ки бо аҳдофи муайян ворида минтақа мешаванд. Дар баробари ин кишварҳои Туркия, Эрон, Ҳиндустон, Покистон ва Британия низ саҳми камранг доранд, ҳарчанд кӯшишҳои онҳо назаррас аст, вале имкониятҳои молиявӣ ва мавқеи ҷуғрофияшон иҷоза намедиҳад дар баробари чор бозингари асосӣ нақшофаринӣ кунанд. Ҳарчанд Туркия ва Эрон бо такя ба наздикии фарҳангӣ ва забонӣ бо кишварҳои минтақа кӯшиш мекунанд манфиатҳои худро дар инҷо пиёда созанд, вале бо вучуди пешравиҳои андак ин ду кишвар натавонистааст рақибӣ баробарвазни чор абарқудрати мавриди назари мо бошанд. Баръакс, худӣ онҳо мавриди таъсири абарқудратҳои қарор гирифта, дар шаклҳои мутафовит ба объекти бозиҳои геополитикӣ табдил ёфтаанд. Ҳиндустон бо сабаби пайванди

заминӣ ва баҳрӣ надоштан ба Осиёи Миёна натавонистааст пурра вориди бозӣ шавад.

Руссия. Федератсияи Руссия бо тақя бар таърихи 200 соли охир минтақаи Осиёи Миёнаро ҳавзаи нуфузи худ медонад ва дар бозиҳои геополитикии минтақа ғаёл аст. Ҳарчанд баъди пошхурии Иттиҳоди Шӯравӣ “дар тайи марҳилаи ба истилоҳ “моҳи асал бо Ғарб”, Маскав минтақаро ноҳида гирифт ва дар айни ҳол умед дошт мавқеи худро ин ҷо ҳифз кунад”[2]. Вале раванди ҳаводис Маскавро маҷбур кард, ки пас аз танаффуси кӯтоҳ дар солҳои 90-уми асри гузашта ба минтақа баргардад ва бо услубҳои натиҷабаштар таъсиргузорино ба кишварҳои минтақа шурӯъ намояд. Аз ин буд, ки Федератсияи Руссия барои ба аҳдофи худ расидан созмонҳои гуногуни минтақавиро ташкил дода, кишварҳои минтақаро ба он пайванд сохт. Дар баробари вучуд доштани ИДМ дар солҳои баъдӣ Созмони Аҳдномаи Амнияти Дастаҷамъӣ (СААД), Созмони ҳамкории Шонгҳой (СХШ) ва Иттиҳоди Авруосиё ташкил карда шуд, ки дар онҳо Руссия мавқеи баландтар аз кишварҳои Осиёи Миёнаро касб карда, сиёсати ин созмонҳоро бо аҳдофи худ мутобиқ месозад. Махсусан Иттиҳоди Авруосиё пурра таҳти идораи ин кишвар қарор дошта, дар навбати аввал манофеи онро пиёда месозад. Албатта, дигар кишварҳои узв ҳам бе манфиат намонанд, вале мавқеи баробар бо Руссияро надоранд. Танҳо дар доираи СХШ Чин рақибӣ баробарвазни ин кишвар мебошад. Бо вучуди ин, кишварҳои Осиёи Марказӣ бо сабаби пайвастигии зиёди иқтисодиву амниятӣ доштан бо Руссия аз ҳамкории зич бо ин кишвар рӯ намегардоданд.

Манофеи иқтисодии Руссия дар Осиёи Миёна аз дастрасии имтиёзнок ба захираҳои табиӣ минтақа, интиқолгари ягонаи манобеи энергетикӣ минтақа ба Иттиҳоди Аврупо боқӣ мондани ин кишвар, дастрасии имтиёзнок доштан ба бозорҳои Осиёи Миёна ва ғайра иборат мебошанд. Ин ба манофеи дигар бозингарон дар тазод аст, ки боиси тунд шудани муборизаҳо мегардад. Аз ҷумла, дар ростии дастрасии бевосита доштан ба захираҳои табиӣ минтақа Иттиҳоди Аврупо ва Чин лоиҳаҳои худро рӯйи даст доранд, ки Чин дар амалӣ сохтани онҳо бартарӣ дорад. Чунки бевосита ба ин кишварҳо ҳаммарз аст ва метавонад

аҳдофи худро зудтар амалӣ созад. Барои мисол, зиёда аз даҳ сол аст, ки хатти лӯлаи интиқоли газ аз Туркманистон то Чин мавриди истифода қарор дорад ва дар ин муҳлат ба воситаи ин хат зиёда аз 15 дарсади ҳаҷми истеъмоли умумии гази табиӣ Чин таъмин карда мешавад.[3]

Дар масоили амниятӣ мавқеи Руссия дар минтақа нисбат ба дигарон устувортар аст. Чунин шакл гирифтани вазъият пеш аз ҳама ба он вобаста аст, ки манофеи амниятии Руссия бо манофеи амнияти кишварҳои ин минтақа мувофиқ мебошанд. Руссия марзҳои ҷанубии Осиёи Миёнаро марзи амнияти худ доништа, кӯшиш мекунад амнияти нисбиро дар инҷо ниғаҳ дорад. Ягона мушкил ин аст, ки худ Руссия намеҳаҳад кишварҳои минтақа то он дараҷа қавӣ шаванд, ки худ аз уҳдаи хатароти мавҷуда баромада тавонанд ва муҳтоҷи дигарон (Руссия) набошанд. Ин муносибати Руссияро аз кӯмакҳои ҳарбии ин кишвар ба Тоҷикистону Қирғизистон, ки аз таҷҳизоти куҳна иборатанд ва ҷавобгӯи талаботи замони нав намебошанд, метавон мушоҳида кард. Ба тафовут аз манофеи иқтисодӣ дар ин масъала ҳадафҳои Руссия бо аҳдофи абарқудратҳои дигар дар тазод нест ва онҳо ҳам бо сабабҳои муайян аз амнияти минтақа манфиатдор ҳастанд. Чунки дар ҳоли ноамн шудани Осиёи Марказӣ лоиҳаҳои рӯйидастдоштаи онҳо низ амалӣ шуда наметавонанд.

Бо вучуди ин ҳама кӯшишҳо Руссия натавонистааст, мавқеи худро пурра дар Осиёи Марказӣ ниғаҳ дошта, нуфузи кишварҳои дигарро маҳдуд кунад. Бозингарони дигар тадриҷан мавқеи худро мустаҳкам мекунанд ва ин аз ҳисоби кам шудани нуфузи Руссия ба даст меояд. Иқтисодии нисбатан пасти иқтисодӣ ва технологияи Руссия ҳалоҳоро барои ишғол шудан аз ҷониби дигарон эҷод месозад. Ин раванд дар ояндаи наздик яқинан ба манфиати Руссия нахоҳад буд.

Чин. Ҷумҳурии мардми Чин низ манофеи баробар бо Руссияро дар минтақои Осиёи Марказӣ дорад. Иқтисоду тиҷорат, амният ва интиқоли молу коло масъалаҳои мебошанд, ки мавриди тавачҷуҳи ҳукумати Чин дар муносибат бо кишварҳои минтақа қарор мегиранд. Аллақай дар соли 2009 ҳаҷми умумии тиҷорати ҶМЧ бо панҷ кишвари Осиёи Миёна

ҳаҷми тиҷорати умумии ин кишварҳо бо Руссияро гузашта буд.[17]

Имрӯз Чин бузуртарин шарики тиҷоратӣ ва сармоягузор барои кишварҳои минтақаи мо мебошад. Бартари нисбии ин кишвар дар истеҳсоли маҳсулоти гуногун ва ҳамсоғии он ба минтақа имкон фароҳам овардааст, ки ширкатҳои ин кишвар дар бозори кишварҳои Осиёи Марказӣ саҳми бештаринро дошта бошанд. Дар баробари ин, рушди босуръати иқтисодии Чин талаботи онро ба ашёи хом ва захираҳои табиӣ зиёд мекунад ва ин кишвар бо сармоягузориҳои ғангуфт инфрасохтори интиқоли зихоире табииро аз Осиёи Марказӣ ба Чин сохта истодааст, ки қисме аз ин лоиҳаҳо аллакай ба анҷом расидаанд ва ашёи хоми минтақаро ба Чин интиқол дода истодаанд. Шоҳроҳҳои гуногун ва лӯлаи интиқоли газ аз Туркманистон ва лӯлаи интиқоли нафт аз Қазоқистон ба Чин, ки ҳоло фаъол ҳастанд далели ин гуфтаҳо буда метавонанд. Бартари асосии Чин дар рақобат барои ба даст овардани захираҳои энергетикӣ Осиёи Миёна нисбат ба Руссия ин аст, ки Чин ҳудуд бевосита истеъмолкунанда аст, вале Руссия худ содиркунанда аст ва танҳо миёнарав буда метавонад. Дар расми зерин лӯлаи нафт бо ранги сабз ва газ бо рангии сурх нишон дода шудаанд.

CENTRAL ASIA-CHINA ENERGY INFRASTRUCTURE

(манбаи расм: <http://caspianbarrel.org/en/2019/08/central-asia-delivers-23-bcm-of-gas-to-china/>)

Дар соҳаи иқтисод Чин бе шубҳа бо имкониятҳои фаровоне ки дорад, метавонад ҷойгоҳи шоиста дошта бошад. Дар баробари ин, ҳамчун истеъмолгар барои таъмини беҳатарии дастрасӣ ба захираҳои энергетикӣ ва маъданҳои кӯҳӣ ин кишвар омодааст миллиардҳо доллари амрикоиро дар Осиёи Миёна маблағгузорӣ кунад. Истифодаи ин минтақа барои дастрасии заминӣ ба бозори ҷаҳонӣ омили дигари ҳавасмандии Чин барои иштирок дар муборизаҳои геополитикии минтақа мебошад. Қарзҳои имтиёзнок барои сохтмон ва азнавсозии роҳу нақбҳо дар кишварҳои минтақа баёнгарии ин гуфтаҳо шуда метавонанд. Ин ҳадаф дар доираи лоиҳаи “Ҷодаи абрешим” амалӣ мегардад.

Ҳатти тичоратии “Ҷодаи абрешим” шароити расидани маҳсулоти чиниро ба бозорҳои Осиёи Миёна, Федератсияи Руссия, Қафқоз осон мегардонад ва Чин метавонад ашӯи хом ва нафтро аз ин минтақаҳо дастрас кунад. Дар шароити пайдо шудани мушкилот дар роҳи баҳрӣ “Ҷодаи абрешим” аҳамияти чандкарата пайдо карда, Чинро аз инҳисори иқтисодӣ раҳо мекунад. Бинобар ин, Чин бо сарфи миллиардҳо доллари амрикоӣ барои сохта ба истифода додани шохроҳи мазкур мусоидат карда истодааст.

Бозори истеъмолии Осиёи Марказӣ бо тақрибан 72 миллион аҳоли, низ барои Чин аҳамияти вижа дорад. Солҳо пеш молу маҳсулоти ин кишвар бозори минтақаро ишғол карда буданд ва Чин мехоҳад мавқеи худро боз ҳам устувортар кунад. Дар ростои тичорат бо кишварҳои рӯ ба рушд Чин сиёсати махсусро пеш гирифтааст, ки бо харидани захираҳои табиӣ онҳо ва содироти молу маҳсулоти тайёри саноатӣ ба ин кишварҳо баланси тичоратии худро дар аксар ҳолат мусбат ниғаҳ медорад. Кишварҳои Осиёи Миёна низ дар амалӣ сохтани ин стратегияи Чин мувофиқ маҳсуб меёбанд. Илова бар ин, кишварҳои минтақа имконияти маҳдудсозии молу колоҳҳои чиниро надоранд ва монанди ИМА наметавонанд дар якҷоягӣ Чинро таҳдид намуда, тавофуқномаҳои муфид барои кулли минтақаро ба даст оваранд. Аз дигар сӯ, чун минтақа баромади бевосита ба уқёнуси ҷаҳониро надорад, аз ҳисоби хароҷоти нақлиётӣ молу маҳсулоти чинӣ дар бозори ин ҷо бартарии нисбиро ба худ касб кардаанд. Ҳатто Ҳиндустон имкони бо роҳи заминӣ расонидани молу

маҳсулоташ ба Осиёи Марказиро то он ҳадде надорад, ки тавонад рақибӣ баробарвазни ин кишвар бошад. Бо назардошти ин ҳама воқеиятҳо Чин ба бозори минтақа аҳамияти вижа дода, дар сиёсати хеш роҳҳои ниғаҳдорӣ ва густариши мавқеи худро ҷустуҷӯ мекунад.

Дар масоили амниятӣ Чин ҳадафҳои муайянеро дар минтақа думбол мекунад, ки асоситарини онҳоро “се бадӣ” номгузорӣ кардаанд. Бо роҳи ҳамкориҳои амниятӣ дар доираи Созмони ҳамкориҳои Шанхай Чин меҳодад бо ин се мушкил мубориза барад. Ин се бадӣ терроризм, сепаратизм ва экстремизм мебошанд [17], ки хатари бузург барои Чин буда, дуи аввалаш барои кишварҳои Осиёи Миёна низ хатардоранд.

ИА. Иттиҳоди Аврупо дар баробари стратегияи гуногунсозии сарчашмаҳои энергетикӣ худ ва кам кардани вобастагӣ аз минтақаи ноамни халиҷи Порс ва Федератсияи Руссия Осиёи Марказиро ҳамчун алтернативаи онҳо интихоб кардааст. Тибқи лоиҳаи “Nabucco” хати интиқоли газ, ки аз Осиёи Миёна ва Озарбойҷон, тариқи Гурҷистон ба Туркия мераванд, ба ИА расонида бояд шаванд, ки дар ҳолати қатъ шудани интиқоли нафту газ аз халиҷи Порс бо сабабҳои амниятӣ ва Руссия бо сабаби сиёсӣ кишварҳои ИА тавонанд аз ин сарчашма истифода бурда, амнияти энергетикӣ таъмин намоянд. Дар ҳоли ҳозир танҳо газҳои Озарбойҷон ба истеъмолгарони Туркия меравад. Лулаи газҳои Транс-Хазар (Trans-Caspian Gas Pipeline) сохта нашудааст, вале яке аз роҳҳои алтернативӣ дар сиёсати энергетикӣ ИА дар назар дошта мешавад. Аммо аз сабаби иштироки кишварҳои зиёд дар ин лоиҳаҳо иҷрои он мушкил гаштааст ва то ҳол пурра амалӣ нашудааст. Дар баробари ин, коркарди манобеи энергетикӣ назди баҳри Хазар ҳазинаҳои ғангуфтро талаб мекунанд ва “дар тавсеаи иқтисодии манобеи энергетикӣ ин минтақа қимати нафту газ дар бозорҳои ҷаҳонӣ омили бисёр муҳиме маҳсуб мегардад, зеро ки поин будани қиммати нафт ба ҳамроҳи ҳазинаи интиқоли он, имкони тавсеаи босуръати манобеи энергетикӣ баҳри Хазарро душвор месозад”. [4]

(манбаи расм: <https://qz.com/99054/russia-won-the-long-battle-of-pipeline-politics-but-now-what-does-it-do/>)

Дар масъалаҳои тиҷорат ва интиқоли молу коло бошад ИА ба Осиёи Миёна камтар таваҷҷуҳ дорад. Чунки маҳсулоти баландсифати онҳо бо ҳар роҳ дар бозор пайдо мешавад ва Осиёи Миёна минтақаи транзитии муҳим барои онҳо маҳсуб намеёбад. Донишманди тоҷик Ҳафиз Бобоёров низ дар баррасии Стратегияи нави Иттиҳоди Аврупо барои Осиёи Миёна чунин хулоса мекунад, ки “ИА ҳамкориҳои худро дар минтақа ба бахши ташкилу тақвияти зерсохтори нақлиёт барои интиқоли молу коло, бахусус нафту газ ба Аврупо маҳдуд ниगाҳ медорад” [5]. Ба ин хулоса танҳо ҳаминро илова кардан мумкин аст, ки ИА танҳо ба зерсохторҳои интиқоли нафту газе таваҷҷуҳ дорад, ки аз тариқи Руссия убур намекунад. Ҳадафи асосии онҳо коҳиши вобастагӣ аз зерсохторҳои русҳо мебошад.

Дар бахшҳои, ки ИА солҳои пеш онҳоро дар мавриди роҳандозии муносибатҳои худ бо кишварҳои собиқ Шӯравӣ, аз ҷумла кишварҳои Осиёи Марказӣ, ҳамчун масъалаҳои афзалиятнок медонист, яъне ислоҳоти демократӣ ва иқтисодӣ, дигар пофишорӣ намекунад. Дар Стратегияи нави худ ИА таъкид мекунад, ки аз кишварҳои алоҳидаи минтақа вобаста аст, ки дар ин самтҳо ҳамкорӣ кунанд ва ё не. “...Миқёси муносибатҳои ИА ба омодагии кишварҳои алоҳидаи Осиёи

Марказӣ барои гузарондани ислоҳот, тақвияти демократия, ҳуқуқи башар, волоияти қонун ва истиқлоли додгустарӣ вобаста аст.” [5]

ИМА. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар минтақаи Осиёи Миёна аз солҳои аввали истиқлоли ин кишварҳо ҳузур пайдо карда буд. Дар аввал бо ҳадафҳои густариш додани демократия ва принципҳои иқтисоди бозаргонӣ ин кишвар мехост шароити хуберо барои ворид шудани ширкатҳои ба минтақа фароҳам оварад ва он ширкатҳо дар навбати худ тавонанд дар раванди истихроҷ ва интиқоли фурӯши захираҳои табиӣ минтақа саҳми бузург дошта бошанд ва ба ин восита ба буҷа ва аҳолии Амрико даромадҳои иловагӣ ворид созанд. Аммо кишварҳои минтақа омодаи чунин тағйироти амиқ набуданд ва дар баробари оғози ҷанг бо терроризм дар Афғонистон, ИМА ба хотири ҳамкориҳои амниятӣ бо ин кишварҳо тавачҷуҳо ба демократиякунонии минтақа кам кард ва муносибатҳои амниятӣ нақши асосиро дар давоми тақрибан даҳ сол мебозиданд. Аммо масъалаи иштироки ширкатҳои амрикоӣ дар тарҳҳои интиқоли нафту газ аз минтақа ба Аврупо ҳамеша дар мадди назари ИМА буд. Дар баробари он баъзе лоиҳаҳои дигар, ки имрӯз амалӣ карданишон душвор ба назар мерасад мавриди назари амрикоӣ буд, ки тибқи ин лоиҳаҳо ширкатҳои амрикоӣ дар интиқоли захираҳои энергетикӣ минтақа ба кишварҳои Осиёи Ҷанубӣ, махсусан Покистон ва Ҳиндустон, бояд саҳмгузор мебуданд. Аммо бо назардошти ноамнии Афғонистон ин лоиҳаҳо хавфҳои зиёд доранд ва дар амал татбиқ шуданишон дар гумон аст. Танҳо хатти интиқоли барқ аз Қирғизистон Тоҷикистон ба Афғонистону Покистон тибқи лоиҳаи “КАССА-1000” аст, ки дар амал татбиқ мешавад, вале аз нигоҳи тичоратӣ барои ширкатҳои амрикоӣ қобили тавачҷуҳ нест.

Стратегияи нави ИМА бо номи “Стратегияи ИМА барои Осиёи Марказӣ барои солҳои 2019-2025: Таъсири Худсолорӣ ва Шукуфоии Иқтисодӣ” дар авоили соли ҷорӣ эълон шуд. Дар стратегияи мазкур омадааст, ки аҳдофи аслии ИМА дар минтақа иборатанд аз эҷоди (1) Осиёи Марказии босубот ва шукуфое, ки тавонад манофеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва амниятияшро бо дигарон худ дунбол кунад, (2) Осиёи Марказии ба бозори ҷаҳонӣ

пайвандбуда ва барои сармоягузориҳо боз ва (3) Осиёи Марказии дорои ниҳодҳои демократии қавӣ, ки дар он ҳокимияти қонун ва ҳуқуқи башар таъмин аст. Ҳарчанд дар ин стратегия онҳо таъкид мекунанд, ки минтақаи Осиёи Марказӣ новобаста аз даргирии ИМА дар Афғонистон, аҳамияти геостратегӣ дорад [6], вале аз шаш принципҳои меҳварии он бармеояд, ки бештари амалкардҳои дар он овардашуда ба густариши ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Афғонистон равона карда шудаанд. Шаш принциби меҳварии дар стратегияи мазкур овардашуда инҳо мебошанд:

1. Ҳимоят ва тақвияти ҳокимият ва истиқлоли кишварҳои Осиёи Марказӣ, дар алоҳидагӣ ва ба унвони як минтақа;
2. Коҳиши хатароти террористӣ дар минтақа;
3. Густариш ва ҳифзи пуштибонии кишварҳои минтақа аз субот дар Афғонистон;
4. Ташвиқи иртибот миёни кишварҳои Осиёи Миёна ва Афғонистон;
5. Ташвиқи ислоҳот дар қонунҳо, чиҳати мустаҳкам кардани волоияти қонун ва эҳтироми ҳуқуқи башар;
6. Ҷалби сармояи амрикоӣ ба иқтисоди кишварҳои Осиёи Марказӣ. [6]

ИМА лоиҳаи “Ҷодаи абрешими нав”-ро низ маҳз барои густариши ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Миёна ва Осиёи Ҷанубӣ, аз ҷумла Афғонистон ироа карда буд.[14] Аммо боз ҳам, бо сабабҳои амниятӣ, ин лоиҳа иҷро нашуда мондааст ва бо лоиҳаи чинии “Ҷода абрешим” рақобат карда наметавонад. Ба ҳар ҳол ИМА барои пиёда кардани ҳадафҳои геополитикии худ лоиҳаҳои зиёдеро рӯйи даст дорад, ки дар муборизаҳои геополитикии худ бо дигар абарқудратҳо дар ҳолатҳои зарурӣ аз онҳо истифода мекунад.

Хулоса. Аз таҳлили сарчашмаҳои дастрас доир ба мавзӯи пайдост, ки минтақаи Осиёи Марказӣ тайи 200 соли охир мавриди тавачҷуҳи кишварҳои абарқудрат қарор гирифта, ҳамчун объекти бозиҳои геополитикии онҳо истифода шудааст. Кишварҳои минтақа, дар алоҳидагӣ ё ба унвони як минтақа, натавонистанд бо чор абарқудрати номбаршуда баробарвазн бошанд ва худро ба субъекти ин муборизаҳо табдил диҳанд. Бо

вучуди ин, наметавон ояндаи минтақаро якранг дид. Ин аз тасмимгириҳои имрӯзи раҳбарони кишварҳои минтақа вобаста аст, ки дар оянда низ минтақаи мо ҳамчунон объект боқӣ мемонад ё бо ислоҳоти бунёди ва ҳамкориҳои зич ниҳоде месозанд, ки ба унвони як минтақа дар сиёсати ҷаҳонӣ ворид шаванд. Танҳо дар ин сурат имкон доранд баробарвазни кишварҳои абарқудрат шаванд ва дар якҷоягӣ мановфеи худро дар сатҳи ҷаҳонӣ ҳифз кунанд. Таҷрибаи чунин ниҳоди қудратмандро мо дар Иттиҳоди Аврупо мебинем. Баъди Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ онҳо диданд, ки дар алоҳидагӣ наметавонанд қудрати сиёсӣ ва иқтисодии баробарвазн бо абарқудратҳои ҷаҳонӣ бошанд. Пеш аз ҳама оқибат худро дар баробари онҳо эътироф карданд ва баъдан бо ташкили ниҳоди қудратманд (ИА) вориди сиёсати ҷаҳонӣ шуданд ва имрӯз шоҳиди муваффақиятҳои онҳо ҳастем.

Осиёи Марказӣ ҳама имкониятҳоро дорост, ки тавонад як ниҳоди қудратманд ташкил карда, ба унвони як минтақа ба сиёсати ҷаҳонӣ ворид шавад ва аз муборизаҳои геополитикии абарқурбатҳо манфиати бештаринро ба даст оварад. Захираҳои зиёди табиӣ, аҳолии ҷавони қобили меҳнат ва бозори бузургӣ истеъмолии минтақа заминаи хубе барои истифода дар гуфтушунидҳои сатҳи ҷаҳонӣ буда метавонад. Дар якҷоягӣ метавон тавоффуқномаҳои иқтисодиву тиҷорӣ беҳтарро бо кишварҳо ва иттиҳодҳои дигар ба имзо расонид, ки дар алоҳидагӣ дастрасӣ ба онҳо ғайримумкин аст. Албатта, дар алоҳидагӣ ҳам то имрӯз кишварҳои минтақа тавонистаанд бо кишварҳо ва ташкилотҳои хориҷӣ муносибатҳои муайянеро ба роҳ монда, манфиатҳои худро пайгирӣ кунанд, вале иқтисодии минтақа ба маротиб бештар аз он аст, ки ҳоло дорем.

Дар масоили иқтисодии худ кишварҳои Осиёи Марказӣ пеш аз ҳама бояд ба якдигар такя карда, ҳамкориҳои зичро ба роҳ монанд ва дар ҳамроҳангӣ бартариятҳои нисбӣ ва бартариятҳои куллии ҳар кишварро муайян карда, тибқи он истеҳсоли молу маҳсулотро ба роҳ монанд. Чунин корро дар Иттиҳоди Аврупо ва Амрикои Шимолӣ кайҳо ба роҳ мондаанд ва аз имкониятҳои он солҳо боз истифода мекунанд. Аммо дар минтақаи мо бошад ҳар кишвар мехоҳад ҳама чиро худаш истеҳсол кунад, ки дар

натиҷа молҳои истеҳсолкарда, дар бозори ҷаҳонӣ, рақобатпазир нестанд ва дар тӯли қариб сӣ сол ҳеҷ кишваре натавонист дар алоҳидагӣ дар бозори ҷаҳонӣ ҷойгоҳи хос пайдо кунад. Дар ҳолати ба вучуд омадани бозори ягонаи Осиёи Марказӣ имкониятҳо нав пайдо хоҳад шуд, ки истифодаи дурусти онҳо мушкилоти зикршударо бартараф мекунад.

Дар масоили амниятӣ мановфеи кишварҳои Осиёи Марказӣ бо Руссия ва Чин мувофиқ омадаанд, ки ин ба манфиати ҳарду ҷониб мебошад. Аз як тараф, кишварҳои минтақа дар пешорӯи хатароти беруна танҳо нестанд, аз тарафи дигар, онҳо имрӯз вобастаи танҳо як кишвар набуда, алтернативае дар симои Чин доранд. Ҳарчанд ин воқеият амнияти минтақаро мустақамтар мекунад, вале боз ҳам тақия бештар кардан ба қувваҳои худӣ дар дохили минтақа зарур аст. Чунки мабодо дар ҳолати ба вуқӯ пайвастании ягон ҳучуми террористӣ агар дар он кишвар артиши қавӣ бошад метавонад то расидани кумакҳои дигарон онҳоро дар марз ниғаҳ доранд ва ҷанг берун аз ҳудудҳои аҳолинишин ба амал ояд. Дар акси ҳол бо омадани кумакҳо душман воридаи як қисми минтақаи аҳолиниш шуда, ҷанг дар дохил сурат мегирад, ки ҳатто дар ҳолати шикасти душман ҳам хисороти зиёди моливу ҷонӣ дар пай мегузорад. Ҳеҷ як ҷомеае чунин оқибатро намехоҳад.

Масъалаҳои фарҳангӣ дар муборизаҳои геополитикӣ коромад ба назар намерасанд. Кишварҳое, ки танҳо дар заминаҳои фарҳанг воридаи мубориза мешаванд, натиҷаҳои хуб ба даст оварда наметавонанд. Дунёи имрӯз дунёи иқтисоду амният аст, ки танҳо кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳарбӣ қавӣ имконият пайдо мекунанд, ки дар ин бозиҳо ҳамчун субъект нақшофаринӣ кунанд. Аммо барои расидан ба пешрафтҳои назарраси иқтисодиву ҳарбӣ илму фарҳанг нақши муҳим доранд. Бинобар ин, барои таъмини рушди устувор дар кишварҳои минтақа истифода аз омилҳои фарҳангӣ лозим аст. Миллатҳо дар заминаи расидан ба сатҳи баланди худшиносии милливу фарҳангӣ метавонанд босуръат рушд кунанд. Яъне омили фарҳанг дар сиёсати дохилӣ коршоям буда, дар муборизаҳои геополитикӣ нақши кам дорад.

Новобаста аз он, ки нақшофаринони асосии майдони манофеи геополитикии Осиёи Марказӣ дар рақобатҳои хеш зоҳиран аз омилҳои фарҳангиву тамаддунӣ истифода намеkunанд, ё ҳадди ақал то имрӯз истифода накардаанд, ин омилҳо дар раванди ҷаҳонишавӣ нақши муҳим доранд ва дар таҳлили оянда онҳоро баррасӣ хоҳем кард. Дар доираи мавзӯи “Бархурди тамаддунҳо” мо масъалаҳои бархоста аз зиддиятҳои тамаддуниву фарҳангӣ дар минтақаро баррасӣ хоҳем кард, ки дар ин арса теъдоди кишварҳои асосии нақшофар афзунтар мешаванд ва хатароти бархоста аз гурӯҳҳои мазҳабӣ рӯи кор меоянд. Ҳатто эҳтимоли истифода шудани ин гурӯҳҳои хатарзо аз ҷониби абарқудратҳо дар оянда вучуд дорад, ки ин аҳамияти мавзӯро боз ҳам зиёдтар мекунад.

Сарчашмаҳо

1. John Agnew, “Geopolitics. Re-visioning world politics”, (Second edition), New York 2003
2. A. Włodkowska-Bagan, “Russian Foreign Policy towards Central Asia”, Lublin 2012, p. 11–32.
3. “China-Central Asia gas pipeline transports 47.9 billion cubic meters in 2019”, (<https://www.hellenicshippingnews.com/china-central-asia-gas-pipeline-transport-47-9-billion-cubic-meters-in-2019/>)
4. “Геополитикаи меҳвари Осиёи Марказӣ-Қафқоз”, С. Ҳасейнӣ, (<http://ensani.ir/file/download/article/20120329103341-2076-5.pdf>)
5. “Назари интиқодӣ ба Стратегияҳои нави Иттиҳоди Аврупо ва ИМА барои кишварҳои Осиёи Марказӣ”, Ҳафиз Бобоёров, (<https://www.facebook.com/groups/2216374458685236/permalink/2777481789241164/>)
6. “United States Strategy for Central Asia 2019-2025: Advancing Sovereignty and Economic Prosperity” (https://www.state.gov/united-states-strategy-for-central-asia-2019-2025-advancing-sovereignty-and-economic-prosperity/?fbclid=IwAR3mnQhU_mPxDdlWPIxKPUQy7DOYg4A62OLF1d20nYPbqsAGWxO7fjVrXmg)

7. “The Geopolitical Role of the Main Global Players in Central Asia”, Marat Tazhin, *American Foreign Policy Interests*, 30: 63–69, 2008
8. “Sino-Russian Geopolitical Interests in Central Asia and South Caucasus”, David Pipinashvili, *Bulletin Of The Georgian National Academy Of Sciences*, vol. 5, no. 2, 2011
9. “Central Asia: Governance, geopolitics and development challenges”, Verena Fritz, ODI Research Fellow, 2007
10. “New Great Game in Central Asia: Conflicts, Interests and Strategies of Russia, China and United States”, Musharaf Iqbal & Manzoor Khan Afridi, International Islamic University Islamabad.
11. “India’s role and interests in Central Asia”, Ivan Campbell, 2013
12. “U.S. Policy Toward Central Asia 3.0”, Eugene Rumer, Richard Sokolsky, Paul Stronski, January 25, 2016
13. “Таҳлили хувияти геополитикии Осиёи Марказӣ бо истифода аз назарияи ситемаи геопотикаи ҷаҳонӣ”, Алиакбар Дабири, Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, Фаслномаи Осиёи Марказӣ ва Қафқоз, шумораи 76, 2011
14. “Геополитические Интересы России В Центральной Азии”, Сыздыкова Жибек Сапарбековна, Теория и практика общественного развития, № 8, 2013
15. “Revisiting the Pivot: The Influence of Heartland Theory in Great Power Politics”, Margaret Scott and Westenley Alcenat, Macalester College, 2008
16. “Mackinder’s Geopolitical Perspective Revisited”, Leonard Hochberg and Geoffrey Sloan, Foreign Policy Research Institute, 2017
17. “China’s economic penetration into Post-Soviet Central Asia and Eastern Europe”, Konstantinas Andrijauskas, Vilnius, Institute of International Relations and Political Science.

ЧЕХРАҲО

Нозим Нурзода
муҳаққиқ

**ҲУНАРМАНДЕ МАРДУМӢ ДАР МУҲИТИ ФАРҲАНГИИ
ДЕҲОТӢ**

*(суханае чанд дар бораи солмандтарин шахсияти фарҳангӣ ва
ҳунарии ноҳияи Панҷ, устод Абдушукӯр Сафарзода)*

Баъди сукути давлати кудратманди Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (ва дар дигар ҷамоҳири собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ) на танҳо дар фазои сиёсӣ фарҳангии марокизи маъмурӣ, балки дар муҳити музофотии пасошӯравӣ низ фарҳангу маънавиёт тадриҷан вазъи бухрониро аз сар гузаронид ва ин навъ бухронҳо дар шароити феълӣ низ, бо назардошти ташаннуҷи бархӯрдҳои тамаддунӣ ва раванди ҷаҳонишавӣ камокон идома доранд. Дар замоне ки тавассути афкори ғарзнокӣ сиёсӣ фарҳангӣ ва динӣ-мазҳабӣ (ибтидои солҳои навадуми асри бистум — замони оғози ҷанги шаҳрвандӣ) Тоҷикистон ба саҳнаи низоъҳои ҳашини идеологию сиёсӣ ва динӣ-мазҳабӣ табдил ёфта, бозичаи дасти абаркудратони ҷаҳонӣ ва минтақавӣ гардида буд, иддае аз намояндагони кишри равшанфикр ва фарҳангии ҷомеаи тоҷикӣ бетарафӣ ва бетафовутиро дар робита бо вазъи мавҷуда ихтиёр карда, бархе дигар, бар асари беиттилоотӣ беҳабарӣ аз тамоюлотӣ сиёсӣ ва камтаҷрибагӣ дар баробари дарки сиёсатҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ, ба ин ё он тарафи гурӯҳҳои даргир ҳамроҳ шуда, боиси ташаннуҷи вазъи куллӣ дар минтақаҳо гаштанд. Дар он вазъият, қатъи назар аз он ки вусъат ва шиддати бухронҳо пайиҳам бофтҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, маърифатӣ ва фарҳангиро дар ҷомеаи пасошӯравӣ тоҷикӣ заиф мекарданд, дар манотиқи гуногуни кишвар фарҳангиёне баномус ва сарафроз ёфт мешуданд, ки ҷиҳати коҳиш додани сатҳи авзои бухронӣ ва танзими муносиботи мутақобила ва ҳасанай миллию фаромиллӣ саъю талоши фаровон ба харҷ меоданд. Маҳз

хидмати беғаразонаи чунин шахсиятҳо вазъро дар манотиқи бухронӣ муътадил сохт ва ба эҷоди тафохуми фарҳангӣ ва сиёсӣ сабаб гардид.

Чун суҳан ба масири фарҳанг ва равшанфикрии деҳотӣ мутамоил шуд, ногузир лозим медонем, ки аз шахсияти фарҳангию ҷуръатманди миллӣ, ки дар манотиқи даргир, ба вижа ноҳияи Панҷи вилояти Хатлон сукунат карда, ҳамзамон дар рафъи бухрон ва хунсо намудани муноқишоти қавмӣ, гурӯҳӣ, миллӣ, этникӣ, динӣ-мазҳабӣ, аз рӯйи тавон ва қудрати сиёсӣ фарҳангӣ ва эҷодиаш саҳми бориз гирифтааст, ном бубарем. Ин гуна шахсиятро, ки солҳои тӯлонӣ бевосита дар соҳаи фарҳанг ва санъати минтақавӣ хидмат кардааст, мо дар симои ҳунарманд, фарҳангии собиқадор ва равшанфикри музофотӣ устод Абдушукур Сафарзода дида метавонем.

Устод Абдушукур Сафарзода, ҳанӯз аз замони ба ноҳияи Панҷ муҳочир шуданаш -- аз нимаи дуҷуми солҳои 50-уми садаи бист ба самти фарҳанг ва санъати минтақа иртиботи қавӣ гирифта, то имрӯз дар ин масири ифтихорманд ва миллатсоз устуворона гом бардошта истодааст. Як тавачҷуҳи сатҳӣ ва тасаввурӣ муқаддимотӣ ба вазъи замонӣ мекунем: нимаи дуҷуми солҳои 50-уми асри бист, ки муҳаққиқон замони сардиат ва қарақташавии низоми идеологии шӯравӣ (времена застоя) унвон кардаанд, ба фаъолияти ҷиддии фарҳангӣ-ҳунарӣ сари қор гирифтанд ва зиёда аз ин, яке аз бахшҳои фарҳангӣ-фароғатии минтақавиро сарварӣ намуданд, саҳлу осон набуд. Илова бар ин, дар солҳои панҷоҷуму шастуми садаи бист ташкили дастаҳои худфаъолиятӣ; гурӯҳҳои ҳунарӣ ва ансамблҳои мурағтаби таҳассусии минтақавӣ; дарёфти созу асбобҳои миллию мардумӣ ва замонавӣ; дастгоҳҳою васоити техникаи соҳавӣ; таъсису сохтмони толорҳои концертӣ ва намоишӣ ва ба инҳо монанд мушқилот, дар шароите ки ноҳияи дурдасти Панҷ, аз лиҳози нуфус ва зарфиятҳои фарҳангию маърифатӣ қамбуди ҷиддӣ дошт, қори осон набуд. Дигар ин ки устод Абдушукур Сафарзода замони ба ноҳия муҳочир шудан, вазифаи мудирияти клуби ноҳияро, ки он замон аз вазоифи пурмасъули ҳадамоти фарҳангии шӯравӣ маҳсуб меёфт, бар уҳда дошт, ки на ҳар мутахассис (дар он давра мутахассисони соҳа, аслан вучуд надоштанд ва аз соҳаҳои дигар бахши фарҳангу санъатро идора

мекарданд ва ё сатҳи баланди мутахассисини соҳа, аксаран дар сатҳи маълумоти ибтидоӣ ва ё ҳафтсола маҳдуд мешуд) аз уҳдаи мудирияти кори фарҳангӣ-фароғатӣ баромада метавонист.

Мушкили дигар ин буд, ки Сафарзода дар муҳити кӯхистон зиндагӣ карда буд ва ноҳияи Панҷ солҳои панҷоҳум ва ибтидои шастуми асри бист марғзореро мемонд, ки одатан, маҳалли сукунати ҳайвоноти ваҳшӣ буд ва дар мурури кӯтоҳ мутобиқ шудан бо он фазою муҳити бегона барои як кӯхистонӣ, албатта, мушкил буд. Вале ин мушкилот, бо қудрату тавони эҷодӣ, чуръату ҷасорати фарҳангӣ ва рӯҳияи шикастнопазири Сафарзода дар муҳлати кӯтоҳ паси сар гардиданд ва ӯ ба як чехраи фарҳангсози музофотӣ бадал шуда, дар рушду таҳаввули фарҳанг ва санъати ноҳия марҳила ба марҳила сахми бориз гирифт.

Тайи фаъолияти касбӣ ва эҷодӣ устод Абдушукур Сафарзода бо чехраҳои бузурги фарҳанг ва санъати миллӣ, устодон Абдулло Назрӣ, Одина Ҳошим, Зафар Нозим, Иброҳим Кобули ва дигарон аз наздик ошно шуд ва минбаъд ҳамкориҳои фарҳангӣ, эҷодӣ ва ҳунари бо намояндагони маъруфи ҳунари сарояндагии миллӣ дар ташаккули шахсияти эҷодӣ, фарҳангӣ, ҳунари, сиёсӣ ва иҷтимоии ӯ нақши асосӣ гузошт. Новобаста аз он ки ӯ, ба сабаби мушкилоту гирифториҳои хонаводагӣ маълумоти олии касбӣ гирифта натавонист, дар натиҷаи омӯзиш, ҳамкорӣ ва диду боздидҳои фарҳангию ҳунари тадриҷан ба дараҷаи шахсияти комили ҳунари, эҷодӣ, ҳирфай ва фарҳангӣ расида, ҳамчун хунраманди маъруф ва фарҳангии саршиноси минтақавӣ шинохта шуд. Вай тавассути таҷриботи касбӣ ва андӯхтаҳои эҷодӣ тайи солиёни дароз дар таъсису танзими дастаҳои ҳунари; ташкили гурӯҳҳои худфаъолиятӣ; ғани гардондани репертуари дастаҳои ҳунари ва ансамблҳои минтақавӣ; мучаҳҳаз намудан ва ба талаботи замон ҷавобгӯ сохтани лабораторияҳои эҷодӣ; ташкили концертҳо ва мулоқоту вохӯриҳо бо намояндагони барҷастаи фарҳангу ҳунари ҷумҳурӣ; таҳкиму тақвият бахшидани чараёни кори хонаҳои фарҳанг; аз ҳисоби матнҳои фолклорӣ ва классикӣ, ҳамчунин ашъори шоирони маъруфи миллӣ ва байналмилалӣ рангоранг сохтани барномаҳои консертии маҳаллӣ ва умуман, ҳаёти фарҳангии минтақа сахми бузург гузоштааст. Солҳои мудирияташ дар қасри фарҳанги ноҳия, ки ба нимаи дуҷуми солҳои 50 ва 60-уми

садаи бист рост меоянд, дар бозёфт ва тарбияи мутахассисони варзидаи хунари овозхонӣ, навозандагӣ, нотиқӣ, коргардонӣ, сахнаорой ва амсоли инҳо сахми назаррас гузоштааст.

Ҳанӯз дар солҳои 70-уми асри гузашта Абдушукур Сафарзода бо барномаҳои мушаххаси хунари дар чорабиниҳои сиёсӣ ва фарҳангии ҷумҳуриявӣ фаъолона ширкат варзида, бад-ин восита намунаҳои фарҳангу хунари минтақавӣ ва музофотиро дар гӯшаву канори ҷумҳурӣ ва берун аз он ба намоиш мегузорад. Ин буд, ки Сафарзода ҳамчун шахсияти муқаввои фарҳангӣ ва хунари дар байни аҳли фарҳангу эҷод, мардуми музофот ва кормандони мақомоти давлатӣ соҳибэҳтиром мегардад.

Гузашта аз ин, бо ташаббуси бевоситаи А. Сафарзода дар солҳои баъдӣ Ансамбли овозадори тарона ва рақси «Шодӣ»-и Шӯрои деҳоти «Сармантой» (ҳозира Ҷамоати деҳоти «Озодагон»-и ноҳияи Панҷ) таъсис меёбад, ки солҳои тӯлонӣ мавсуф роҳбарии онро ба зимма дошт. Дар ансамбли мазкур чехраҳои маъруфи хунару фарҳанг, минҷумла Хунарманди мардумии Тоҷикистон Парда Қосимов фаъолият мекарданд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки хунари овозхонии Парда Қосимов, ки шарафи шогиридӣ, ҳамкорӣ ва дӯстӣ бо устод Абдушукур Сафарзодаро доштааст, маҳз дар ансамбли тарона ва рақси «Шодӣ» такмилу тақвият ёфтааст. Ҳанӯз солҳои ҳафтоду ҳаштодуми садаи бист тахти роҳбарии бевоситаи ӯ Ансамбли тарона ва рақси «Шодӣ» дар чорабиниҳои сиёсӣ ва фарҳангии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва умумииттифоқӣ бо барномаҳои рангини хунари баромад карда, беҳтарин намунаҳои хунари навозишӣ, овозхонӣ ва раққосии милли-мардумиро ба тамошобинон манзур намуда буд. Беҳуда нест, ки аҳли фарҳангу хунари ноҳия Сафарзодаро то имрӯз чун мунодии фарҳангу хунари милли-мардумӣ ва чехраи маъруфи равшангарии музофотӣ дӯст медоранд ва эҳтиром менамоянд. Хидматҳои фарҳангӣ ва хунарии ӯ бо ифтихорномаҳои соҳавӣ ва ҳукуматӣ қадр карда шудаанд. Абдушукур Сафарзода, дар баробари он ки хунарманди чирадаст ва овозхони хуб аст, бештари вақтро ба мутолиаи китобҳои адабӣ-бадеӣ, илмӣ ва рӯзномаву маҷаллаҳо масраф намуда, дар ин замина, тадриҷан донишу бинишашро тавсеа ва густариш мебахшад. Бо он ки солманд аст (ин шабу рӯз ба синни мубораки ҳаштоду се қадам мениҳад), ҳанӯз майл ба

китобхонӣ ва суҳбат дар атрофи масоили фарҳангӣ, адабӣ, сиёсӣ, илмӣ, фалсафӣ, динӣ ва ахлоқӣ дорад. Ба назар чунин менамояд, ки шахсияти устод Сафарзода аз тифлӣ бо ҳамираҳои равонӣ ва ахлоқии чуръат, часорат, хувият, шарофат, начобат, фаросат, шафқат, рафоқат, муҳаббат, самимият ва билохира инсоният сиришта шудааст. Ин аст, ки дар баҳсу мунозираҳо ва суҳбату гуфтугӯҳои фарҳангӣ ва ҳунарӣ, ки дар имтидоди умри устод зиёд сурат гирифтаанд ва то имрӯз идома доранд, таъби оташзо, забони бурро, такаллуми зебо, зехни гиро, лутфи шево ва зарофати гӯиӣ ҳотири мусоҳибину мунозирин ва мушорикинро ҳушу болида месохта ва месозад.

Ба солмандӣ нигоҳ накарда, устод имрӯз ҳам бо ҷомеа ва дар паҳлуи насли ҷавон аст, бо муассисоти таҳсилоти миёнаи умумӣ ва фарҳангӣ-фароғатӣ ҳамкорӣ дошта, бо суҳбатҳои самимона, оқилона, муаддабона ва шоиронаи худ дар тарбияи насли ҷавон ва миёнсоли ноҳия саҳм гирифта истодааст. Лутфи ширин ва ҳаҷву шӯхтабӯҳои намакини Сафарзода, ки ғолибан дар маҳофили гуногуни фарҳангӣ ва маърифатӣ ва маросими мардумӣ аз ҷониби ӯ нозукона бофта ва пардохта мешаванд, боиси хушҳолӣ, болидарӯхӣ ва оптимизми мардуми дехот мегарданд. Ин гуна мардон, ки, аз як тараф, ҳаҷву шӯхӣ ва зарофати бисёр ва, аз тарафи дигар, таъби оташбор ва часорати нотакрор доранд, дар ҷомеаи имрӯза ангуштшуморанд ва, хушбахтона, мардуми шарифи ноҳияи Панҷ аз ин ганчи муҳимми ҳастӣ, ки дар симои устод Абдушукур Сафарзода буруз кардааст, баҳраманданд.

Воқеан, ӯ симои як марди миллӣ-мардумиро бо тамоми мушаххасоташ дар шахсияти худ мунсаҷим кардааст. Ӯ дар ҳар ҳусус озодона, бидуни такаллуфу таоруфи зиёдатӣ, дар айни замон бо назокати вижа суҳбат мекунад, ки ин хасисаи ахлоқӣ ва хувиятӣ на ба ҳар фарҳангии саршиноси музофотӣ даст медиҳад. Суҳбат бо Сафарзода дар ҳар маврид, махсусан, дар масоили фарҳангӣ, ҳунарӣ, иҷтимоӣ, динӣ ва фалсафӣ ба кас ҳаловати маънавӣ, рӯхӣ ва чуръату ҷасорати иҷтимоию маданӣ мебахшад. Гӯиё байти машҳури “Нахли хандон боғро хандон кунад, Суҳбати мардонат аз мардон кунад” – махсус, дар замони имрӯзӣ ба шахси Абдушукур Сафарзода ихтисос дода шуда бошад. Чун биниши фарроҳ дорад, дар ҳар мавзӯъ матолибе ҷолиб ироа

дошта метавонад. Ин бартарияти фарҳангӣ ва эҷодӣ аз биниши илмӣ ва таҷоруби кофии аз рӯзгор бардоштаи устод Сафарзода маншаъ мегирад, ки дар ҳоли ҳозир ёфтани чунин шахсиятҳо дар музофоту минтақаҳои дур аз марказ кори басо мушкил аст.

Ин пири фарҳангу санъати миллӣ, агарчи як умр дар деҳоту музофот сукунат кардааст, ҳамеша дар фикри фарҳангӣ шудани чомеаи тоҷикӣ буда, то имрӯз барои дар сатҳи зарурӣ мутамоил шудани чомеа ба ҷавҳар ё ба истилоҳи тахассусӣ, **ядрои иҷтимоӣ** – **фарҳанг** ҷаҳду талош меварзад. Устод, ки мӯйи сиёҳашро дар масири фарҳангу ҳунар сафед кардааст, хуб медонад, ки танҳо тайи пайгирона, оқилона, мунсифона ва ҳадафмандонаи ин чода – чодаи фарҳангу ҳунари асили миллӣ мардумро ба оромишу осоиши равонию ахлоқӣ, рушди эҷодию иҷтимоӣ ва билохира саодати инсонӣ мерасонад. Ин нуктаи муҳим ва калидиро ҳатто аз навои тору думбра ва садои ширадори устод Сафарзода, ки аксаран, дар сукути шабҳо дар фазои хонаводааш танин меандозанд, пай бурдан мумкин аст. Ҷ, воқеан, ошиқи фарҳангу ҳунар аст, зиндадил аст, ба оянда хушбин аст, ҳанӯз менавозаду месарояд ва меофарад. Ба хотири зиндагӣ, ба хотири саодати инсонӣ, бар рағми ҷаҳолату нодонӣ ва мусибату бадбахтӣ. Ин аст фалсафаи ҳунари, фарҳангӣ ва ҳаётии устод Абдушукур Сафарзода, ки дар зиндагии фардӣ ва ҷамъиятиаш татбиқ мекунад. Марде, ки умри зиёда аз ҳаштодсолаашро ба мушкилписандтарин чода -- роҳи фарҳангу ҳунар бахшидааст, ҳаргиз аз сарнавишташ пушаймон нест.

Таҷриба ва кори чунин шахсиятҳо, ки як умр дар хидмати фарҳангу санъат буданд, мутаассифона, имрӯз кам мавриди омӯзишу кадрдонӣ қарор мегирад. Бо тавачҷух ба ин ва ҷиҳати муаррифии фарҳангиёни воқеии минтақавӣ, ки сол ба сол ба гӯшаи фаромӯшӣ супурда шуда истодаанд, мо аз тариқи мақолаи иҷмолии оммавӣ сафаҳоти зиндагии фарҳангӣ ва ҳунарии як тан аз сарсупурдагони роҳи ҳунари миллӣ-мардумии музофотӣ – Абдушукур Сафарзодаро варақгардон намудем, то чомеаи ҳунарию маданияи тоҷикӣ аз вучуду ҳузури ин гуна ашхос огоҳ шавад. Воқеан, шинохту арҷгузорӣ ва таблиғи шахсиятҳои сазовори фарҳангу ҳунари миллию музофотӣ роҳро барои тақвияти раванди биниши миллӣ ва давлати дунявӣ ҷамвор месозад.

**ФАЛСАФАИ ФАРҲАНГИ НАВРӯЗ АЗ ДИДГОҲИ
ФАЙЛАСУФ САЪДУЛЛО РАҲИМЗОДА**

Раҳимов Саъдулло Хайруллоевич

Устод Саъдулло Раҳимов яке аз файласуфони шинохта ва муосири тоҷик мебошад, ки дар шиноخت ва рушду равнақ додани фарҳанги гузашта ва имрӯзаи халқи тоҷик кӯшишу талошҳои беандоза намуда истодааст. Ӯ дар таърихи 8 ноябри соли 1951 дар ноҳияи Роменти вилояти Бухоро зода шуд. Тоҷикистони зебои мо бо чунин донишмандонаш, ки дар роҳи илм ва фалсафа, содиқона баҳри ростӣ талошу кӯшиш менамоянд, ифтихор мекунад. Новобаста аз доштани унвони доктори илми фалсафа, Устод Узви Иттифоқи синамогарони Тоҷикистон ва котиби Иттифоқи кинематографистони Тоҷикистон низ ҳастанд.

Агар сайре ба зиндагии Устод намоем чунин ба назар мерасад, ки ӯ соли 1974 факултаи забон ва адабиёти руси

Университети давлатии Тоҷикистонро хатм намудааст. Сипас дар Институти фалсафаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият кардааст. Устод фаъолияти худро аз лаборанти шуруъ намуда, то котиби илмӣ расидааст. Солҳои 1987 то 1993 ва аз соли 1995 то соли 1997 ба ҳайси директори киностудияи “Тоҷикфилм”, кору фаъолият намудааст. Солҳои 1997 то соли 1998 муовини раиси Кумитаи телевизион ва радиошунавоии ҷумҳурӣ заҳмат кашидааст. Устод Саъдулло яке аз таҳқиқгарони муваффақи кинои тоҷик маҳсуб мешавад. Аз соли 2011 котиби Иттифоқи кинематографистони Тоҷикистон мебошанд.

Устод Саъдулло Раҳимов доир ба таърихи афкори эстетикӣ халқи тоҷик, марҳилаҳои он, эстетика ва ақидаи фалсафии зардуштия таҳқиқоти судманд анҷом додааст. Ӯ муаллифи сенария ва коргардони бисёр филмҳои ҳуҷҷатӣ, ба монанди:

“Занон-сармоядорон”

“Маҳваши”

“Сафар дар Ватан”

“Арӯсак”

“Ҷойҳои муқаддас”

“Насими Қаратоғ”

“Ман мунаққиди одилам”

“Академик Диноршоев”

“Паёмбари хирад” (Ибни Сино)

“Осимӣ” мебошад.

Яке аз дигар корҳои эҷодии Устод бардоштани силсилафилмҳо дар бораи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, ба монанди: *“Ишқошмиҳо”*, *“Рӯшониҳо”* ва *“Гулбек”* мебошад. Устод новобаста аз ин фаъолияти худ боз мурағбии китоби “Энциклопедияи кинои Тоҷикистон”, (Д., 2012, (ба забони русӣ) низ ҳастанд.

Нигоҳи Устод ба ҷашнҳои миллии халқи тоҷик:

Сада, Меҳргон ва Наврӯз

Устод борҳо доир ба моҳияти ҷашнҳои Сада, Меҳргон ва Наврӯз ибрози ақида намудаанд. Тибқи андешаи Устод Меҳргон ва Сада дар радиои Наврӯз яке аз куҳантарин ҷашнҳои тақвимӣ дар тамаддуни башарӣ ба ҳисоб мераванд. Ин се ҷашн яъне

Сада, Наврӯз ва Меҳргон гоҳе дар тафсири ҷаҳонбинии устуравӣ дар радифи шаш ҷашни гуҳанбор меистанд, ки нишонаи шаш рӯзи сол ҳастанд ва ба шаш рӯзи офариниши олам мутобиқ доништа мешуданд. Тибқи таҳқиқи Меҳрдоди Баҳор, ҷашнҳои номбурда пеш аз оини зардуштӣ ва ҳатто пеш аз тамаддуни ориёӣ моли фарҳанги бумӣ будаанд. Дар таърихи дуру дарози мавҷудияти ин ҷашнҳо гоҳе яке, мисли Наврӯз дар мадди аввал гузошта мешуд, дигаре ба мисли Сада, Меҳргон, ки дар давраи Ислон, замони Шӯравӣ дар Тоҷикистон ба ҳукми фаромӯшӣ рафта буданд, ҷой ва мақоми худро иваз мекарданд. Аммо, дар маҷмӯъ, мардуми ориёитабор ҳамеша бидуни ҳама гуна монеаҳо ин ҷашнҳоро бо ҳар тариқае ошкоро ва ё пӯшида ҳифз мекарданд ва ҷашн мегирифтанд. Чаро ки дар асл ин ҷашнҳо аз падидаҳои тақвимию астрономӣ сарчашма мегиранд ва марҳилаҳои муҳими фаъолияти солонаи инсонро табиат, заминро деҳқонро дар худ ифода мекарданд. Сада ва Меҳргон ҷашн ва фарҳанги кишоварзии мутамаддин ва падидаи нодир дар тамаддуни ҷаҳонӣ мебошанд.

Зеро ҷашнҳои номбурда якҷоя бо ҷашни Наврӯз моҳияти ҷомеасозӣ, андешаи солим, некбинӣ, садоқат ба заминро меҳнат ва инсонро ифода мекарданд. Сабаби давомнок будани ҷашнҳои Наврӯз, Меҳргон ва Сада маҳз дар ҳамин замина ва фалсафаи онҳост. Ҳадафи ин ҷашнҳо ба ҷуз аз муттаҳидшавии мардуми заҳматкаш, ривож додани усулҳои коркарди фарҳанги кишоварзӣ, зироат, чорводорӣ ва амсоли ин чизи дигаре набуд. Дар асл, моҳиятан ин ҷашнҳо бо ягон дину идеология пайвандӣ надоштанд ва ҳоло ҳам надоранд.

Дигар ин ки адёну идеологияҳои дигар дар тӯли таърихи дуру дароз ба хотири боқӣ монданишон ба ин ҷашнҳо гаравиш пайдо менамуданд. Аммо ҳукми воқеияти таърих ин шуд, ки дину идеологияҳо дар марзу бум ва замони хеш қарор ёфтанд, аммо ҷашнҳои мо ҳама марзҳоро бо покизагӣ ва фалсафаи башардӯстонаи хеш убур карданду то замони мо расиданд. Дар бораи шинохти хусусиятҳои ҷашнҳои Сада, Меҳргон ва Наврӯз дастовардҳои зиёди илмӣ мавҷуданд. Аммо то имрӯз майдони таҳқиқи масъалаҳои гуногун ва мубрами ин ҷашнҳо дубора аз марҳилаи таърихи навин оғоз гардида, диди

навро тақозо дорад. Чунки мо минбаъд тавонем қашнҳои Наврӯз, Сада ва Меҳргонро ба ҳайси қашнҳои байналмилалӣ ба мардуми қаҳон пешниҳод намоем.

Тоҷикистони азиз барои сохтани модели олии кишвари индустриаливу аграрӣ кӯшиш намуда истодааст. Аз ин сабаб ниёз ба чунин қашнҳо дорад. Бояд дар назар дошт, ки қашнҳои Сада, Наврӯз ва Меҳргон аз нигоҳи астрономияшон мантиқан ба ҳам пайваста мебошанд. Ҳар кадоме аз онҳо идомаи якдигар мебошанд. Онҳо байни якдигар пайвандии ногусастанӣ доранд. Ба истилоҳи дигар ҳар кадоми он ҳалқаи як занҷиранд. Аз ин хотир, пешниҳод мешавад, ки ин қашнҳо минбаъд дар концепсияи яклухтӣ ва якпорчагӣ дида шаванд. Онҳоро набояд аз ҳам ҷудо кард. Ин қашнҳо танҳо дар яклухтиашон ва ба таври систематикӣ гузаронида шуданашон, маъноӣ фарҳангӣ пайдо мекунанд ва оқибат натиҷаҳои мусбат медиҳанд.

Мо қашнҳои Сада, Наврӯз ва Меҳргонро набояд танҳо ҳамчун мероси фарҳанги гузашта муаррифӣ кунем. Ҳар яке аз ин қашнҳо дар худ рамз ва ҳадафҳои ҷавҳарӣ доранд. Ҳар кадоме аз он бо кадом як марҳилаи муайяни фаъолияти меҳнатӣ вобаста аст. Худи идеяҳои калидии ин қашнҳо далолат бар он доранд, ки Сада тайёри бар пешвози Наврӯз аст. Пас мебояд ба соли нави меҳнатӣ омодагӣ гирифт. Мебояд дар арафаи Наврӯз ҳашару корҳои тадоруқӣ пешбинӣ кард, то ҷӯю системаҳои обёрӣ, асбобу технологияи коркарди замин ва ғайра ба соли нави меҳнатӣ омода бошанд. Меҳргон қашни ҷамъбасти кулли фаъолияти кишоварзон аст.

Аз ин вачҳ, мо бояд кӯшиш бар он дошта бошем, ки бо назардошти арзишҳои калидии ҳар қашни сегона мазмуни нав, арзишҳои муосир ва актуалиро ҷой диҳем, бо ин қашнҳо, навоарона рафтор намоем. Танҳо бо ин кор ва муросо кардан бо дӯстони ҳаммарзу ҳамминтақа, ба дастгирии аҳли башар мушарраф мешавем.

Тибқи мушоҳидаҳои, ки тӯли чанд соли охир нисбат ба таҷлили Наврӯз дар Тоҷикистон доштем, қашнгириҳо дар ду шакл ба назар мерасиданд.

Якум: Дар шакли карнавал.

Дуюм: Дар шакли маъракаи театришуда.

Дар музофот бештар дар шакли карнавал ё ба истилоҳи ниёкон «корвони шодӣ» ҷашн гирифта мешуд. Дар пойтахт ё дар ҷои дигар ҳамчун ҷашни ҷумҳуриявӣ баргузор гашта, он дар шакли маъракаи театришуда намоиш дода мешуд. Саволе ба вучуд меояд, ки: оё байни «корвони шодӣ» ва театришуда тафовуте вучуд дорад? Ҷавоб ин аст, ки шакли карнавалнамо – шакли бештар архаикӣ ва гузаштаре нишон медиҳад. Он ба суннатҳои ҷашнгирии анъанавии авлодони гузашта шабоҳат дорад. Карнавал гуфта, базамеро меғӯянд, ки бештар дар майдонҳо доир мегардад ва дар он ҳар фард ҳам, тамошобин аст ва ҳам иҷрогари кадом нақше. Ҳар нафари иштирокчии карнавал пеши худ ташаббус ё имконияте дорад, ки дар баробари тамошоӣ (дидани) ҳунари дигарон, худ низ имкон дорад, ки ҳунари табиатан доштаи худро ё авлодан мерос гирифтаашро дар майдон нишон диҳад. Ин хусусияти ҷавҳарии ҷашни карнавалӣ мебошад. Ҳамин хусусияти равонии карнавалро муҳаққиқи барҷастаи рус М. Бахтин таҳқиқу баррасӣ кардааст.

Маъракаи театришудаи расмӣ, ки ҳоло аз тариқи шабакаи телевизиони ҷумҳуриявӣ ғолибан табиғу тарғиб мегарданд, чунин имконияти фаъол ва ташаббусгар шудани тамошобинро надоранд. Тамшобини чунин маъракаҳо, ки одатан дар майдонҳои варзишӣ доир мегарданд, бештар дар курсиҳо нишаста, тамошо мекунад. Маъракаи ҷашнии театришуда худ сценария ё намоиши хос доранд ва ҳамчун номераҳои концертӣ пешниҳод мегарданд. Дар ин маъракаҳо бештар шахсонӣ маъруф ва ҳунармандони касбӣ баромад мекунанд.

Маъракаи мардумии карнавалӣ («корвони шодӣ») метавонанд дар давоми чанд шабонарӯз идома ёбанд. Маъракаи театришуда одатан дар як қисми рӯз таҳия ва баррасӣ мегардад.

Аммо ҳарду шакли ин ҷашн яъне намуди карнавалӣ ва театришуда фарҳанги шукуҳу шодӣ ва ханда, фарҳанги базмороиро дар худ доранд. Бахусус ҳамин сифати шукуҳу шодӣ ва махсусан ҳазлу шӯҳиҳои илҳомбахш ва боназokat дар шакли карнавал бештар мушоҳида мешаванд. Новобаста аз он ки кадом ид аст, масъалан, Сада ё ин ки ҷашни дигар,

намоишҳои карнавалӣ аз навъҳои ҳунарҳои иборат мебошанд, ки дар он ҳазлу зарофат ва танз бартарият дорад. Барои мисол, ҳатто як маъракаи варзишӣ, ба мисли гӯштин, аз рақобати мӯйсафедони шӯх оғоз мегардад.

Умуман, комилии фарҳанги инсон ва фарҳанги мардум дар ғунҷоиши серпаҳлугии он аст. Бахусус, инсонро миллатро аз рӯи ширингӯӣ, латофат, ҳисси нақд гуфтани, худро нақд кардан, эҳтиромро иззат мекунад. Мардуми тоҷик дар гузашта Афандиву Мушфиқӣ, шаклҳои аския (шаклҳои ҳазлу шӯхӣ) ва ҳозирҷавобӣ ва боз чандин шаклу намудҳои санъати шӯхиву ханда дошт. Устод Боқӣ Раҳимзода, ҳарчанд ки дар самти шеъри лирикиву пурмазмунӣ мутантан мумтоз буд, мардум бештар барои зарофатгӯиаш ўро дӯст медоштанд.

Олим, санъатшинос, театршинос, мунаққид, доктори илмҳои таърих устод Низом Нурҷонов низ дар таҳқиқҳои хеш маҳз ҳамин тамоили ҳазлу шӯхӣ ва танзии ҷашнҳои мардумии моро тасвир карда буд. Дар чунин маърақаҳо бештар ба истилоҳ масҳарабозон, аскиягӯён, лапарсароён, раққосони ҷуфти зану мард, ки дар мазмунӣ ҳазлу киноя баррасӣ мешаванд, тақлидгарон, ки ин ё он ҳайвонро бо овоз, ё бо рафтор ва ё дар шакли ниқобу шакли зоҳирӣ тақлид мекарданд, дида мешаванд.

Имрӯз дар маърақаҳои ҷашнии расмӣ театришуда ҳамин тамоил дида намешавад. Номераҳо дар чунин маърақаҳо бештар пафоси тантанавӣ ва сиёсиро касб кардаанд. Албатта, ин тарзи ҷашнгирӣ қобили дастгирӣ аст. Аммо чун, мунаққид ҳастам, наметавонам аз сатҳу таҳияи режиссёрии ҷашнҳои театришудаи расмӣ эрод нагирам. Ин фикри шахсии ман аст. Хонандаи азиз метавонад бо ман розӣ набошад. Эродам ин аст, ки базмҳои театришудаи солҳои охир якнавохт шудаанд, ҳамасола аз якдигар фарқе надоранд. Моро ба ҳайси коршинос дар ҷаласаҳои тадрукии чунин ҷашнҳо даъват мекунад, аз мо маслиҳат мепурсанд, аммо дар маҷмӯъ, боз ҳамон кори порсола тақдор мешавад.

Ба назарам барои ғанӣ ва рангоранг шудани маърақаҳои расмӣ театришуда хуб мебуд, агар аз таҷрибаи маърақаҳои «корвони шодӣ» бахусус аз фарҳанги сурур, фарҳанги ханда,

шӯхиву танз истифода мешуд. Мо бояд барои шаклан ва мазмунан комил гардондани чашнҳоямон тавачҷуҳи хосса дошта бошем. Чаро ки чун яке аз барандагони ин чашнвораҳои муҳим ҳастему ба умумибашарӣ шудани онҳо пеши худ ташаббус гирифтаем. Бояд зебову шукӯҳ ва ҳусни инсондӯстиву рангорангӣ доштани чунин маъракаҳоро ба ҷаҳониён нишон дода тавонем. Акнун дар масъалаи чашнҳои Сада, Меҳргон ва Наврӯз бояд карнавалӣ ё театришуда бошанд гуфтани ҳастам, ки мо дубора чашни Сада ва Меҳргонро дар радифи Наврӯзи хуҷастапай баъди фосилаи дарози таърихӣ эҳё карда истодаем. Месазад, ки ба базмороии ин чашнҳо ҳам ҳусни карнавалӣ ва ҳам театришудаи мутантан бидиҳем.

Дар ин раванд дар баробари истифодаи ҳунарҳои анъанавӣ зарур аст, ки хусусиятҳои вижа ва хоси ҳар чашн ба назар гирифта шавад. Манзури Устод ин аст, ки барои мисол, чашни Сада дар худ рамзу аъмоли хосе дорад, ки дар раванди таҷлили он мебояд таъкид шавад. Яке аз рамзҳои асосии Сада оташ аст. Мардум дар рафти ин чашн гулхан мегиронанд, аз болои он меҷаҳанд, то ин ки покиза шаванд. Дар паҳлуи ин, тибқи суннати тоҷикони Бадахшони кӯҳӣ, ки то ҳанӯз Садаро чашн мегиранд, ҳашар эълон мешавад. Зимнан, дар рафти чашни Сада ҷӯйборҳо ва шабакаҳои обёрӣ ва ҳам дастгоҳу асбобҳои ҷамъиятиву шахсии коркарди замин таъмир карда мешаванд, чорвои ҷуфт ва амсоли ин ҳама ба фарорасии Наврӯз, маъракаи коркарди замин ва кишту кор омода карда мешаванд.

Чашни Меҳргон низ хусусиятҳои худро дорад. Ҳамин хусусиятҳо дар маросими чашнҳо мавқеъ ва моқоми асосии худро бояд дошта бошанд. Ва ниҳоят таъкид мекунам, ки мо аз рӯҳи замонавӣ бахшидан ба мазмуну мундариҷаи ин чашнҳо набояд худдорӣ намоем. Фақат ва танҳо моли қавмӣ муаррифӣ кардан ва ҳам дар шакли падархудой нигоҳ доштани шаклу мундариҷаи онҳо бақо надорад. Мо бояд ин чашнҳоро аз рӯҳияи асотирӣ озод кунем. Барои ҷаҳонӣ шудани чашнҳои номбурда онҳо бояд аз дидгоҳи фарҳанг ва арзишҳои имрӯза ва оянда боздид шаванд. Албатта, боздиде, ки дар худ мазмун ва тамсили миллии он ҷой дошта бошад. Ҳамин синтези

анъанавӣ ва навоварии эҷодкорона дар ҳолу ҳавои ин чашнҳо хусни бақо мебахшад. Вагарна, мо ба рушди ин базмҳоямон зомин мешавем ва онҳоро ба моли осорхона табдил медиҳем. Бо як калима: Мо бояд моли анъанавиро аз дидгоҳи нав дида ва такмил карда тавонем.

Намунае чанд аз навиштаҷоти

Устод Саъдулло Раҳимов

1. Документальное кино в фокусе. - Д., 2011.
2. Из истории эстетических воззрений таджикского народа. - Д., 2005.
3. Из одиночества с любви. - Д., 2009.
4. Нури парда.-Д., 2004 (тоҷикӣ ва русӣ); Таджикский народный театр. - Д., 2005 (ҳаммуаллиф).
5. Нури ситораи хомӯш. Зиёдулло Шахидӣ ва суннатҳои бадеии мусиқии тоҷик- Д., 2015 (ҳаммуаллиф).
6. Раҳимов С. Зебоишиносӣ. / Энциклопедияи милли тоҷик. Ҷ. 7. – Душанбе: Муасиссиҳои давлатии Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи Миллии Тоҷик. 2018. – С. 207 – 211.
7. Раҳимов С. Оид ба вазъи кунунии зебоишиносӣ дар Тоҷикистон. // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқ ба номи А. Баҳоваддинови АИ ҶТ. 2018, № 4, - С. 33 – 37.
8. Раҳимов С. (в соавторстве с Турсунзаде Ф.М.) “Театральность” как форма проявления традиционных обрядов и ритуалов этнокультуры (по материалам Гиссарской экспедиции). / Культура Гиссарской долины в контексте региональных цивилизаций. Сборник статей. - Душанбе: Дониш, 2015, 902 с. -С. 686 -769. (5, 18 ҷ.ҷ.) ISBN 978-99975-44-38-4.
9. Раҳимов С. «Парасту 2015»: ширма лукавства или уроки самопознания. / Азия-плюс, № 51(1034) 2.07.2015. – С. В6 –В7.
10. Раҳимов С. Абсурд - не изобретение интеллектуалов. / Раҳимкахмини Мохаммадхасан Нуруллаҳ. Эстетика феномена Абсурда в философии, искусства на примере драмы. -Душанбе, 2015. 127 с. -С. 6 -7.
11. Раҳимов С. В Душанбе. / «Кинодом Махмальбаф» / автор-составитель Гульнара Абикеева. - Москва: Новое

- литературное обозрение, 2013. - 368с.: ил., С.266 - 275. ISBN 978 - 5 4448 - 0092 – 8.
12. Рахимов С. История таджикского кино: этапы идентификации. / Коллективная монография «История национальных кинематографий в СССР и перспективы развития кино государства-участников СНГ, стран Балтии и Грузии». – Москва: Академический проект, 2018, 771 с. – С. 392 – 439. (3,5 п.л. с илл.).
  13. Рахимов С. Международный кинофестиваль «Дидор»: вызов современному состоянию таджикского кино. / Междисциплинарный дискурс в контексте взаимоотношения гуманитарных и естественнонаучных исследований: Материалы серии открытых лекций Проекта Ага Хана «Человековедение» Университета Центральной Азии. - Душанбе, 2015, 260 с. -С. 8 - 22. (0,8 ч.ч.) ISBN 978-99975- 855 - 0 - 9; www.ucentralasia.org
  14. Рахимов С. Молодое кино Таджикистана: в общем и в частности. // Памир, 2015, № 1, С. 224 - 251. (1, 8 ч.ч.).
  15. Рахимов С. Мощно переживаемое чувство “МЫ” (К вопросу о консолидирующих факторах средневекового города в эпоху Сайидо Насафи) / Миробид Саидои Насафӣ ва таҳаввулоти фарҳангии адабии Мовароуннаҳр. – Душанбе, 2018. - 660 с. – С. 47 – 78.
  16. Рахимов С. Новое время дает право выбора // «Памир», №4, 2013, С. 140 -158 (1,0 ч.ч., (қисми аввали мақола).
  17. Рахимов С. Новое время дает право выбора (анҷоми мақола) // «Памир», №1, 2014. С. 193 -203, (1,0 ч.ч.).
  18. Рахимов С. Х. Модель западно-восточного синтеза в таджикской художественной культуре и ее современное значение. // Ученые записки. Серия гуманитарных наук. Российск-Таджикский Славянский Университет, 2019, №1. – С. 55 – 68.
  19. Раҳимов С.Х. Мачиди Асадӣ. Маъно ва мафҳуми фарҳанг дар забони форсӣ. // Ахбори АИ ҶТ. Силсилаи фалсафа ва ҳуқуқ. -Душанбе, 2011, № 2 (0,5 ч.ч.) .
  20. Раҳимов С.Х. Оиди таҳлили муқоисавии тафаккури асотирӣ ва устураи муосир (русӣ) / Традиции и процессы

- демократизации в Таджикистане. Том 2. Душанбе, 2011, - 220 с. - С. 30 - 39, (0,5 ч.ч.).
21. Раҳимов С.Х. Суннатҳои гузашта ва замони кунунӣ: диди фарҳангшиносӣ (русӣ) / Традиции и процессы демократизации в Таджикистане. Том 2. Душанбе, 2011, - 220 с. - С.135 -139. (0,6 ч.ч.).
22. Раҳимов С. (бо ҳаммуаллифии Ҳақдодов С.) Зиёдулло Шаҳидӣ мубаллиғи фарҳанги нави мусиқии тоҷик. / Зиёдулло Шаҳидӣ ва суннатҳои бадеии мусиқии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 2015, 410 с. - С. 207 - 224. (1,01 ч.ч.) ISBN 978-99975-44-25-4.
23. Раҳимов С. (дар ҳаммуаллифӣ бо Элбаум Г.) Энциклопедияи кинои тоҷик.- Душанбе: «Эр-граф», 2012. - 396 с. (24,75 ч.ч.) ISBN 978-99947-919-4-1.
24. Раҳимов С. Есть ли философия у таджиков? / Фалсафаи муосири тоҷик ва дурнамои он. -Душанбе: Дониш, 2014. - С. 30 -36.
25. Раҳимов С. Мо ҳанӯз ба ақиб менигарем. / Традиция и преемственность в таджикской культуре. Сборник статей.- Душанбе, 2013.- 608 с., - С. 268-278. ISBN 978-99947-49-60-7.
26. Раҳимов С. Навруз-мировоззрение оптимизма и созидания / Навруз как явление мировой культуры.-Душанбе, 2012, 335 с.- 311 - 315 (0,5 ч.ч.).
27. Раҳимов С. Нури ситораи Хомӯш. / Зиёдулло Шаҳидӣ ва суннатҳои бадеии мусиқии тоҷик. - Душанбе: Дониш, 2015, 410 с. -С. 258 - 276. (1, 02 ч.ч.) ISBN 978-99975-44-25-4.
28. Раҳимов С. Роҷеъ ба театр ва «театришуда». // Ахбори Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи АИ ҚТ, 2015, № 2. 120 с.-С. 11-17.
29. Раҳимов С. Сухане аз масоили мубрами фалсафаи фарҳанг ва эстетика дар Тоҷикистон. // Философия и современность. Материалы научной конференции. Т. 2., - Душанбе: Паёми ошно, 2013. - 170 с., С. 20 - 31. ISBN 978-99947-992-4-4.
30. Раҳимов С. Фалсафа ва шеър. / Вазъи илм дар Тоҷикистон. Маводи конференсия. Душанбе, 2012 (0,8 ч.ч.).

31. Раҳимов С.Х. Андешаҳои зебошиносии зардуштия / Таърихи фалсафаи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 2011, 582 с. - С. 395 - 428; 532 - 534 (1,7 ҷ.ҷ.).
32. Раҳимов С.Х. Драматургия / Мастер-класс: Синамои мустанад дар маркази таваҷҷӯҳ. - Душанбе, 2011, - 184 с. - С. 97 - 146. (4 ҷ.ҷ.).
33. Раҳимов С.Х. Истиқлол ва саҳми мо / “Садои Шарқ”, 2011, № 9, - С. 20 - 28. (1 ҷ.ҷ.).
34. Раҳимов С.Х. Мақолот: «Александров Г. С.» (бо ҳаммуалиф) (С. 292 - 293), «Андреев Б. Ф.» (С. 453 - 454), «Артемьев Э. Н.» (С. 564) / Энциклопедияи миллии тоҷик, ҷ. 1. (А - Асос). - Душанбе, 2011, 608 с. (1 ҷ.ҷ.).
35. Раҳимов С.Х. Рӯди ман олам дигар шуд, ту ҳамон ҳасти, ҳамон (ба забони русӣ). / Мирзо Турсунзада ва масоили назарии фарҳанги навини тоҷикон.- Душанбе, 2011, 438 с. - С. 403 - 426. (1,6 ҷ.ҷ.).
36. Раҳимов С.Х. Рӯди ман олам дигар шуд... / “Садои Шарқ”, 2011, № 10, - С. 21 - 34. (1, 3 ҷ.ҷ.).
37. Раҳимов С.Х. Три этапа из истории эстетических воззрений таджикского народа. - Д., 2006.
38. Философско-эстетические идеи зороастризма: Дисс... док. филос. наук.- Д., 2007.
39. Характерные особенности таджикского искусства в период развитого социализма.-Д., 1978.
40. Эстетика зороастризма. -Д., 2006.
41. Rahimov S. About some peculiarities of Avesta Aesthetics./ Ancient Civilization and its role in formation and development of Central Asian Culture of Samanid's Epoch. - Dushanbe. 1999.
42. Rahimov S. Hegel's view of the religious, cultural and artistic heritage of the ancient Iranians /Avesta. The International Congress of Indo-Iranian Civilization in Dushanbe 1996. - USA: The Zarathushtrian Assembly 1997
43. Rahimov S. Research in Ancient Iran and Avesta. - Paris, 1997, Volume 1.
44. Rahimov S. Tajik cinema at the end of Soviet era. / Cinema in Central Asia. I.B. TAURIS / - LONDON. NEWYORK, 2013, 297 p. - pp. 115 - 126. ISBN 978 -1- 84511- 901-0.

45. Rahimov S. The Tajik Cinema: Mayram Yusupova and Bakhtiyor Khudoynazarov/ Central Asian Cinema, Southern Korea JIFF, 2008. - 224 p.
46. Rahimov S. Unknown Cinema of Tajikistan in Period of Transition: Caos Begins in Midist of Storm (1988 - 1995) / “The Unknown New Wave of Central Asian Cinema. - South Korea: Busan International Film Festival, 2013, 209 p., - PP. 72 - 117, 204, 207. ISBN 978-89-97307-16-6- 03680.

ФАРҲАНГИ ОРИЁЙ ДАР ЧАШМАНДОЗИ ТАҲҚИҚӢ

**Комил
БЕКЗОДА**
файласуф

Таҳия ва таҳқиқи:

**Дидавар
БЕКЗОДА**
равоншинос

САРНАВИШТИ ФАРҲАНГИ ОРИЁЙ

Муқаддима

Ҳар фарҳанге дар ҷаҳон сарнавишти хоси худро доштааст. Мо чанд мулоҳизаи мухтасаре доир ба сарнавишти тамаддун ва фарҳанги тоҷикро ба хонандагони арҷманд пешкаш менамоем. Сарчашмаҳои ин баҳс аз маълумоти китобҳои ватанӣ ва хориҷӣ бо забонҳои гуногун аст. Шеваи баргардон нисбат ба дигар навъҳои таълиф дар ин баҳс афзалият хоҳад дошт. Мо аз

истилоҳоти печида ва душвори илмӣ дурӣ мечӯем ва то ҳадди имкон ба забони возеҳу равшани мардум таъя мекунем. Ангезаи ин иқдом ин буда, ки баъди истиқлоли сиёсии Тоҷикистони азиз мо аз сарчашмаҳои фаровони фарҳанги ҷаҳонӣ, аз ҷумла китобу рисолаҳо ва маводу маълумоти интернетӣ бархӯрдор гардидаем. Таҳиягарони ин навишта бар ин назаранд, ки ин иқдом таҷрибаи аввалини шогирдона аст ва умедворанд, ки таҳлилҳои дақиқи илмӣ ва ихтисосиро аз ҷониби устодони варзидаи фарҳанги тоҷик дар пай хоҳад дошт.

(1)

Равиши таҳқиқ

Дар ин навишта суҳан аз таърих ва сарнавишти тамаддун ва фарҳанги куҳансола меравад, ки дар раҳгузари замон фарозу нишеби бисёр дида ва саранҷом аз зери хокистари сарди гузашти айём ҳамчунон дурахшон ва тобноқ чун рӯзи нахуст падидор гаштааст. Дар ин ҷустуҷӯ ҷароғи роҳи мо андешаҳои суҳанварони ростгӯфтор аз худӣ ва бегона буда, ки дар заминаи тамаддун ва фарҳанги ин сарзамин талоше мардона кардаанд. Ва дархӯри тобу тавони хеш таҳқиқе ростин намуда ва онро ба ҷомеаи башарӣ тақдим доштаанд...

(2)

Таърифи фарҳанг

Фарҳанг ва тамаддун назму низоми иҷтимоӣ аст, ки бар асари он офариниш ва ҳаллоқияти фарҳангӣ имконпазир мешавад. Ба ақидаи аксари муҳаққиқони ҷаҳон, тамаддун ё маданият (Civilisation) бар созмони иҷтимоӣ ва низоми ахлоқӣ ва ғайолияти фарҳангӣ номгузори мешавад. Ва таровишҳои парвозҳои фикрии башарро ки аз дер боз то кунун барои бузургӣ ва шаҳомати хеш андешида ва сабаби шӯҳрати овозадор шудани миллатҳо гардидааст, фарҳанг (Cultura) меҳонанд.

(3)

Ҷомеа ва тамаддун

Гурӯҳе аз инсонҳо, ки аз ташкилоти муназзам ва муайяне пайравӣ мекунанд ва дар зери байрақи он ба зиндагии хеш идома медиҳанд, ҷомеа мегӯянд. Ва чун тамаддунро маҷмӯаи муназзаме аз кирдорҳои ёдгирифта ва касбкардаи хоси ҳар ҷомеа низ донистаанд, бинобар ин тамаддун ва ҷомеа ҳамвора ва

ҳамеша қарин ва наздики якдигаранд. Гӯё ин ки ҳар яке аз ин падидаҳо, падидае хос маҳсуб мегарданд ва аз ҳам ҷудо ҳастанд. Он чи ин ду унсуро ба ҳам пайванд медиҳад, фард аст, ки аз чиҳате, ташкили ҷомеаро медиҳад ва аз дигар сӯй, бо рафтору одоби худ бинои тамаддунро дар ҷомеа бунёд месозад. Бинобар ин ҳар фарде нишондиҳандаи ҷузъе аз тамаддуни хеш аст ва ба танҳоӣ наметавонад муарриф ва нишондиҳандаи ҷилваҳои тамаддуни худ бошад. Вале гурӯҳи афроди муташаккиле, ки ҷомеаеро паид меоваранд, метавонанд муарриф ва нишондиҳандаи тамаддуни худ бошанд. Ва ин нукта низ мушаххас ва муайян аст, ки нима аз нишонаҳои фарқкунанда ва ихтисосоти ҳар тамаддун дар чиҳати хости ҷомеа сайр мекунад. Ҳамчунин хосияти аслии ҳар тамаддун дар ин аст, ки бақо ва осудагии ҷомеаеро, ки ба он муртабит ва вобаста аст, таъмин намояд. Аз ин ҷост, ки ҷомеаҳои башарӣ ба василаҳо ва фанҳои гуногун таҷҳиз ва омода мешаванд, то мардумро дар баробари мушкилоти ҳаёт ёрӣ кунанд. Заруритарин боварҳо ва ҳамдилиҳо иборат аст аз таҳия ва оmodасозии хӯрок, ҷойгоҳ, тавлид ва истифодаи маводи хом. Ва ин ҷумла, ки баршумурдем, омилҳои ҳастанд, ки сабаби бақо ва ҳастии моддии ҷомеа мешаванд. Омилҳои сиёсӣ, ахлоқӣ ва ҳунарий низ дар мондагорӣ ва ҷовидонагии ҷомеа саҳт таъсирбахшанд, чи барои давоми ҷомеа, назму низоми сиёсӣ, агарчи андак бошад, зарурӣ аст ва низ лозим аст, ки қонуне ахлоқӣ аз роҳи мазҳаб ва хонавода барқарор гардад, то дар баробари бухронҳо ва нигарониҳо ба мардум итминони хотир диҳад ва ҳадафе дар зиндагӣ эҷод намояд. Ва инчунин ҳаёти даргузар, ширин ва дӯстдоштани гардад. Ва низ василаҳои барои таъмин ва густариши тарбият ба кор оғоз кунанд, то фарҳангро аз насле ба насли дигар интиқол диҳад. Ва бар насли тоза низ фарз аст, ки мероси қавм ва суннати ахлоқӣ ва забону фарҳанги пешиниёро некӯ нигоҳ дорад, хоҳ аз роҳи тақлид, хоҳ аз тариқи таълим ва ё ба шеваи талқин (внушение) фаъолият намояд. Зеро ҳамин меросҳо ҳастанд, ки сабаби густариши тамаддун мегарданд ва болоравандагии ўро доман мезананд.

Аз байн рафтани ин омилҳо ва гоҳе аз даст додани яке аз онҳо, мумкин аст, сабаби фано ва нобудии ҷомеа ва тамаддун

гардад. Ва аз инҳо гузашта, омилҳои чун омилҳои ҷуғрофӣ ва заминшиносӣ низ дар бақо ва фаноии ҷомеа таъсиргузор аст: таъсири вазъи обу ҳаво, бемориҳои воғир ва сироятӣ, заминларза ва ҳодисаи оташфишон (кӯҳи оташфишони вулкани) низ мумкин аст ҷомеаро ба табоҳӣ ва харобӣ кашида, тамаддунеро ба хок яксон намояд.

(4)

Чигунагии дигаргунӣ ва тақомули тамаддунҳо

Бешак, ибтидоитарин тамаддунҳо пайваста дар ҳоли дигаргунӣ ҳастанд. Ва ин нуктаро кашфиётҳои бостоншиносӣ бо ҳама хурдмиқдории худ таъйид ва тасдиқ мекунад. Унсурҳои тамаддунӣ мумкин аст, гоҳ ба сурати ихтироъ зоҳир гардад. Ва замоне аз тамаддунҳои дигар ба орият гирифта шаванд. Ва дар ҳарду сурат то дар қолаби тамаддун ҷой нашаванд ва ҷомеа онҳоро напазирад, муваффақияте касб нахоҳанд кард. Дар мавриди унсурҳои ихтироъӣ (кашфшуда ва эҷодшуда) ё ориятӣ дар ҳар тамаддун бояд ёдовар шуд, ки он унсурҳо зодаи фикр ва тадбири инсонҳои будааст, ки мутаассифона, ҳеч гуна номунишоне аз онон бар ҷой намонда, **ба ҳақиқат ин аносир тақмилдиҳандаи тамаддуни қори умумӣ аст.** Ва имрӯз ба дурустӣ наметавон ташхис дод ва муайян намуд, ки ҳар қавму миллат дар таҳия ва тадвини онҳо чӣ саҳме доштаанд. Дар мавриди пазириши унсурҳои тамаддунии тоза ва нав бояд гуфт, ки яке аз ихтисосоти хусусиятҳои ҷазбу даромехтани унсурҳои ориятӣ он аст, ки ҷомеа вомгиранда ва қарзгирандаи он унсурро бо ҳамон услубу кайфияти зоҳирияш мавриди тақлид қарор медиҳад, бе он ки ба моҳияту мафҳуми ҳақиқии он тамаддуни асли илтифоте кунад. Ва аз ин раҳгузар аст, ки унсури ориятии тозаворид, умуман аз мафҳумҳои аслии худ ба дур мемонад ва аксар дар тамаддуни тозае, ки онро пазируфта, тасдиқ ва исботи дигар меёбад ва саранҷом бо маънавиёти он ҷомеа ҳамрангӣ пайдо мекунад. Ин нукта дар бораи идеологияҳои ҳоси ҳар ҷомеа низ содиқ аст. Ва бисёре аз муътақидоти ҷомеае, ки ба ҷомеаи дигар мунтақил мешавад, дорои чунин хусусияте аст, ки умуман, аз сурати асли ва ҳақиқии худ дур монда ва ранги тоза ва ҷилвае нав ба худ гирифтааст. Марҳилаи дигаре, ки дар таҳаввули тамаддунҳо дорои аҳамият аст, партофтани унсурҳои кӯҳна ва

қабули унсурҳои тоза ва нав аст. Унсурҳои деринаи тамаддун ба сабаби пайвандҳо ва бастагиҳои гуногуне, ки бо якдигар ҷузъҳо ва пораҳои тамаддун дорад, ҳеҷ гоҳ барои ҳамеша аз чомеа ронда намешавад. Балки бо тақозои замон ҷойи худро ба унсури тозае бахшида ва худ ба унвони дигаре дар тамаддун боқӣ хоҳад монд. Дар мавриди суннатҳо ва одоб низ чунин аст. Бо ин ки бисёре аз маросим ҷанба ва ҷиҳати хурофотӣ ба худ гирифта, вале ба номи традиция ва анъана бар ҷой монда ва дар чомеаҳо ҷое барои хеш боз кардааст. Дар дигаргунии тамаддунҳо тундравӣ ва кундравӣ ба сӯйи таълоӣ ва шукуфой низ амри махсус ва воқеӣ аст. Илми бостоншиносӣ исбот кардааст, ки бисёре аз тамаддунҳо дер замоне дар ҳоли таваққуф буда ва дар он тағйири ҷиддие рух надодааст. Ва ё ин ки дар фосилаи миёни давраҳои густариш ва тараққии бошитоб як давраи руқуд ва қарахтӣ дида шудааст, ки дар он унсурҳои тамаддун камтар дастхуши таҳаввулот ва тағйирот шудаанд.

Шакл нест, ки дар муддати ин давраҳои сукут ва сукут, чомеаҳо имкони онро меёфтанд, ки унсурҳои тамаддунии фарсуда ва куҳнаро канор гузорида, дар мавриди баъзе аз унсурҳои ихтироӣ ва тоза андаке бияндешанд ва агар онро муносиб бо талаботи зиндагии худ надиданд, аз тамаддун биронанд. Ончи мусаллам аст, ихтироот дар дигаргунии тамаддун ва рушду тараққии он бисёр таъсиргузор аст. Ба тавре ки дар андак муддате доманаи тағйирот ва таҳаввулотро вусъат бахшида, дигаргуниҳои амиқе дар заминаи камолоти тамаддун падида меоваранд. Нуктаи сазовори таваҷҷуҳ он аст, ки бар асари кашфиёти бостоншиносӣ исбот гардидааст, ки ҳеҷ тамаддуне мумкин нест **дар** ҳолати қарахтӣ ва сукути комил бияфтад ва аз рушду таҳаввул боз монад. Ба ҳақиқат, тамаддунҳое, ки ба номи бадавӣ (фарҳанги қавмҳои бодиянишин) хонда мешавад, намунаи тамаддунҳоест, ки дар ҷараёни парокандашавӣ ва парешонии худ ба марҳалаи ғой ва ақидатӣ расидаанд. Танҳо дар мавриди усул ва василаҳои фанӣ-техникӣ аст, ки метавон гуфт баъзе аз тамаддунҳо ба ҳолати бадавӣ боқӣ мондаанд ва чун дар ҳар чомеае таҳаввул ва тақомули васоили фанӣ ва техникӣ бастагии том ба тарзи фароҳам овардани озуқа ва манзилгоҳ дорад, бадеҳӣ аст, ки ҳеҷ як аз тоифаҳои, ки аз тариқи

шикор ва гирд овардани хӯрок зиндагӣ мекунанд, имконияти онро надоранд, ки сарфиёти сангинеро дар заминаи ташкилоти идорӣ таҳаммул кунанд. Кӯтоҳи сухан он аст, ки дар мавриди таҳаввул ва такомули тамаддунҳо бо ҳама ториқиҳои фаровоне, ки дар ин роҳ вучуд дорад, ин нукта бадеҳист, ки шикор ва гирд овардани озуқа дар ҳама ҷойи ҷаҳон муқаддамтар ва пештар бар давраи баровардани хӯрок будааст. Бо ин ҳама, ба мавридҳои гуногуне бармехӯрем, ки кишоварзӣ муқаддам бар шикорварзӣ будааст. Ва аз ин ҷо хулоса мешавад, ки тамаддуни башар бо як тарҳи муайян ва маҳдуд бар роҳе, ки хоси як фард бошад, рӯ ба такомул нарафтааст, балки тамаддунҳои гуногуни гӯшаву канори мухталифи ҷаҳон, дар айни ҳол, ки дар хатти сайрҳои ҷудо аз якдигар сайр карда ва таҳаввул ёфтаанд, ҳама ба таври кулӣ чехраи такомул ба худ гирифта ва дар сӯе мушаххас пешрафт намудаанд. Нуктаи дигар он аст, ки бо ин ки умуман, миёни бисёре аз унсурҳои тамаддун робитаи наздик барқарор аст, гаҳгоҳ мушоҳида мешавад, ки дар тамаддунҳои гуногун баъзе унсурҳои тамаддун комилан рушд ва такомул меёбанд. Ва ҳол он ки баъзеи дигар ба ҳамон ҳолати нахустин ва бадавӣ боқӣ мемонанд. Гӯё яке аз иллатҳо ва сабабҳои ба вуқӯъ омадани ин ҳолат интишори тезутунди баъзе унсурҳои тамаддуни аст.

Дар хотима ёдовар мешавем, ки такомул ва дигаргунии тамаддунҳо дар саросари ҷаҳон ба яке аз ин се тариқ анҷом гирифтааст. Ва гоҳе ҳар се ва яке аз онҳо бо дигаре ҳамроҳ буда ва сабаби такомул шудаанд.

1. Тавфиқ ва барори кор дар ёфтани василаҳои тоза барои осонии маишати моддӣ ва ба даст овардани хотири ҷамъ, яъне кашфи олатҳои механикӣ ва асбобу абзорҳои кор ва тараққии илмҳо ва эҷоди шоҳкорҳои ҳунарий ва иқтисодӣ.

2. Ҳифз ва нигоҳдории тамаддуне, ки аз пешиниён ва гузаштагон ба мерос расида, ба василаи дифоъ аз маскани мутамаддинон ва сарзаминҳои обод аз ҳучуми ваҳшиён ва ҷилавгирӣ аз ғорату дастбурди ғоратгарон, чи дар сурати воқеъ шудани чунин бархӯрде, заминҳои обод хароб мешавад ва василаҳои ободкунандаи зиндагонӣ барбод меравад ва дар сурати ғалабаи ваҳшиён, агар ҳам тамаддуни қадими сарзамини

мағлуб бакуллӣ аз миён наравад, бешак, то муддате, ки дар он дарандаҳӯиҳо дар ҳамон мартабаи собиқи зиндагонии худ боқӣ ҳастанд, тамаддун аз сайри пешравандаи хеш боз мемонад.

3. Ҳар сарзамини мутамаддине ба таносуби истеъдод ва завқи сокинон, ҳосилхезии хок, манбаъҳои табиӣ ва вазъи обу ҳавои худ офаранда ва тавлидкунандаи тамаддуне махсус аст, ки бо тамаддуни ноҳияҳои дигар мутафовит мебошад. Агар мардуми гӯшаҳои мухталифи ҷаҳон бо якдигар иртибот ва омезиш надошта бошанд, табиатан аз истифодаи василаҳо, тадбирҳо ва ҳосили фикру завқи дигарон маҳрум мемонанд. Дар сурате, ки агар бар хилофи ин бошад ва бар асари доштани роҳҳои иртибот ва василаҳои интиқоли саҳлу осон бо ҳамсоғон ва қавмҳои дуртар алоқаманд гарданд, ба ҳамон шакл, ки дастрасӣ кори худро бо маҳсулоти сохтаи дигарон мубодила мекунанд, василаҳои тамаддунии якдигарро фаро мегиранд. Ва ин табодул худ боиси афзоиш ва тавсеаи доманаи тамаддун мегардад.

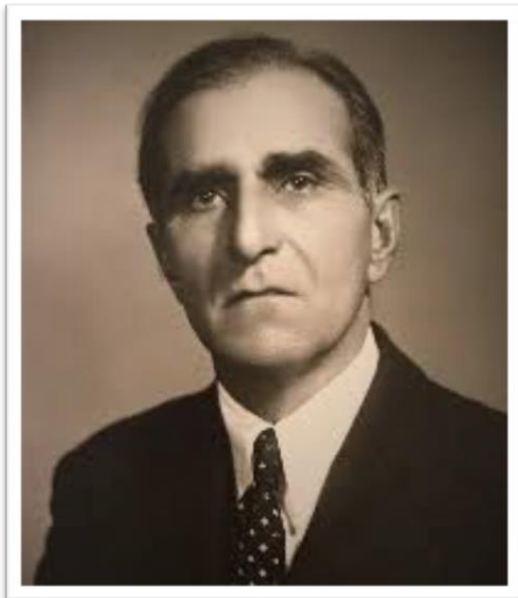
Сарчашмаҳои ин мақола:

1. Вил Дюрант. Таърихи тамаддун: Машриқзамин гаҳвораи тамаддун. Тарҷумонҳо: Аҳмад Ором, Амирхусайн Ориёнпур, Аскарӣ Пошой. Техрон, Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ. Ҷилди 1. Техрон, 1380-хуршедӣ.

2. Ҳасан Пирниё, Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Таърихи тамаддуни Эрон (Давраи 3 ҷилдӣ). Техрон, 1392-хуршедӣ.

3. Ралф Линтон. Сайри тамаддун. Тарҷумонҳо: Парвизи Марзбон ва Фарҳоди Тоҳирӣ. Техрон, 1396-хуршедӣ.

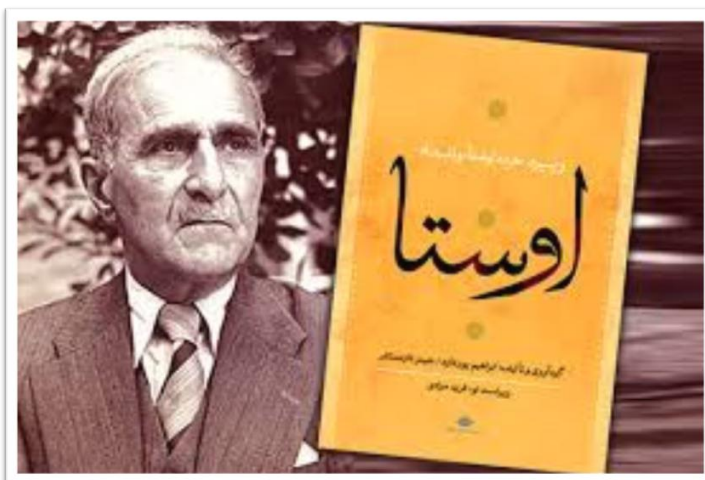
**УСТОД ИБРОҲИМ ПУРИ ДОВУД-БУЗУРГТАРИН
МУҲАҚҚИКИ
ФАРҲАНГИ ОРИЁИ ДАР АСРИ ХХ**

(1885-1968)

Устод пури Довуд маъно ва ҳадафи зиндагии худро дар як ҷумла чунин баён намудааст: “Орзуям шиносонидани Эрони бостон аст ба фарзандони имрӯзаи ин сарзамин ва аз ин роҳ меҳру алоқае нисбат ба ин марзу бум барангехтан ва ба ёди порина (гузашта) ба ободонии ин диёр кӯшидан аст”.

Бегумон, устоди шодравони фарзона Иброҳим пури Довуд (1885-1968)- ро метавон яке аз абармардони таърихи ин сарзамини ориёӣ номид. Ў, ки аз шумори номоваронест, ки ба фарҳанг ва адаби меҳани куҳансоли мо хидматҳои шоён кардааст, бо офариниши ёдвораҳои (осори) арҷманд ва бемонанд аз хеш номи Эронро ҷовидона сохтааст. Номи он абадзинда ҳамеша мондагор (ҷовидон) ва сутуданӣ бар тораки дафтарҳои замонаи мо боз метобад.

Пури Довуд аввалин маротиба китоби Авесторо ба забони форсӣ гарчума намуд

Пӯшида нест, ки бар рӯзгоре дароз бахше бузург аз таърих ва фарҳанги мо дар зери хокистари фаромӯшӣ нухуфта буд. Аз он ҳама ёдгориҳои фархунда мо ба поре оғоҳои сусти афсонавор дил хуш медоштем ва аз Пешдодиён ва Каёниён ва габру мачус ёд мекардем ва аз он низ пиндоре ва тасавуре дигаргун надоштем. Ҳатто аз рӯзгоре, ки наздиктарин даврони таърихии наздик ба мост, дар ноогоҳӣ ба сар мебардем. Беҳабар аз он ки нерӯҳои созандаи ин тамаддуни дерина ва аз омилҳои бунёдини дигаргунӣ ва пешрафт фарҳанг ва шаҳрӣ гардонидани ислом ва мояи болоравии он буда- аст.

Иброҳим пури Довуд соли 1264 хуршедӣ баробар ба соли 1885-и мелодӣ дар Сабзамайдони Рашт зода шудааст. Падараш Ҳоҷӣ Довуд аз бозаргонон буд ва ҳанӯз кӯи оромгоҳи устод ва падару бародаронаш ба номи Ҳоҷӣ Довуд боз хонда мешавад. Устодро дар панҷсолагӣ ба мактаб супурданд ва пас аз мактаб ба мадрасаи Ҳоҷӣ Мирзо Ҳасан дар масҷиди Солеҳобод ба Сабзамайдон рафт. Дар соли 1284 (1905) бо яке аз бародарон ва устои хеш ба Техрон омад ва назди Ҳоҷӣ Ҳусейнхон ба омӯхтани пизишкӣ (тиб) пардохт. Пас аз чанде оҳанги Бейрут кард ва аз роҳи Қум, Кирмоншоҳ, Бағдод ва дидори ёдгориҳои бостонии Бесутун, айвони Касро, Анӯшервон (Тоқи Бустон) ва Кохи Ширин, ки баҳрае жарф дар вай ниҳод ва сипас ба Бейрут

рафт ва забону адабиёти Фаронса омӯхт. Вай дар ин замон номи хонаводагии Пури Довуд бар худ ниҳод ва хонадони вай дар Гелон Довудзода ном гирифтанд, ки ин баробар буд бо ҳангомаи растохези фарҳангии эронӣ ба роҳбарии бузургмарди таърихи муосири Эрон Ризошоҳи Кабир.

Пури Довуд ба соли 1283 (1904)-и мелодӣ рӯзномаи “Эроншаҳр”-ро дар Париж таъсис кард. Ин рӯзнома дар чаҳор варақ, се варақи он ба забони форсӣ ва як варақи он ба забони фаронсавӣ буд. Ва чун ҷанги ҷаҳонгир дар гирифт, кори он рӯзнома низ ба охир расид. Пури Довуд бо шӯру шавқи хидмат ба ватан ба Бағдод омад ва рӯзномаи “Растхез”-ро кушуд. Дар меҳроми 1304-и хуршедӣ (1905) бо ҳамсару танҳо духтараш воридаи Ҳиндустон шуд. Ва бахшхое аз адабиёти Маздиясно ва гузориши “Авесто”-ро густариш дод. Дар донишгоҳҳо ва анҷуманҳои фарҳангӣ дар заминаи забон ва тамаддуни Эрони бостон ба суҳанронӣ пардохт, ки ҳамаи суҳанрониҳояш дар дафтаре ба номи “Хуррамшоҳ” гирдоварӣ ва пахш шуда аст. Устод соли 1307 (1908) ба Урупо бозгашт ва кори таҳқиқиро дар шарҳ ва тафсири Авесто пайгирӣ кард. Робендронат Тагор -- шоири номдори ҳиндӣ, ки ба соли 1311-и хуршедӣ (1932) ба ҳамроҳи Диншоҳи Эронӣ ба Эрон омада буд, аз давлати Эрон хост, ки Пури Довуд устодии таълими фарҳанг ва тамаддуни Эрони бостон дар Донишгоҳи “Вейвису Бухоротӣ” дар Шанти Никитон баргузинад. Бад-ин рӯй Пури Довуд аз давлати Эрон ба Ҳинд рафт.

Пури Довуд асосгузори омӯзишҳои Эрони бостон буд. Ва шӯру ангеае, ки худ дошт, дар дигарон низ зоҳир мегардид. Дар солхое, ки ба омӯзиш мепардохт, ангеа ба фарогирии забонҳо ва адабиёти бостонии Эронро дар бисёре аз дилҳо бедор кард. Устод дар Донишгоҳи Техрон афзун бар давраи коршиносӣ ва дуктурои забон ва адабиёти порсӣ, дар Донишкадаи ҳуқуқ, дар синфи сеюми қазой (додгустарӣ) фанни “Ҳуқуқ дар Эрони бостон”-ро омӯзиш меод. Донишгоҳи Техрон 60-умин солгарди зодрӯзи Устодро дар соли 1945 мелодӣ ҷашн гирифт ва шояд нахустин бор буд, ки ҷашномае ба кӯшиши шодравон доктор Муҳаммад Муин ба номи Устод дар Эрон пахш гардид.

Устод Пури Довуд дар 25-умин Кунгураи (Симпозиум)-и Ховаршиносон, ки ба соли 1960 дар Москва барпо гардид, сарпарстии Анҷумани Эрониро бар дӯш дошт. Дар 26- умин Кунгураи Ховаршиносон, ки ба соли 1964 дар Деҳлии Ҳиндустон баргузор шуд, давлати Ҳинд Устодро ба сарпарастии бахши “Эроншиносӣ” баргузид ва Донишгоҳи Деҳлӣ ба бузургдоште ҷамасӯя, дуктурои ифтихорӣ ба ӯ ҷаҳда кард.

Поп (кашиш) Жан Поли шашум – раҳбари калисои Католик ба поси ҳадамоти гаронбаҳои Устод Пури Довуд ба чомеаи башарӣ дар рӯзи 6 баҳманмоҳи 1965 ўро ба мукофоти махсус сарфароз гардонид. Устод Пури Довуд дар нахустин фарҳангистони Эрон узвият дошт ва сарпарастии Анҷумани Эроншиносӣ ва омӯзишгоҳи он, ки худ бунёд ниҳода буд, бар уҳдаи ӯ вогузор шуда буд. Аз хусусиятҳои хоси ёдбудҳои осори Устод, насри равону шево ва дилпазири ўст, ки ҳамагон бад-он эътироф доранд. Устод ба тавоноии забони порсӣ оғаҳӣ дорад. Ва аз он ба ҷои худ баҳра мегирад. Аммо даъво ва пофишорӣ дар саранависӣ надорад. Ў ба дурустӣ медонад, ки пофишорӣ дар парҳез аз овардани калимаҳои арабӣ, ки ҳазор сол ба сари забонҳо буд ва суханварони мо дар ёдвораҳо ва навиштаҳои дилнишини худ аз он суд ҷустаанд, аз тавоноии забони форсӣ костан аст.

Хотира ва ёдвораҳои Пури Довуд ҳамагӣ бархӯрдор аз пуштувонаҳои устувор аст: Дар “Гузориши Авесто”, Устод аз шашсад ёддошт ва ёдвораи (сарчашмаҳои) порсӣ, арабӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва англисӣ, берун аз забонҳои бостонии Эрон ва дар миёни дигар ёдвораҳои худ бар ҳамин санҷиш аз оғоз ва сарчашмаҳои бисёре суд ҷустааст. Дар “Ҳурмузднома” гузашта аз ҷусторҳояш (баррасиҳояш), пиромуни 450 вожа (калима) гуфтугӯ кардааст. Дар “Фарҳанги Эрони бостон” гуфторҳое дар бораи “Меҳан” (Ватан), корбурдҳои (истеъмоли) он дар Авесто, номҳои шаҳрҳо ва адабиёти форсӣ омадааст. Китоби “Дасотир” гуфторе бемонанд аст, дар бораи ойине сохтагӣ дар Ҳинд, ки мояи гумроҳии бисёре дар қори вожанависӣ (калиманависӣ) шудааст ва Устод дар ин замина пешгом будааст.

Аз дониши камназири Устод сухан гуфтан, ба ростӣ, душвор аст. Ӯ инсоне вораства, бениёз ва озода буд. Дар гуфтору кирдор шармгин, меҳрубон ва оҳиста. Дар дилбастагиҳои худ устувор буд ва бо сиёсат ва сиёсатмадорон кор надошт.

Порсиёни Ҳинд ва зардуштиёни Эрон худро ҳамеша вомдор (қарздор)-и хидматҳои боарчи Устод медонистанд ва бар он буданд, ки ҳар гуна битавонанд подоше нисори Устод кунанд. Ворастагӣ ва озодманишии Устод чандон буд, ки роҳ бар хоҳиши онон мебаст ва маҷоли тарҳ ва амалӣ шудан намедод. Аз орзуҳои онон баровардани оромгоҳе бошукӯҳ ҳамчун оромгоҳи Фирдавсӣ барои Пури Довуд буд. Устод онро низ напазируфт.

Колбади поки Устод бар рӯзи 28-уми обонмоҳи 1347 (1968) бо маросими бошукӯҳи мардуми Гелон ва донишомӯзон дар канори падару бародаронаш дар кӯи Ҳоҷӣ Довуди Сабзамайдон ба хок супурда шуд. Бархе аз осор ва ёдвораҳои устод:

Гузориши Авесто

Ёддоштҳои Готҳо

Эроншоҳ (таърихи муҳоҷирати эронӣ- форсиёни кунунӣ ба Ҳинд)

Хуррамшоҳ (гуфторҳои дар бораи оӣн ва корнома ва забони Эрони бостон)

Пурондухтнома

Гуфтушуниди порсӣ

Фарҳанги Эрони бостон

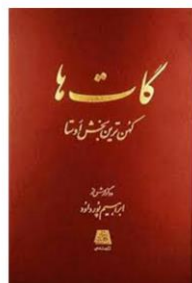
Ҳурмузднома

Анаҳита

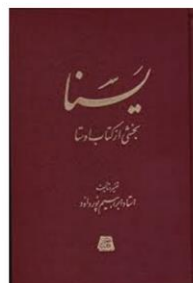
Бежан ва Манижа

Фаридун.

Қисматҳои китоби АВЕСТО

ГОТҲО

ЯСНО

ЯШТҲО

ВИСПАРАД

ВАНДИДОД

ХУРДА АВЕСТО

(Манбаъ: Сайти анҷумани ҷаҳонии зардуштиён <http://w-z-c.com/>)

(Идома дорад)

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

Содиқ Ҳидоят

ОХИРИН ЛАБХАНД

“Рӯи Замин ҳеч чиз пойдор нест. Зиндагӣ монанди шарораест, ки аз истикоки (ба ҳам молиши –О.Х.) чӯб пайдо шуда, замоне рӯшан мешавад ва ду бора хомӯш мегардад. Вале мо намедонем аз кучо омадаву ба кучо хоҳад рафт”.

Буддо

Дар утоқи бошукӯҳе, ки бо шамъҳои мутааддиду хушбӯ рӯшан ва аз қолиҳои бемонанд мафруш (густурда – О.Х.) ва баданаи девор аз порчаҳои абрешумии гаронбаҳо пӯшида шуда буд, Рӯзбахон Бармакӣ, Озодбахт Бармакӣ, Гашвод Бармакӣ - раиси хироч, даври ҳам ҷамъ шуда буданд, то роҷеъ ба пешомадҳои дарбори Халифа машварат бикунанд. Кулоҳи онҳо пӯстии буланд ва хирқаҳои тирма пӯшида буданд. Ҷўлӯашон (наздашон -О.Х.) ҷомҳои шароб, мева ва ширинӣ дар зарфҳои гаронбаҳо чида шуда буд. Ба қадре ҳаракат, либос ва вазъи онҳо бо ҳам ҷўр меомад, ба қадре ин маҷлис бо ҷалолу шукӯҳ буд, ки ба назар меомад як тика аз зиндагии ашрофӣ поймолшудаи давраи Сосониён ду бора ҷон гирифтаву зинда шуда буд.

Озодбахт бо ҳарорати махсус дасташро такон меод ва мегуфт:

- Аз Халифа ҳарчӣ бигӯед бармеояд, ман аз аввал дар садоқати ӯ шак доштам. Ва ҳоло эҳтиёче ба мо надорад, зиддияти худастро ошкор хоҳад кард.

Гашвод гуфт: - Чизе ки бар зарари мо тамошуд, нифоқест, ки миёни Ҷаъфар ва падару бародаронаш афтада. Ҷаъфар аз рӯи девонагӣ нақшаи моро хароб кард. Он ҳикояти ишқбозии ӯ бо Аббоса занакан чихил сола! Баъд ҳам ҳамдаст шудани ӯ бо Абдумалики Солеҳ, ки бар зидди Халифа иқдом карда буд ва маблағи газофе, ки аз хазона бардошт, ба ӯ доду мучаш боз шуд (сираш фаш шуд – О.Х.). Ҷамаи ин корҳои Ҷаъфар буд, ки

Ҳорунро нисбат ба Бармакиён бадгумон кард. Дар сурате, ки иқдоми Яҳё ва Фазл санчидаву аз рӯи фикр аст.

Барзон гуфт: - Ҳоло ҳам муддатест, ки Халифа нисбат ба Чаъфар сард шуда ва Заррот бен Муҳаммадро рафиқи кайфу маҷолиси базми худаш карда. Ва аз қароре, ки Мӯсо дар қоғазӣ худаш ба ман навишта буд, Ҳорун Яҳё бен Абдуллоро, ки бо Чаъфар сохта буд (созиш карда буд - О.Х.), ҳабс мекунад ва Фазл бен Робеъ ин хабарро ба Ҳорун медиҳад ва ҳамин бештар боиси кудурати байни халифа ва Бармакиён шуда.

Озодбахт: - Ман имрӯз субҳ қосид аз Бомиён доштам, мегуфт, ки дар Балх марази вабо омада ва аҳолии он ҷо, ки тоза мусалмон шуда буданд, чун (чунин - О.Х.) нохуширо ғазоби Худо тассавур кардаанд, ду бора ба дини буддой баргаштаанд. Албатта ин хабар, ки ба Халифа бирасад, гумон мекунад ба таҳрики Бармакиён аст.

Барзон: - Ба изофа ҳеҷ медонед, ки Ҳорун бе чиҳат аз Анис бен Абӣ Шайх муншии Чаъфар баҳона гирифт ва сарашро бурид? Ин қазияро Фазл ба фоли бад гирифта ва муқаддимаи муборизаи халифа ба Бармакиён медонад.

Гашвод: -Ин тақсири худамон буд, ки тарзи мамлакатдориро ба арабҳо омӯхтем, қоида барои забонашон дуруст кардем, фалсафа барои оинашон тарошидем, барояшон шамшер задем, ҷавонҳои худамонро ба куштан додем, фикр, рӯҳ, санъат, соз, улум ва адабиёти худамонро ду дастӣ тақдим онҳо кардем, то шояд битавонем рӯҳи ваҳшӣ ва саркаши онҳоро рому мутамаддин бикунем. Вале афсӯс! Аслан, нажоди онҳо ва фикри онҳо аз замин то осмон бо мо фарқ дорад ва бояд ҳамин тавр бошад. Ин қиёфаҳои даранда, рангҳои сӯхта, дастҳои кӯра (чирк - О.Х.) баста барои сари гардангирӣ (роҳзанӣ - О.Х.) дуруст шуда. Афкоре, ки миёни шошу пушгили (саргин - О.Х.) шутур нашъунамо карда, беҳтар аз ин намешавад. Тамоми сохтмони бадани онҳо гувоҳӣ медиҳад, ки барои дудӣ ва хиёнат дуруст шуда. Ин арабҳое, ки то дирӯз пой бараҳна думболи сузмор медавиданд ва зерӣ сиёҳчодар зиндагӣ мекарданд, набояд ҳам беш аз ин аз онҳо мутавақеъ буд (тавақӯъ дошт - О.Х.). Ва агар зоҳиран Ҳорун рӯи хуш ба мо нишон меод ва изҳори лутф мекард, дар хафо (ботин - О.Х.) кинаи нажоди моро дар дилаш

мепарваронид ва ташна ба хуни эронийн буд. Ва ҳоло, ки ба мақсуди худашон расиданд ва фикри араб мисли дунбуле (думмал, чипқон – О.Х.), ки сар боз бикунанд, дунёи мутамаддинро мулаввас (ифлос - О.Х.) карда, возеҳ аст, эҳтиёче ба мо надорад.

Озодбахт: - Холид, Яҳё, Фазл ва Чаъфар ҳамаи ҷавоҳирҳои гаранбаҳо ва пулҳои саршоре, ки садҳо сол дар буткадаи Навбаҳор ҷамъ шуда буд, мисли рег нисори ин арабҳои мушхор карданд. Ва дар натиҷа буғзу кинаву ҳасодати як даста шутурчаронро барои худашон хариданд. Аслан, Ҳорун ба даму дастгоҳ, ба пул, ба фикр, ба ҷоҳу ҷалол ва, ҳатто ба тарзи одоби зиндагии мо ҳасад мебурд, ба коромадии онҳо ҳасад мебурд.

На ӯ, балки ҳамаи арабҳои, ки даври мо кор мекунанду тамаллуқамонро мегӯянд, ҳама душмани хунии мо ҳастанд ва мунтазири як ишора ҳастанд, то интиқоми наҷоди худашонро бигиранд.

Рӯзбаҳон: - Иштибоҳ аст, Бармак ва писаронаш бо Халифа сохтанд ва ба оини онҳо гаравиданд, то битавонанд дар афқору аъмоли онҳо нуфуз пайдо кунанд ва дини онҳоро заиф бикунанд ва хурда- хурда (кам- кам - О.Х.) аз байн бибаранд аз нав парастиишгоҳи Навбаҳорро бисозанду мардумро ба кеши Буддой даъват кунанд ва ба халифа бишӯранд.

Барои ҳамин буд, ки онҳо кӯшиш карданд, итминони хотири арабҳоро ба даст биёранд ва ба мақсудашон ҳам расиданд. Ҳамаи хулафои араб монанди арӯсақҳои хаймаи шаббозӣ, дастнишондаи Бармакиён буданд ва дар ҳақиқат ҳанӯз ҳам онҳо ҳастанд, ки фармонравой доранд. Аммо он чӣ ки марбут ба низоми мамлакат аст, агар арабҳо худашонро аз кӯмаки Бармакиён бе ниёз медонанд, иштибоҳ мекунанд. Чун ҳар дақиқа, ки онҳо аз кор канора бигиранд, низоми мамлакат аз ҳам гусехта хоҳад шуд. Ва агар кӯмақҳои моддӣ ва маънавӣ аз тарафи мо ба арабҳо шуд, он ҳам барои пешрафти мақсуди худамон буд. Араб чӣ мехоҳад? Як мушт тиллову нуқра ва як ҳарамсарои пур аз зан! Ин мунтаҳои орзу ва омили онҳост. Аслан, пешрафти арабҳо ҳам барои ҳамин буд ва ин бихишти мавбӯд барояшон муҳайё шуд. Бояд натиҷаи заҳамоти онҳоро дунбол бикунем ва он қатли оми арабҳо ва истиқлоли Эрон аст.

Барзон: - Фазл дар қоғазии ахири худаши навишта буд, ки мувозиби худатон бошад. То метавонед бо арабҳо камтар омешиш бикунед ва онҳоро ба худатон роҳ надихед. Ва, махсусан, қайд карда буд, ки ман ҳамаи умедам ба Хуросон аст, чун нуфузи мо дар он ҷо бештар аст дур аз мақарри Халифа уфтода. Тавре бояд кард, ки Хуросон то худуди Балх ба Халифа бишӯранд ва ӯ мустаҳсал (ноилоҷ - О.Х.) бишавад ва маҷбур бишавад, то яки аз моро барои сарқубии аҳолии Хуросон бифиристанд. Он вақт лашкари Халифаро бар зидди ӯ иғво мекунем ва ҳамаи арабҳоро аз миён мебарем ва Хуросонро мустақил мекунем. Ҳар гоҳ дар ин кор ғафлат бишавад, ҳастии мо ба бод хоҳад рафт, ҳамаи васоил муҳайё аст. Вале қайд карда буд, ки мунтазири қоғазии ман бошад, чун ҳанӯз вазъият маълум нест ва наметавонем тасмими қатъии худамро бинависам.

Озодбахт ба Гашвод гуфт: - Оё шумо итминони комил ба лашкари худатон доред ва мавқеаи авомирро анҷом хоҳанд дод?

Гашвод: - Аз ин ҳайс мутмаин бошед. Ба як ишораи ман тамоми сарони сипоҳ бар зидди Халифа мешӯранд ва қатли оми арабҳо дар Хуросон амалӣ мешавад. Вале фақат мунтазири Фирӯзи чопори (пайқрасон – О.Х.) Фазл ҳастам.

Озодбахт : - Дар ин сурат пеш аз ин ки Эсо писари Моҳон баргардад бояд ин корро анҷом дод.

Рӯзбахон: - Ғайри мумкин аст, ахбори мо ҳамеша ду рӯз пеш аз қосиди Халифа ба Тӯс мерасад. Чун беҳтарин чопор, чопори Бармакиён аст.

Вале дар ин байн Рӯзбахон аз ҷаббаи (қуттии) тиллоии кӯчаке ҳаббе берун овард, дар даҳанаи гузошту рӯяш як ҷом шароб нӯшид ва аз ҷояш буланд шуд. Озодбахт, Барзон ва Гашвод агарчӣ ба ҳузури ӯ мӯҳтоҷ буданд, вале одат ба ин ғайбати мармузу ногоҳони Рӯзбахон доштанд ва ҷуръат накарданд, ки ӯро аз рафтани боздоранд. Зеро ки мавзӯи сӯҳбаташон беандоза муҳим ва вучуди Рӯзбахон, ки ба истиқомати (қотеияти - О. Х.) ройи ӯ имон доштанд, дар он ҷо лозим буд. Рӯзбахон хеле оҳиста аз дар хориҷ шуд, дами дар ду ғулумбача, ки фонус дар даст доштанд, ҷулӯи ӯ роҳ уфтанд.

Шаҳри Тӯс бо масҷидҳо, боғҳо ва кӯшкҳояш дар торикӣ ва хомӯшӣ фуру рафта буд. Танҳо оҳанги дурдасти занги шутуру

садои овози хонандае хомӯширо фосила ба фосила мешикаст ва насими мулоиме , ки мевазид бӯи гули ақоқиё (акатсия - О.Х.) -ро дар ҳаво пароканда карда буд.

Рӯзбаҳон мисли ин ки дар ҳоли табиӣ набуд, аз ду- се кӯчаи тангу торик гузашта, чашмҳояш ба рӯшноии ларзони фонус хира шуда буд, бидуни ин ки ба атрофаш нигоҳ бикунад. Ҳамин, ки дами дари хонааш расид, нӯкаронаш таъзим карданд ва дари боғ боз шуд. Садои обшору ҳавои намнок аз берун омад. Зарринкамар, ғуломи махсуси Рӯзбаҳон чулӯ рафт ва бе он ки чизе бигуяд,қоғази бастае ба дасти ӯ дод. Рӯзбаҳон қоғазро гирифт ва монанди ин ки фикраш ҷои дигар буд, ҳаминтур рафт ва Зарринкамар ба дунболаш уфтод (равон шуд – О.Х.). Аз долонҳои печ дар печ гузашт, чулӯи дари оҳанине расид. Зарринкамар онро боз кард.

Дари сангини (вазнини - О.Х.) оҳанин, ки рӯи он нақшу нигорҳо ва кандакории Ҳиндӣ буд, боз шуд. Рӯзбаҳон дохили толор шуд ва Зарринкамар низ пушти сари ӯ ворид шуда, дарро аз пушт баст.

Ўтоқи бузурге монанди ҳавзхона падидор шуд, ки бо чанд қандили аз оҷ, ки шишаҳои рангин дошт, рӯшан буд. Қандилҳои бузургу кӯчак бо рӯшноии хафаву мармуз ва рангҳои гуногун ҳолате бошукӯҳе ба ин ҷо дода буд.

Болои ўтоқ муҷассамаи бузурге аз мифрағ(биринҷӣ - О.Х.) ба баландии ду газ гузошта шуда буд, ки Буддоро ба ҳолати нишаста нишон меод ва чашмҳои ӯ, ки аз ёқут буд, бо ранги оташин медурахшид. Сурати ӯ тудор (ҷиддӣ - О.Х.), мураттаб ва шабеҳи ҳаҷҷориҳои (муҷассамаҳои - О.Х.) Ҳиндӣ, ки чаҳорзону нишаста буд, бо шиками бузурги чулӯомада ва дастҳояшро рӯи зонуяш гузошта буд. Абрӯҳояш борик, бинии кӯчак ва ҳолати чашмҳояш мисли ин буд, ки дар фазои тухӣ (холӣ - О.Х.) нигоҳ мекард. Ва лабҳанди тамасхуромез, лабҳанди фалсафӣ рӯи лабҳояш хушк шуда буд. Мисли ин буд, ки лаҳзаҳои хуши зиндагӣҳои пешини худро ба ёд меовард ва ду шёри гӯвд (хати амиқ - О.Х.) канори лабҳояш уфтода буд. Аз тамоми сурати ӯ ҳолати оромиш, итминон, тамасхур ва таҳқир ҳувайдо буд. Чулӯи онро пардае аз тӯри нозуки абрешумӣ кашида буданд ва ду бухурдон ду тарафи муҷассама гузошта шуда буд, ки аз

миёни он ҳалқаҳои оташ берун меомад ва дуди муатгаре дар ҳаво пароканда мекард.

Даври баданаи девор тасвири Буддо, фариштаҳову ходимон ва пардаҳои наққошии марбут ба “Зиндагии Буддо”: мулоқоти Буддо бо Туппо – номзадаш, мулоқоти ӯ бо гадо, бо муртоз (зоҳид, парҳезкор- О.Х.) мурдаву ғайра кашида шуда буд. Ва поёни девор сурхи ҷигарӣ ва ба ранги ва бо лессаи (милки- О.Х.) дандон буд. Аз миёни ин муҳаввата чашмаи кӯчаке мечӯшаду дар ҷӯи паҳне ба шакли обнамо (ҳавз- О.Х.), ки аз санги рангин тарошида шуда буд, об мавҷ мезаду мегузашт. Канори ҷӯй, ҷулӯи чашма як душаки (бистари- О.Х.) бузург аз пари қу уфтода буд, ки рӯяш болишҳои кӯчаки ранг ба ранги қуллобдӯзиву аз порчаҳои абрешумӣ уфтода буд.

Рӯзбаҳон ҳамин ки ворид шуд, рафт рӯи душак чорзону нишаст ва ба сурати Буддо хира нигоҳ мекард. Мисли ин ки мехост афкори худашро ҷамъ бикунад. Гулӯи ӯ хушк ва маззаи самғи коҷ (қатрони сафед - О.Х.) дар даҳанаш гирифта буд. Афкораш мағшуш ва эҳсоси хушҳолии ногаҳонӣ дар ӯ пайдо шуд, ба тавре ки аз шиёри тавиле (дарозе - О.Х.), ки канори лабҳои ӯ андохт, дида мешуд. Дар ин байн духтари бачасоли (навраси - О.Х.) хушгиле бо либоси буланди (дарозу - О.Х.) сафед, чашмҳои дурушт (калон - О.Х.), мӯҳи мишкӣ, ки ба сараш часпонида буд, бо бозуи лӯхт, буланд боло, гӯшвораи ҳалқаии бузург ба гӯшаш бо кашфҳои нарм ва поҳои кӯчакаш монанди соя ё парӣ, кӯзай шароберо, ки дар даст дошт, овард канор душак гузошту нишаст. Баъд ҷоме шароб рехту ба дасти Рӯзбаҳон дод. Зарринкамар рафт пардаи шаффофро аз ҷулӯи муҷассамаи Буддо пас дод, баъд сози зарифе, ки шабеҳи сетор буд бо худаш оварду поини душак нишаст.

Гулҷехру Зарринкамар ҳар ду аҳли Суғд ва монанди ду мавҷуде буданд, ки мумкин аст аз миёни абру дуд дар омада (баромада - О.Х.) бошанд. Ҷулӯи рӯшноии хафай қандил бо вазъи мармузи ин сардоба, бештар афсунмонанд ба назар меомаданд. Сурати онҳо хушгил, зарифу муаддаб буд. Зоҳиран ором, бидуни фикру эҳсосот ва бесару садо буданд. Монанди ду фаришта, мисли он фариштаҳое, ки рӯи девор кашида буданд.

Зарринкамар шурӯъ кард ба соз задан. Лабханди гузарандае рӯи лабҳои нима бозаш мавҷ мезад, мисли ин ки ёдгориҳои дуру хуше ҷӯлуаш нақш баста буд.

Ин як оҳанги суғдӣ буд, ки нахуст оҳистаи мулоиму бурида - бурида буд ва кам - кам буланд, тунду муҳайяҷ (ҳаяҷонангез - О.Х.) мешуд ва як мартаба фурукаш мекард. Навое буд, ки танҳо нутҳои (нотаҳои - О.Х.) аслии онро дастчин карда буданд ва барои гӯшҳои маъмулӣ маънии хориҷӣ надошт. Вале ҳар захмае, ки ба торҳои соз мезад барои Рӯзбаҳон пур аз эҳсосоти нуқоти мӯшикоф буд. Мисли ин ки пардаву мақоми муфассалеро дар ин нағма то андозае, ки мумкин буд, мухтасар карда буданд ва фақат ба нуқоти аслии он як ишора мешуд ва шунаванда боқии онро дар фикри худаш такмил менамуд. Дар сурате ки Гулчеҳр пушти ҳам ҷоми шаробро аз кӯза пур мекард ва ба дасти Рӯзбаҳон медод, ки ба як чурба менӯшид. Оҳанги соз беш аз пеш мулоиму мармуз шуда буд. Мисли ин ки ин оҳанг барои гӯшҳои ғайримоддӣ, барои гӯшҳои осмонӣ дуруст шуда буд.

Нигоҳи Рӯзбаҳон ба сурати Буддо хира шуда буд ва гоҳе бармегашту ба амвоҷи об менигарист. Нақшҳои рӯи девор ба назараш ҳама ҷон гирифта буданд, чун ин оҳанг ба онҳо рӯҳи махсусе дамида буд. Ларзиши торҳои соз дар ҳаво мепечид, мисли ин буд, ки тамоми зарроти ҳаво аз он мутаассир мешуд ва, ҳатто оби чашма ва муҷассамаи Буддо ва нақшҳои, ки ба девор кашида буд, бо оҳанги соз лабханд мезаданд.

Оҳанги дуру осмонии соз ҳамаи зарроти вучуди Рӯзбаҳонро бо амвоҷи об оғуштаву мамзуч (омехта- О.Х.) мекарду яке мегардонид. Мисли ин буд, ки дар ин дақиқаҳо зиндагии ӯ бо ин амвоҷ ҷӯру ухт (якҷо - О.Х.) шуда буд.

Як зиндагии тозаву асроромез дар худаш ҳис менамуду асрори хилқатро месанҷид. Ва ба амвоҷи об нигоҳ мекард, ки ба оҳанги соз печу ҳам мехурду рӯи сатҳи об нопадид мегардид. Дар ин соат ба қадре ба афкори худаш оғушта буд, мисли ин ки дар барзах мобайни адаму (нестиву- О.Х.) вучуд воқеъ шуда ва ҳамон дамро зиндагӣ мекард. Бе он ки ба гузашта, оянда ва замону макони худаш огоҳ бошад. Як навъ холати халса ва аз

худ бехуд шудан буд, ки ба ҳеҷ қиз ҳатто зиндагӣ ва марги худаш ҳам вақъе (эътиборе -О.Х.) намегузошт.

Гулчеҳр ҳамин тавр, ки ба ӯ шароб медод, мувозиби ҳаракатош буд, то бибинад кай ба одати ҳар шаб ӯро кофист ва онҳоро мураххас мекунад. Вале бо тааҷҷуб мекӯид, ки Рӯзбаҳон беш аз ҳар шаб менӯшид ва ӯ бо дилрабоии махсусе ҷомҳои майро пай дар пай ба дасти Рӯзбаҳон медод ва худашро ба ӯ мечаспонид. Ногоҳон дар ин байн банди рӯи шонаи Гулчеҳр пора шуд, либосаш поин уфтод, сина ва як пистонаш берун омад. Агарчӣ ба назар меомад, ки Рӯзбаҳон мутаваҷҷеҳи ӯ нест, вале ивази ин ки, ин дафъа ҷоми шаробро аз ӯ бигирад, даст андохт камари Гулчеҳра гирифт ва ба сӯи худаш кашониду лабҳояшро наздики лабҳои ӯ бурд. Вале ду бора, мисли ин ки кӯшиши фавқулоддае карда бошад, Гулчеҳрро ақиб зад, ҷоми шаробро гирифт ва бо ҳараркати даст Гулчеҳру Зарринкамарро мураххас кард. Ҳамин ки аз дар берун рафтанд, Рӯзбаҳон гарде аз ҷайбаш дар овард, дар шароб рехту нӯшид ва боз ба сурати Буддо хира шуд.

Рӯзбаҳон Бармакӣ ва хонаводааш ҳама буддой буданд, ҷаддаш (бобоаш - О.Х.) Бармак писари Ҷолеосп аз хонаводаҳои бузурги эронӣ ва пушт дар пушт аз замони Ашкониён ба ниғаҳбонии парастигӯҳи буддоии “Навбаҳор” дар Балх иштиғол доштанд. Рӯзбаҳон наваи (набераи - О.Х.) бародари Холид Бармакӣ ва модараш духтари Муғподшӯҳи Чағониён буд. Буткадаи “Навбаҳор” ба исми “нав ваҳа ваҳора”, ки ба забони санскрит “Парастигӯҳи нав” маънӣ дошта ва ба форсӣ “Навбаҳор” меномиданд, яке аз бузургтарин маобиди буддой ба шумор меомада, ки аз Чину Ҳиндустон ва, ҳатто бештари шӯҳони Хуросон дар аҳди сосонӣ ба зиёрати он ҷо мерафтанд. Ва ҷӯлӯи бути бузурги Буддо курниш (таъзим - О.Х.) мекарданду дасти мутаваллии он ҷоро мебӯсиданд. Дар санаи 42 ҳиҷрӣ (655 мелодӣ - О.Х.) Абдуллоҳ бинни Умар бинни Қурайш ба Қайс бинни Ҳайтони Асламӣ ҳукм кард ва ӯро фиристод то шаҳри Балхро фатҳ ва маъбади “Навбаҳор”-ро хароб кард. Сарвати он ҷоро чопиданд (тороҷ карданд - О.Х.) ва се дари оҳанину як дари нуқраи он ҷоро бурданд. Бармакиён сурати зоҳир ба ислом гаравиданд, вале дар ботин алоқа ба кеши қадими худ доштанд.

Дар замони иқтидори худашон ду бора маъбади будоиро марамат (таъмир – О.Х.) карданд, ки бояд мисли “ Оташкада” маъруф шуд, агарчи Бармакиён зоҳиран бо арабҳо сохтанд. Вале дар хифо бар зидди хулафои араб канкош (машварат- О.Х.) мекарданд ва мунтазири мавқеи мусоид буданд, то Эронро ду бора аз чанги арабҳо берун биёранд. Ва кам кам ба қадре нуфуз пайдо карданд, ки ҳама корҳои умдаи лашкарӣ ва кишварӣ ба дасти онҳо идора мешуд. Ҳарчанд Ҳорун чандин бор корҳои муҳим ба Рӯзбаҳон таклиф кард, вале ӯ шона ҳолӣ кард. Тамоми рӯзро машғули кору иқдом буд, вале ҳар шаб сари соати муайян, наздики нисфи шаб, ҳама корҳои рӯзона ва мулоқотҳои тӯлониву хастакунандае, ки аз ӯ мекарданд, тарк менамуд ва ба кӯшкӣ зерзаминии худаш мерафт. Вале субҳ, ки аз он ҷо берун меомад, зиндагии пушошӯбу пурмашғала ва корҳои пурзаҳматеро дар ӯҳда дошт. Чӣ ӯ (зеро ӯ - О.Х.) тарафи итминони Яҳёву Фазлу Мусо ва Муҳаммад Бармакӣ буд ва иҷрои нақшаи онҳоро, ки истиқлоли Хуросон то Балху Бомиеён ва, ҳатто то наздикии Ироқ буд, ба ӯҳда гирифта буд, то амалӣ бикунанд. Рӯзбаҳон кордону донишманд буд ва пайваста бо уламо, фуқаҳо ва шуарову донишмандони бараҳмой, буддой, зардуштӣ, монавӣ, маздакӣ, исавӣ ва атеббойе (табибоне – О.Х.), ки аз Гондишопур меомаданд, маҷолиси мувоҳида дошт. Вале шабҳо баъд аз он ки ҳабби маҳсусеро, ки ниғаҳбони маъбади “Навваҳа санғо –рома” барояш аз Балх мефиристод, мехӯрд ҳолаш иваз мешуд ва эҳтиёҷ ба кӯшкӣ зерзаминии худаш дошт. Ба тавре ки зиндагии ӯ ду ҳолати мутаозоду мутағайир пайдо карда буд. Рӯзҳо пур аз кору чиддият ва шабҳо осоишу истироҳат ва он ҳам ба тарзи маҳсусе дар кӯшкӣ Хомӯши худаш паноҳ мебурд. Ва ин исро рӯи он гузошта буд, чунки дар он ҷо ҳарф задан мамнӯъ буд.

Вақте ки шабҳо сари соати муайян як шахси сонавӣ монанди соя ё як рӯҳи дигар ба ӯ ҳулул мекард, дар афкори фалсафии худаш ғӯтавар мешуд. Аммо Рӯзбаҳон бештар аз лиҳози завқӣ ва ҳунармандӣ мутамоил ба дини буддой буд ва, ҳатто аз худаш дар усули дини Буддо дахлу тасарруф карда буд ва рангу рӯи эронӣ ба он дода буд. Яъне аз риёзату хушқиву гузашти мазҳаби Буддо коста буд. Масалан, дар он шаробро ҷоиз медонист ва дар мавзӯи гузашту парҳез ақидаи маҳсусеро иттиҳоз карда буд.

Зеро парҳезу риёзатро дар маҳрум мондан аз лаззат намедонист, вале бар акс мехост бо доштани ҳама васоил аз кайфу тафреҳ худдорӣ ва парҳез бикунад. Аз ин ҷиҳат дар кӯшки Хомӯшии худаш ҳар гуна васоили хуширо омада карда буд. Суратҳои зебо, бодаҳои гуворо, созҳои хуб, таркибҳои комили зарофат, таносуби ҷавонӣ, ки дар нолаи соз, нашъаи шаробу бӯи атр, дунёи ҳақиқиву афкори рӯзонаи худро фаромӯш мекард ва дар як ришта хобҳои рӯёҳои фалсафӣ фуру мерафт. Инро риёзату парҳези ҳақиқӣ мепиндошт ва ба ин васила мехост майлу хоҳишро дар худаш бикунад маъдум (нест- О.Х.) бикунад ва аз ҳама эҳтиёҷоту лаззати дунё чашм бипӯшад, то ба дараҷаи саодати Буддо бирасад. Ин калиди хушбахтӣ, ки мардуми маъмулӣ аз он бе хабар буданд! Вале чизе, ки бештар аз ҳама дар мазҳаби Буддо барояш кашишу гирандагӣ дошт, муҷассамаи худи Буддо ва ба хусус лабханди саҳт, лабханди тамасхуромези тудор ва ногуфтани ӯ буд, монанди амвоҷи торҳои соз, монанди мавҷи об, ин оби дурахшоне, ки партаве шишаҳои рангини қандилҳо дар он мунъакис шуда буд ва дар обнамои миёни кӯшк рӯйҳам мелағзиду рад мешуд. Фалсафаи Рӯзбахон тақрибан аз ҳамин амвоҷи обу лабханди Буддо ба ӯ илҳом шуда буд ва фалсафааш фалсафаи мавҷ буд. Чун ӯ дар ҳама ҳастихо, дар ҳама шаклҳо ва дар ҳама афкору чизҳо як мавҷи гузарандаи дамдамие беш намедид. Ва сар то сари офариниш ба назари ӯ як сатҳи оби ором буд, монанди сатҳи обнамои худаш, ки боди бе мавҷеи рӯи он вазида буду чину шиканҷҳои муваққате рӯи он андохта буд. Ва аз замоне, ки ин бод ором мегирифт, ду бора ҳама ҳастихо ба асли худашон дар нирване, дар нестии ҷовидон ғутовар мешуданд. Зиндагӣ, марг, хушӣ ва нохушӣ ҳамаи инҳо як мавҷи дамдамӣ, як мафҳуми гузарандаву пули гузаргоҳе буд, ки дар нестии нирване мамзуч мешуд. Як вазиши бод буд, аз рӯи ҳавову ҳавас рӯи сатҳи об гузашта буд. Зиндагӣ ба назараш масҳараи ғамангез буд ва ӯ доруи ғамро на танҳо дар куштани майлу хоҳиш медонист, балки ин андӯхро дар ҷомҳои бода фуру мешинонд. Вале дар айни ҳол мехост майлу алоқа ба зиндагиро дар худаш бикунад. Чун бар тибқи қавонини Буддо ҳамин майлу рағбат буд, ки ҳулулу нашъати рӯхро рӯи замин идома

медод ва ҳар касе метавонист, ин майлро бидушад, дар нестиву адам меарфт ва ин худаш саодати абадӣ буд.

Ба назари Рӯзбаҳон лабханди Буддо ҳам фалсафаи мавҷи ўро тайид мекард. Чун лабханди ў монанди як мавҷи гузаранда буд, ки рӯи сураташ нақш баста буд. Муддатҳо буд, ки Рӯзбаҳон кӯшиш мекард, то ҳолати Буддуро ба худаш бигирад ва ҳар шаб ҳамин кораш буд, ки тақлиди лабханди ўро мекард. Лабханди тудор, башшош (шод - О.Х.) ва ғамноку бузургманиш. Ў мехост тақлиди ин лабхандро бидунад ва ҳолати саодати Буддуро дар худаш ҳис бимонад. Вале чун имшаб майли шаҳват нисбат ба Гулҷеҳр дар худаш ҳис кард, ин буд, ки гарде дар ҷоми шароб рехту нӯшид ва ба сурати Буддо хира шуд. Оё ин доруи марг ва ё доруи хоб буд?

Пеш аз ин ки нақшаи Рӯзбаҳон иҷро шавад, дар ҳамон шаб, ки 13 сафари 187 (29.01.803 мелодӣ - О.Х.) буд, ҷопори халифа расид ва ҳукми қатли оми ҳама Бармакиёнро доданд. Дар ин шаб ҳазору дивист (дусад - О.Х.) нафар зану бачаву касон ва бастагону ғулмон ва тарафдорони Бармакиёнро қатли ом карданд. Фардоҷаш, ҳангоме ки чанд нафар араб дари оҳанини кӯшики Хомӯширо шикастанду ворид шуданд, қандилҳо хомӯш шуда буд, танҳо оташ аз даҳонаи бухурдон забона мекашид ва ба тарзи тарсноке мучассамаи Буддуро бо лабханди тамасхуромезаш рӯшан карда буд. Рӯзбаҳон рӯи душак чаҳорзону яла дода (такия зада - О.Х.) буд ва сари ҷояш хушк шуда буд. Паҳлӯи ў созе шабеҳи сетор ва як кӯзаи шароб буд ва дар дасти чапи ў коғази мачола (ғичим - О.Х.) шуда буд. Яке аз арабҳо чулӯ рафт қоғазро аз дасташ берун овард. Мӯҳри Фазл писари Яҳёи Бармакӣ рӯи он буд ва дар он ҳукми қатли оми арабҳо ва истиқлоли Хуросон навишта буд. Сурати Рӯзбаҳон ҳам ва дар об мунҷакис шуда буд, чашмҳояш бо рӯшноии кабуд ва беҳаракат медурахшид ва лабханди тамасхуромез, лабханди фалсафии Буддо рӯи лабҳояш нақш баста буд. Ин лабханд, ки дар амвоҷи обнамо мунҷакис шуда буд, тарснок ба назар меомад, мисли ин ки мехост бигӯяд:

“Ин ҳам як мавҷ беш нест, ин ҳам як мавҷи масхараомезу гузаранда аст. Мисли мавҷи об, мисли лабханди Буддо “. Ва ин пешомадҳо ҳам ба назараш дамдамӣ ва гузаранда буд ва марг

ҳам охирин дараҷаи масхараву охирин мавҷи он ба шумор
меомад!

Таҳияи Олимҷон Хоҷамуродов

ТАҲИЯ ВА ТАҚРИЗ

МАТЛАБИ ТОЗАИ ТАҲҚИҚӢ ДАР ЗАМИНАИ ДАВЛАТШИНОСИИ АРАСТУӢ

(Мулоҳизаҳо оид ба тадқиқоти нави узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон С. Ятимов «Аристотел: давлат ва сиёсат») // Илм ва ҷомеа (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ)

Дар шумораи №5 маҷаллаи академии илмию оммавии “Илм ва ҷомеа” мақолаи узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсатшиносӣ, профессор Ятимов С.С. ба нашр расидааст, ки аз ҷиҳати фарогирии масъала ва таҳлили паҳлуҳои гуногуни мавзӯи мавриди пажӯҳиш ва жарфияти ибрази андеша дорои аҳамияти бузурги илмию таҳқиқотӣ ва дархурди истифода мебошад. Ин асар, яъне “Сиёсат”-и Арасту, ки қариб дуҷумҳури ҳазор сол пеш аз ин навишта шудааст, дар зоти худ шояд нодиртарин интишороте ба шумор меравад, ки бо вуҷуди дар даврони антиқа эҷод гардидан масъалаҳои мубрами давлату давлатдориро дар худ таҷассум менамояд ва ҳеҷ гоҳ аҳамияти таърихӣ илмӣ ва сиёсӣ иҷтимоӣ худро гум намекунад.

Гуфтани як нукта мусаллам аст, ки қисса мекунад, вақте Арасту ин асари худро барои омма ба интишор мерасонад, шогирди ӯ - Искандар бо ранҷиши хотир ба устои худ муроҷиат мекунад, ки модоме ин навишта барои таълими илми давлатдорӣ ба Искандар бахшида шуда бошад, пас чӣ зарурати барои омма пешниҳод гардидани он ба миён омадааст ва дар сурати бархурдор шудани дигарон дар баробари ӯ аз ин илми мураккаб чӣ тафовуте байни вай ва дигарон боқӣ мемонад?

Устои арҷманд дар ҷавоб ибраз меорад, ки интишор гаштани ин асар дигар асту аз ҷониби Арасту омӯзондани тамоман чизи дигар аст. Яъне танҳо дар сурати аз ҷониби Арасту барин устод тадрис намудани ин шоҳасар метавонад он натиҷаеро ба бор оварад, ки дар акси ҳол имконнопазир хоҳад буд. Муаллифи мақола бо як борикбинии махсуси

гавҳаршиносона ва бо як ҳассосии дақиқназарона тавонистааст, ки маъниҳои бикри ин асарро, ки тавре мегӯянд, “дар байни сатрҳо”-и он ҷой гирифтаанд, мавриди пажӯҳиш қарор диҳад. Ин ҷо бояд таъкид сохт, ки пажӯҳишгар ба он муваффақ шудааст, ки баъзе мӯҳтавои пардапӯшона баёнгардидаи асарро кашф намояд ва онро бо ҳодисаҳои ҳазор сол қабл ва солҳои навадуми қарни XX дар кишвари азизамон руҳдода муқоиса ва муродиф созад. Аз ҷумла, се зинаи барҳамхӯрии ҳар як давлатро чунин баён медорад, ки дар давраи аввал қувваҳои иртиқӣ ва ифротӣ бо дастгирии ҳадамоти махсуси кишварҳои хориҷӣ дар давлат нооромию бесуботино ба миён меоранд. Марҳила ё зинаи дуввум он аст, ки давлат дар арафаи пошхӯрӣ қарор дода шуда, тамоми фишангҳои сиёсӣ давлатӣ фалаҷ мешаванд ва қудрати идораи равандҳоро аз даст медиҳанд ва ниҳоят дараҷаи сеюм ва охири – барҳамхӯрии давлат ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ ва таҷзияву таҳти идораи давлатҳои мафиатдори хориҷӣ қарор гирифтани он.

Дар ин иртибот муаллиф ҳодисаҳои нангину талхи рӯзгори миллати тоҷикро дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ ба хотир оварда, ба таври мисол гуфтаи файласуфи бузург Гегелро меорад, ки “Тафаккури ҳолӣ ва сатҳӣ зуд масъаларо ҳал мекунад ва барои ибрази андешаи худ шитоб мекунад; аммо он касе, ки ба мавзӯ ҷиддӣ менигарад, аммо нафаре, ки арзише дорад ва натиҷаи қаноатбахшро танҳо бо роҳи тақомули он ба даст меорад, муддатҳои зиёд сари мавзӯ андеша меронад ва онро дар соатҳои оромӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад” бо изҳори таассуф ибраз меорад, ки чунин намуди андешаронӣ насиби онҳоест, ки бахти худро ба таври ҳамешагӣ дар хориҷи кишвар ҷустуҷӯ мекунанд.

Воқеан ҳам ин ҷо як мушкилоти ниҳоят мубрами замони мо мавриди омӯзишу баҳс қарор гирифтааст, ки ин ҳам масъалаи муҳочирати меҳнати шаҳрвандони мо мебошад. Мубрамии ин мавзӯ бар он асос меёбад, ки аввал ин ки қувваи бузурги созандаи ҷавонони мо на барои рушду тақомули Ватани азизамон, балки барои обод кардани кишварҳои бегона сарф шуда, баъдан онҳо солиёни дароз аз назорати мақомоти дахлдор ва падару модар наздикону пайвандон дур монда, ногузир таҳти таъсири ақидаҳои ифротии бегона қарор мегиранд, ба равияву

созмонҳои ифротӣ мегараванд ва дигар ин, ки аксари ҷавонон ба бемориҳои гуногуни сироятӣ гирифта шуда, ба ин васила ба генфонди миллат латмаи вазнин зада мешавад. Ин ҷо ба хотир овардани пайвастанӣ баъзе ҷавонони мо ба сафи размандагонӣ артиши ба ном “Давлати исломӣ” кифоя аст, ки ин ҳолат далели равшани гуфтаҳои болоӣ аст.

Аз тарафи дигар, бояд таъкид кард, ки ба хориҷа ҳичрат кардани ҷавонони мо бинобар набудани ҷои кор, майдони фаъолият, тангии маишат ва шароити зарурӣ мебошад, ки ҷавонон ниёзманди онанд. Аз ин лиҳоз тавре Шайх Саъдӣ фармудааст:

*“Саъдиё, ҳубби Ватан гарчи ҳадисест шариф,
Натавон мурд ба хорӣ, ки ман ин ҷо зодам.”*

Яъне мо, ки барои сохтани давлати ягонаи миллии ҳуқуқбунёди демократию дунявии ягона камар бастаем, бояд сари он андеша намоем, ки қувваю неруи ҷавонони мо барои ободу хуррам гардонидани Меҳанамон истифода гардад.

Масъалаи дигаре, ки бевосита дар давлату давлатдорӣ нақши муҳимро бозӣ мекунад, ин бидуни шак қонуну қонуният, таҳия ва қабули қонунҳо, риояву мувофиқи онҳо мебошад. Ҳар қадаре қонунҳои беҳтарин қабул карда шаванду татбиқи яхделаву қатъии онҳо таъмин нагардад, натиҷаи он қонунҳо ба сифр баробар мешавад. Аз ин рӯ, гузаштагонӣ бузурги мо маҳз қонунро “шамшери сиёсат” номгузорӣ намудаанд. Мирзо Бархурдори Фароҳӣ дар асари машҳури худ “Маҳбуб-ул-қулуб” дар ин мавзӯ хеле нишонрас фармудааст:

*“Гар набошад бими шамшери сиёсат дар назар,
Мешавад пашиа чу шере дар миёни мамлакат.
Подшоҳонро чу гардад тез теғи бозхост,
Зулм гардад сарнагун, барпой гардад офият”.*

Яъне агар инсон, шаҳрванд тарси “шамшери сиёсат”-ро эҳсос нанамояд, дар ҷомеа беқонунӣ, бесуботӣ, парешонӣ, харачу мараҷ ҳукмфармо мегардад, ки мо дар солҳои навадуми

асри гузашта шоҳиди он ҳодисаҳо будем. Дар ёд дорем, ки он солҳо дар ҷомеаи мо танҳо зӯроварӣ ва ба истилоҳ “Калашников” ҳокими мутлақ буданду халос.

Дар ин иртибот таъкид кардани он нукта хеле бамаврид аст, ки сардорони давлат, албатта, ҳамеша бештар аз дигарон манфиатдоранд, ки дар давлаташон оромию фараҳу осоиштагӣ ҳукмфармо бошад. Зеро ҳар як қонуншиканӣ, ҳар як оддитарин нооромӣ пояҳои давлатро меларзонанд, ки оқибатҳои нохушро ба бор оварда метавонанд. Вале дар бисёр мавридҳо имконияти ҷисмонии назорати ҳамаи равандҳои ҷомеаву давлатро надоранд ва иҷрои бисёре аз мудириятҳоро ба дӯши мулозимону соҳибмансабони худ вогузор менамоянд. Ана ин ҷо сар мешавад фасод. Яъне агар соҳибмансабоне, ки масъули иҷрои вазифаҳои муҳим бошанду дасту дили пок надошта бошанд, ба фасод даст мезананд ва бо ин амали худ ба миллат, давлат ва раҳбари давлат хиёнат мекунанд.

Онҳо фаромӯш ҳам мекунанд, ки барои зиндагии осоиштаву оромона се чизи асосӣ лозим аст, ки инсон пурра худро хушбахт шуморад ва аз зиндагӣ ба маънои аслиаш баҳравар гардад: аз ҳама аввал аз Худо тарсидан (беҳтараш Худоро дӯст доштан), дар назди халқ покиза будану бериё умр ба сар бурдан ва ниҳоят дар назди вичдони худ софу беолоиш будан. Воқеан ҳам агар ин се гуфтаро инсон пайгирӣ намояду собитқадамона онро мурут созад, ҳеҷ гоҳ аз касе ва чизе боке надорад ва ба қавле “дунёро пушти по мезанад”-у умри худро бо рифоҳи дил сипарӣ менамояд. Онҳое, ки дар назди ин се нафар (Худо, халқ ва вичдони худ), чурму гуноҳе доранд, ҳамеша дар тарсу ҳаросанд, доимо омадани балоеро ба сарашон интизоранд ва ба гуфтае маошашон талх асту гирифтори сактаи дилу фишори хуну инсулту инфаркту қанду дигар гӯру балоянд. Ва аз ҳама бадаш он аст, ки он маблағи бо дуздӣю ғорат андӯхташон насиби дигарон мешаваду ин дунёро ба таври даҳшатангез падруд мегӯянд. Фаромӯш мекунанд, ки шоире гуфта:

*“Умрат чӣ дусад бувад, чӣ сесад, чӣ ҳазор,
3-ин куҳнасаро бурун барандат ночор.
Гар подшаҳию гар гадои бозор,*

Ин ҳарду ба як нарх бувад охири кор.”

Ин гуна нафаронро мебояд тибқи фармудаи устод Рӯдакӣ амал намоянд, то аз зиндагии неку фараҳу шодӣ бархурдор бошанд:

*“Бо дода қаноат куну бо дод бизӣ,
Дар банди такалуф машав озод бизӣ.
Дар беҳ зи худе назар макун, ғусса махӯр,
Дар кам зи худе ниғаҳ куну шод бизӣ.”*

Яъне инсонро сарвату давлати фаровон, молу пул, қасру кӯшк хушбахт карда наметавонад, балки вақте одам қаноат пеша мегирад, бо меҳнати ҳалол рӯз мегузаронад, танҳо он вақт худро хушбахту озод ва аз ҳарду олам бениёз шуморида метавонад. Зеро бамаврид аст аз гуфтаҳои Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ ёдовар шавем, ки дар “ин сарочаи танг” (манзур дунё аст – А.Н.) пулу моли “ҳалоли бисёр” вучуд дошта наметавонад:

*“Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Эҷод макун аёли бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг,
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр.”*

(Гарчанде ин масъала аз мундариҷаи мавзӯи тадқиқи мо берун аст, зимнан таъкид кардани он нукта бамаврид аст, ки Мавлонои донишманд яке аз сабабҳои тангдастию камбағалӣ ва ба моли дигарон даст заданро эҷоди “аёли бисёр”, яъне фарзанди зиёд медонад – А.Н.).

Масъалаи дигари ниҳоят муҳим ва мубраме, ки олим ба он таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намудааст, ин фаъл будани шаҳрвандон дар таъмини манфиатҳои давлатию миллӣ ва бунёди давлат аст. Зотан ин мавзӯё яке аз мавзӯҳои бунёдӣ ба шумор рафта, иштироқи тамоми шаҳрвандони солиму маърифатпеша ва миллатдӯсту ватанпарастро мебояд дар пешбурд ва рушду такомули давлат саҳм гиранд, ба ҷуз он нафароне, ки дорои ягон нуқсонҳои иллати ҷисмонӣ руҳонӣ мебошанд. Дар ин иртибот

метавон изҳор дошт, ки фарзандони бонангу ори миллат бояд ҳеч гоҳ даъво накунад, ки Тоҷикистон ба онҳо чӣ додасту дар оянда чӣ дода метавонад, балки баръакс дар назди худ чунин пурсишро гузоранд, ки онҳо ба Тоҷикистони азиз чӣ додаанду дар оянда боз чӣ дода метавонанд, кадом кори бузургро анҷом дода метавонанду кадом гӯшаи ноободи Меҳанамонро обод месозанд? Ҳеч гоҳ ба умеди бегонагон шудан лозим нест, ки Ватани моро обод мекунанду дар пешравии мо саҳм мегиранд ё маблағи муфте ба мо медиҳанд, фаромӯш набояд кард, ки ҳар коре, ки бегонагон мекунанд, дар зери он ғаразею манфиате ниҳон асту хеле моҳирона пардапӯшӣ шудааст. Ба гуфтаи шоир:

*“Фиреби тарбияти боғбон махӯр, эй гул,
Ки об медиҳаду пас гулоб металабад.”*

Муаллифи мақола вобаста ба “обрӯи қудрат” ва “қудрати обрӯ” изҳор доштааст, ки “Дар чомеаи қабилавӣ роҳбарӣ тавассути “қудрати обрӯ” ва дар чомеаи синфӣ тавассути “обрӯи қудрат” сурат мегирад”, ки хеле ҷолиб аст. Ҳам “обрӯ” ва ҳам “қудрат” аз рӯи аҳамияту зарурати худ дар идораи давлат омилҳои бузургу асосии идоракунӣ маҳсуб мешаванд. Маҳз яке аз омилҳои асосию муҳими оромии сиёсӣ иҷтимоии ҳар як давлат дорои обрӯ ва қудрат будани роҳбари он давлат арзёбӣ мегардад. Бинобар ин барои ноором сохтани ҳар гуна давлат қувваҳои ифротӣ иртиқӣ ва хадамоти махсуси кишварҳои хориҷӣ дар мадди аввал беобрӯ кардану дар назари шахрвандон ҳамчун шахси ғайри қобили қабул ҷилва додани роҳбари онро ба нақша мегиранд. Ин гуна мисолҳо дар таърих зиёданд ва яке аз машҳуртарини онҳо мисоли шоҳаншоҳи Ҳахоманишиён Доро мебошад, ки обрӯи ӯ тавассути кӯшишҳои ниҳодҳои махсуси аҷнабиён коста гардонида шуда, нисбатан ҳар гуна бӯхтонҳо бофтаю ба вучуд оварда шуд ва дар ниҳояти кор чунин як шоҳаншоҳии (империяи) абарқудраттарини олам бо хиёнати зердастонаш аз пой дароварда шуд.

Муаллифи мақола мисли ғаввосе, ки дар ҷустуҷӯи дурри гаронбаҳо ба қазри баҳр фурӯ меравад, муваффақ гардидааст, ки маъниҳои нобу ишораҳои нозуктарини Арасту дар боби

ҳамчун яке аз масъалаҳои умдаи давлатӣ будани пешгӯӣ кардани равандҳои иҷтимоӣ ва пайваста мавриди омӯзиш қарор додани ҳолати маънавию ахлоқии гуруҳҳои иҷтимоиро ба таври нозукбинонаю дақиққорона дарк намудааст. Дар асл ҳам сари вақт муайян намудани ҳар як раванди ба амал омадаистода ва дар вақти зарурӣ андешидани чораҳои зарурӣ нисбати онҳо мисли он аст, ки табиб бемориеро, ки дар ҷисми одам пайдо шудааст, то он даме ташхису муолиҷа ва давою дармон бахшида метавонад, ки он маризӣ беморро аз по наандохта бошад. Дар ин мавзӯ Шайх Саъдӣ низ хеле нишонрасу пурмуҳтаво фармудааст:

*“Сари чашма шояд гирифта ба бел,
Чу пур шуд нашою гузаистан ба фил.”*

Ва дар ин бобат Суқротӣ бузург ҳам иброз доштааст, ки “Як мисқол пешгирии беморӣ аз як пуди табобати он беҳтар аст”.

Мавзӯи муҳиму калидие, ки муҳаққиқ ба он тавачҷӯҳи махсусро ироа намудааст, масъалаи ташаккули шахсият дар ҷомеа мебошад. Бале, азбаски ҷомеаи инсонӣ аз фардҳо шакл мегирад, мавқеи ташаккули ҳар фарди он кори ниҳоят муҳим ба шумор меравад. Ба қавли фарзанди фарзонаи миллати тоҷик Абӯалӣ ибни Сино “Барои он, ки ҷомеа солим бошад, бояд, ки ҳар як фард солим бошад”. Ин ҷо сухан на танҳо дар бораи тандурустӣ ё сиҳати инсонро ҷомеа меравад, балки солимӣ ба маънои васеи ахлоқию маънавию сиёсӣ иҷтимоӣ истифода гардидааст. Месазад як нуктаро ёдовар шуд, ки дар Ҷанги дуҷуми ҷаҳонӣ Германияву Япония мағлуб шуда, талафоти зиёди ҷонию молӣ доданд, ба замми ин товони ҷангро (контрибутсия) ба кишварҳои ғолиб пардохт намуданд, тамоми дороию сарваташонро аз даст доданд, беҳтарин фарзандони миллаташон қурбону шуданд ва ба асирӣ афтоданд, занону духтаронашон таҳқир диданд, вале бо вучуди ҳамаи ин дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ ба по хестанд ва ба давлатҳои ғолиб техникаю технологияи навро содир мекардагӣ шуданд. Сабаб чист, магар ягон мӯъҷизае рух дод? Сабаб ин аст, ки ин миллатҳои бедору ҳушёр ба мактабу маориф рӯ оварданд, ба устоду мактаб така намуданд, тамоми дороияшонро барои таълиму тадриси

фарзандони беҳтарину сазовортаринҳо масраф намуданд ва ниҳоят натиҷаи дилхоҳро ба даст оварданд. Ҳамин аст, ки имрӯз мардумони ин кишварҳо сатҳи баланди зиндагиро дороанд ва аз беҳтарин неъматҳои дунё бархурдоранд.

Таҳқиқгар дар боби омӯзиши антропологии инсон масъалаи ҳолати ҷисмонӣ рӯҳии он таваҷҷӯҳи вижа зоҳир намудааст, ки дар асари “Устои сонӣ” (яъне – Арасту – А.Н.) “Сиёсат” мавқеи хосаеро молик аст. Ин ҷо он нукта ҷолиби диққат аст, ки дар масъалаи муносибати руҳу ҷисм бояд дар ҳама ҳолат аввалӣ бар дуввумӣ чира бошад, яъне ба гуфтаи Аллома Аҳмади Дониш “Ақли шарифа бояд ҳамвора бар нафси касифа ғолиб бошад”, дар сурати акс чомеа метавонад ба бадбахтӣ мувоҷеҳ гардад.

Як нуктаи ниҳоят муҳим, ки муҳаққиқ бо як ҷуръати бузурги илмӣ иброз доштааст, ин масъалаи гаравидан ба арзишҳои фарҳангии маънавии бегонагон аз ҷониби намояндагони миллатҳои ба асорат гирифтагарида бар рағми манфиатҳои миллии худ мебошад.

Бо як ишораи нозуки малеҳона муаллиф тавонистааст, ки дарди нухуфтаи зиёда аз ҳазорсолаи миллатро бо қудрати тавоноии сухан тавре баён созад, ки хонандаи огоҳ дармеёбад, ки миллати мо дар тӯли солиёни зиёд гирифтори ин мараз гардидааст ва он ҳанӯз тақозо дорад, ки ба таври ҷиддӣ мавриди дармонгарӣ гардад.

Ин масъала пайравии ноогоҳона ба афкору фарҳанги бегонагон аст, ки ҳанӯз қариб ҳазору сад сол пеш ҳакими бузург Фирдавсӣ моро аз он огоҳ карда буд. Ин донишманди хушманд хушдор дода буд, ки агар мо ҳамин гуна ноогоҳонаву мутеона барои душманон имкон фароҳам орем, ки ҳаррӯза мағзи сари фарзандони моро ба морони Заҳҳоки писари Мардоси араб диҳанд, то абад зери асорати бегонагон боқӣ хоҳем монд. Зеро то он даме, ки мағзи мо тобеи дигарон аст, рӯҳи мо дар асорат буда, озод буда наметавонад. Бале, мисли Коваи оҳангар бояд барои озодии фарҳангӣ талош варзем. Яъне ин маъноии онро дорад, ки барои шикастани қолабу руҳияи ғулومӣ мо бояд ақидаи миллии худро дошта бошем ё ақидаи бегонагонро, ки ҳоло ноогоҳона пайравӣ дорем, ба руҳи миллат ва ормонҳои миллии мувофиқ созгор намоем.

Он нукта мусаллам аст, ки муаллифи мақола дар масъалаи омилҳои ноором кардани вазъи ҷомеа хеле назари амиқ намуда, таъкид кардааст, ки ҳар як давлат бинобар таъсири сабабҳои дохилӣ ё хориҷӣ метавонад аз байн биравад. Аммо дар ҳарду ҳолат ҳам метавон осори дасти бегонагонро дар ин равандҳо эҳсос намуд, ки барои ноором шудану нобуд гаштани давлат мафиатдоранд. Дар ин иртибот боз рӯ меорем ба давлати абарқудрати Ҳахоманишиён. Хоҷа Ҳофиз дар ғазали машҳури “Дил меравад зи дастам” хеле ва хеле гавҳарсанҷона гуфтааст:

*“Оинаи Сикандар Ҷоми Ҷам аст, бингар,
То бар ту арза дорад аҳволи мулки Доро.”*

Оре, Искандари мақдунӣ ҳеҷ гуна оина насохта буд, балки вай дастгоҳи кашшофии муқтадиреро (разведка) барпо карда буд, ки вазъияти ҳарсоатинаи мулки Дороро ба Искандар “арза медошт”, аз ҳисоби вазирону соҳибмансабони зархарид он қадар гумоштаю омилҳоро таҳти итоати худ қарор дода буд, ки онҳо омода буданд барои манфиатҳои шахсиашон ватану номусу виҷдон, зану модар ва хоҳару духтари худро ба гарав гузоранд.

Маҳз ба сари кор омадани шахсони тасодуфӣ, тарсу, ҷоғталаб, ҳарис, бесавод, орий аз арзишҳои баланди инсонӣ, тамаъкор, худхоҳ, бесубот, ҷоҳил ва худписанд ба амнияти давлату ҷомеа раҳна мезанад, зеро онҳо манфиати шахсии худро аз ҳама гуна манфиатҳо боло мегузоранд, барои онҳо молу сарвату ҷоҳу ҷалол болотар аз ҳама чиз аст. Ин гуна шахсон барои ҳадамоти махсуси кишварҳои бегона як атои худост.

Дар ин мавзӯё шоире гуфта:

*“Лашқари бадаҳд пароканда беҳ,
Раҳназани мулк сарафканда беҳ”.*

Дар бораи қонуну қонуният суҳан ронда, муаллиф қайд менамояд, ки “дар он ҷое, ки қонун амал намекунад, он ҷо давлат вучуд надорад” ва илова мекунад, ки “қонун бояд барои ҳама афроди ҷомеа яқсон ҳукм дошта бошад”. Тасаввур кунем, ки як боғи ниҳоят зебоне вучуд дошта бошад атрофи он бо

девори баланд ихота гардидааст. Агар аз як тарафи боғ сӯрохие ё мӯрие пайдо гардад, аз он метавонанд ҳама афроди ҷомеа истифода баранд, ҳатто аз он ҳайвонҳо низ бархурдор мегарданд. Яъне агар қонун аз ҷониби як нафар халалдор гардад, дигарон низ кӯшиш мекунанд, ки онро вайрон кунанд.

Сипас ин фикрро давом дода, афзудааст, ки ягон қонун наметавонад манфиате дошта бошад, агар шаҳрвадон дар руҳияи тартиботи давлатӣ тарбия наёфта бошанд.

Доманаи афкори дар мақола баёнгардида ниҳоят васеъ аст ва дар доираи як мақола имкони онро надорем, ки тамоми паҳлуҳои ин нигориши пурмуҳтаворо мавриди таҳлилу омӯзиш қарор диҳем.

Дар фароварди сухан ҳаминро зикр карданием, ки муаллиф навиштаҳои худро бо як рӯҷӯи нозуки хирадмандона ҷамъбаст намуда, қайд менамояд, ки ҳар як шахс кӯшиши ба даст овардани қудрат ва ҳукм доштанро ҳамеша дар ниҳодаш мепарварад. Аммо чӣ тавре яке аз бузургони мо фармудааст:

*“Қабои хусравӣ дар бар наояд ҳар касеро хуш,
Сари ҳар носазоеро назебад тоҷи султонӣ”.*

Дар ҷамъбасти сухан ҳаминро гуфтаниам, ки мо имрӯз бо он шукргузор бояд бошем, ки дар як мамлакати орому осоишта бо номи Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти муҳтарамамон Эмомалӣ Раҳмон зиндагии хушу хуррам ба сар мебарем ва ба ҳамаи мо зарур аст, ки тамоми донишу таҷриба, малакаю маҳорат ва неруи руҳию ҷисмониамонро баҳри ободию пешрафти ин Ватани зебо равона созем ва ба насли оянда як давлат муқтадиру тавоноро аз худ боқӣ гузорем.

Дар иртиботи мақолаи мавриди таҳлил қароргирифта иброз доштани якчанд пешниҳод қобили қабул шуморида мешавад:

1. Мақола ҳамчун дастури методию илмӣ арзёбӣ ва тасдиқ гардида, дар доираи фанҳои давлат ва ҳуқуқ, сиёсатшиносӣ, фарҳангшиносӣ, диншиносӣ ва ҷомеашиносӣ дар тамоми динишгоҳу донишкадаҳо, муассисаҳои олии таълимӣ ба ҳайси як

мавзӯи ҳатмии таълимӣ қарор дода шудани он ба манфиати давлат ва ҷомеа арзёбӣ мегардад.

2. Бинобар дорои мазмуну мӯҳтавои баланди маънавию ахлоқӣ ва сиёсию фарҳангӣ будани мақола ба мақсад мувофиқ шуморида мешавад, ки он дар шакли китобчаи алоҳида ба нашр расонида шуда, барои оммаи васеи хонандагон пешниҳод гардад.

3. Ҷиҳати баланд бардоштани савия ва сатҳи худшиносии миллӣ, ҳисси ватанпарварию миллатдӯстӣ, сайқал додани дараҷаи ҳушёрӣ сиёсӣ бо ҳамкорию мақомоти муҳочират интишор ва паҳн намудани мақола дар байни муҳочирони меҳнатии тоҷик қобили қабул шуморида мешавад.

4. Бо дарназардошти он, ки мундариҷаи мақола тарзу усулҳои тарбияву омодакунии шахрвандонро ба таври васеъ дар бар гирифта, вазифаю мақоми инсон ва шахрвандро дар муносибат бо давлат фаро мегирад, масъалаи омода кардани маърузаю лексияҳо аз рӯи он ва гузаронидани машғулиятҳои семинарӣ дар мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба манфиати ҷомеа ва давлат арзёбӣ мегардад.

5. Аз рӯи мазмуну мундариҷа мақола, таҳлилу баррасии мавзӯи мавриди таҳқиқ қарор додашуда, тарзи баёни андеша, фуру рафтани ба маъниҳои пардапӯшоии асар ва дарки дақиқи маъниҳои сарбастаи он беш аз як асар ва рисолаи илмӣ буда, дар асоси он гузаронидани конференсияи илмию методӣ аз манфиатҳои ҳамаҷонибаҳо ҳоли нахоҳад буд.

Нуриддин Амирӣ
пажӯҳишгари масоили сиёсӣ

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони мухтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяи маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 935-26-62-95, 915-99-99-91

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадорӣи марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Ба матбаа супорида шуд 09.04.2020
Барои нашр имзо шуд 10.04.2020
Чопи офсети. Ҷузъи чопӣ 14. Андоза 70x100^{1/8}.
Адади нашр 150 нусха. Супориши №48.*

*Муассисаи нашриявӣ “Дониш”- АИҶТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи С. Айни 299/2*

www.ravshanfikr.tj

